

HUMAN
RIGHTS
WATCH

عراق

"برديانم و هيضيان تآ نقتوم"

شيواندنى ئقتدامى زاوزيى مييينة لة كوردستانى عىراق

“بردیانم و هیچیان پی نه وتم”

شیواندنی نه ندامی زاوییی میینه نه کوردستانی عراق

Copyright © 2010 Human Rights Watch
All rights reserved.
Printed in the United States of America
ISBN: 1-56432-640-3
Cover design by Rafael Jimenez

Human Rights Watch
350 Fifth Avenue, 34th floor
New York, NY 10118-3299 USA
Tel: +1 212 290 4700, Fax: +1 212 736 1300
hrwnyc@hrw.org

Poststraße 4-5
10178 Berlin, Germany
Tel: +49 30 2593 06-10, Fax: +49 30 2593 0629
berlin@hrw.org

Avenue des Gaulois, 7
1040 Brussels, Belgium
Tel: + 32 (2) 732 2009, Fax: + 32 (2) 732 0471
hrwbe@hrw.org

64-66 Rue de Lausanne
1202 Geneva, Switzerland
Tel: +41 22 738 0481, Fax: +41 22 738 1791
hrwgva@hrw.org

2-12 Pentonville Road, 2nd Floor
London N1 9HF, UK
Tel: +44 20 7713 1995, Fax: +44 20 7713 1800
hrwuk@hrw.org

27 Rue de Lisbonne
75008 Paris, France
Tel: +33 (1)43 59 55 35, Fax: +33 (1) 43 59 55 22
paris@hrw.org

1630 Connecticut Avenue, N.W., Suite 500
Washington, DC 20009 USA
Tel: +1 202 612 4321, Fax: +1 202 612 4333
hrwdc@hrw.org

Web Site Address: <http://www.hrw.org>

"بردیانم و هیضیان ئا ئەوتەم"
شیواندنی ئەندامی زاوژیی مینیئە لە کوردستانی عیراق

- I. کورتە..... 1
- میتۆدۆلۆجی..... 5
- سەرئەجیبک دەربارەى زاراوەکان..... 5
- II. راستار دەتکان..... 7
- بۆ حکومەتى عیراق..... 7
- بۆ حکومەتى هەرێمى کوردستان..... 7
- بۆ ئە نەجۆمەنى نیشتمانى کوردستان (پەرلەمان)..... 8
- بۆ وەزارەتى تەندروستى هەرێمى کوردستان..... 8
- بۆ وەزارەتى ئەوقاف و کاروبارى ناينى هەرێمى کوردستان..... 9
- بۆ وەزارەتى پەرۆردەى هەرێمى کوردستان..... 9
- بۆ وەزارەتى خویندنى بالۆ تۆژینەوهى زانستى هەرێمى کوردستان..... 9
- بۆ وەزارەتى ناوخۆى هەرێمى کوردستان..... 10
- بۆ وەزارەتى دادى هەرێمى کوردستان..... 10
- بۆ سەندیکای پزیشکانى کوردستان..... 10
- بۆ ئەو ریکخراوه ناحکومییانهى کار ئەسەر ئەهیشتنى توندوتیژی دژی ژنان دەکەن..... 10
- بۆ ریکخراوى تەندروستى جیهانى، یونیسێف، فەندى ئەتەوه یه کگرتوووەکان بۆ دانیشتوان..... 11
- بۆ بەخشەرە نیۆدەولەتییەکان..... 11
- III. نیشینە..... 12
- کوردی عیراق..... 12
- رەوشى کۆمەلایەتى و نابورى ژنان..... 14
- پەرۆردە..... 15
- دامەزراندن و دەرفەتە نابورییەکان..... 16
- تەندروستى زاوژیى ژنان و دەسگەیشتنیان بە خزمەتگوزارى تەندروستى..... 17
- توندوتیژی دژی ژنان..... 18
- IV. شیواندنى ئەندامى زاوژیى مینیئە لە جیهاندا..... 22
- شیواندنى ئەندامى زاوژیى مینیئە..... 22
- پۆلینکردنەکەى ریکخراوى تەندروستى جیهانى..... 22
- سەرھەلدان و بلاو بوونەوه..... 22
- هۆیەکانى شیواندنى ئەندامى زاوژیى مینیئە..... 23

- 25 دهره نجامه ته ندروستییه کانی شیواندنی نه ندای زاوزی مبینه
- 25 دهره نجامه ته ندروستییه جهسته بیه کان
- 26 دهره نجامه ته ندروستییه سیکسییه کان
- 27 دهره نجامه ته ندروستییه زهینی و سوزیه کان
- 29** **V. ختة تة نة کردنی مبینة له کوردستانی عیراق**
- 29 بلاو بوونه وی شیواندنی نه ندای زاوزی مبینه له کوردستانی عیراق
- 31 نه زمونیکی نازارو پهریشانی
- 33 هویه کانی خستنه رووی شیواندنی نه ندای زاوزی مبینه له کوردستانی عیراق
- 39 دهره نجامه ته ندروستییه کانی شیواندنی نه ندای زاوزی مبینه له سه رکچان و ژئانی کورد
- 42** **VI. شیواندنی نه ندای زاوزی مبینة – ترسیکی مافی مروظ**
- 44 مافی ته ندروستی
- 45 مافی دهسگه یشتن به زانیاری راست دهرباره ی ته ندروستی
- 46 مافی به دووربوون له توندوتیزی
- 46 مافی ژیان و سه لامه تی جهسته بی
- 47 مافی جیاکاری له گهل نه کران
- 48 مافی به دووربوون له مامه له ی رهق و نامرؤبیانه و به چاوی سووک سه برکران
- 49 بنه برکردنی شیواندنی نه ندای زاوزی مبینه
- 54** **VII. کردی فترمی دهرباره ی شیواندنی نه ندای زاوزی مبینة**
- 56 دانانی چوارچیوه بیه کی یاسایی و سیاسی
- 58 بلاو کردنه وی زانیاری دروست
- 59 کوکردنه وی ناماره کان و نییشانده ره کان دهرباره ی بلاو بوونه وهو دهره نجامه کان
- 59 نه رکه کانی پسپورانی خزمه تگوزاری ته ندروستی
- 61 بلاو کردنه وی زانیاری ته ندروستی له قوتنا بخانه کان
- 63 وهگه رکه و تن بو راگرتنی شیواندنی نه ندای زاوزی مبینه
- 65** **VIII. ئیزانین**

1. كورتە

لەبیرمە كە داكیم ە براذنەكتەى ھەردوكمانیانیان برد، ضوار كضی دیکەشی لیبوو. ضووین بو ستركتكان بو كردنی كارەكە. بردیانیان بو طەرمائوكتە، قاضەكانمانیان بە كراوویی ھیشتەووتو شتیکیان بری. یەك لە دواى یەك وایان لیکردین با ئۆتۆی ھیض بەنجیک بەكاربھینن. من دەترسام، بەلام بەرطەى نازارەكەم طرت. ئەوان ھیض شتیکیان نەكرد بو ھیوركردنەووتو نازارەكەمان. یەك ھەفتە نازارم ھەبوو. دواتر كەمیک ھەردەیتەشا. نەشضووم بو لای دكتور. (ئەوان) بەھیض جۆریك بەلایانەووتو طرنط نەبوو. كاتیكیش عاەدە بووم، نازاریكى زۆرم لەو شویتۆتە ئیطتیشت.

- طوولە س.، قوتابیپتەكى 17 سالان، ئلبطان، 29 ی مايسى 2009

روومالیكى وەزارەتى مافى مرؤطى كوردستانى عیراق لە سالى 2009 دا، ئیشانى دەدات كە لە یەك قەزادا زیاتر لە 40 لە سەدى ذنان ە كضانى تەمەن 11-24 سالان دووضارى شیواندى ئتندامى مبیینه بوون. روومالی ریکخراویكى ناكومیش كە ناوضەتیكى جوطرافى بقرینترى طرتەووتو، ریدەتیكى بقرزترى خستە روو. ئەم كردەووتە برینیە لە برینی قینكەى كضان كە بە زۆرى و لەسەر داواى كەسە كارە مبیینهكانیان، لەطەلأ ئتو كضانەدا دەكریت كە لە تەمەنى سا و 12 سالیدان، ذنانىكى بە تەمەن بە تیغى طویزانى ئاكذنەكراو ئتجامى دەدەن. وەك طوولە س. روونیدەكاتەووتو، كضان بە زۆرى نازان ضی روودەدات، لە ماوەى كردەووتەكەداو دواتریش نازارو ذنانىكى زۆر دەضیذن، ئتو كردەووتە ضەندین دەرتجامى جەستەبى ە سیکسى ە دەروونى لیدەكتەووتەووتو.

لەكاتیکدا بەشیووتەىكى نیودەوولتەى ئەم كردەووتە بە یەكێك لە شیوكتانى توندوتیذى ذنى ذنان ە كضان ناسراو، ترادیدیاكە لەوعدایە كە شیواندى ئتندامى زاوزی مبیینه لە لایەن داكیمان ئوورەكان ە ذنانى ترەووتە ئتجامدەدریت كە مندالەكانى خویان خووشدەوتیت دەیانەوتیت باشتترین شتیان بوكتن، ئبیانواى ئەم كردەووتە زامنى ئتۆتە دەكات كضان بەكەلكى ھاوسەرطیری بین و لەطەلأ نقرینتەكانى ئیسلامیشدا دەسازین، ئیتر طەووتە دەبن ریزیان دەطیریتە دەبن بە ئتندامى بقریزی ناو كۆمەلطای كوردی.

شیواندى ئتندامى زاوزی مبیینه، تەحەداىەكى طەووتەى بەردەمى حكومت ە طەلى كوردستاندا. ئرسىكى ئالوزە، ریشەكیشكردى ئیوستى بە ستركرداىتیکردنىكى بەھیزى دەسەلأنداران ھتیه، بە ھاوکارىكردنى شەبەطى سیاسى ە ستركرە ئاینیپتەكان و ریکخراو ناكومیبەكان ە كۆمەلەكان، بو ئتۆتەى طورانكارىپتەكى كۆمەلایەتى بھینە دى. سترەتە ئیش ھەموو شتیك، ئیوستى بۆوتە كە ئتو كورە عیراقبیانەى لە ئوستى ستركرداىتەى ە كارىطەربیدان، دان بۆووتا بنین كە شیواندى ئتندامى زاوزی مبیینه طرتیکە، كە دەوانریت لە تویى كردەى تۆكەمى وەھاووا ضارەسەر بكریت كە شووت بو كوردستان وەك كۆمەلطایەك كە مافەكانى ذنان ە مندالان دەتاریریت، بطیریتۆتە. كۆمەلطایەك كە ئبییدا موسولمانەكان باوورداریى خویان با شیواندى ئتندامى زاوزی مبیینه ئتجامدەدەن، وەك ضون زۆرینەى موسولمانەكانى سترانسرى دونیاش ھتر وادەكتن.

دەسەلأتدارانى كورد لەبارەى مافەكانى ذنانەووتە ضەندین ھەنطای طرنطیان ناو، كە لە ناوضەكەدا بە ئرسى طرنط بو بابەخدان بە ذنان سقریانكراو. حكومتى ھتریبى كوردستان، ضەند دەرتطایەكى دامقراندووتە بو لیترسینەووتە بەتنداضوونەووتە توندوتیذى ناومالاً، یەكیکە لەو ذمارە كەمەى حكومتەكانى ناوضەكە كە یاسای داناوو سزای تاوانى كوشتن لەسەر شقرەف دەدات. لە شوباتى 2009 دا، ضەند ھەمواركردنیک لە یاسای ھەلبذاردى كوردستاندا

كراو كوتاي ياسايي دناني لة ثقر لةمان زيادكراو لة 25 لة سةقوة كرا بة 30 لة سةق. نيسنا لة كوي 111 ثقر لةمانتاري هتر يمةكة 30 دانغيان نافر تن.

بەلام لةطە لا ئوقەشدا، دەبیت دەسەلاتدارانی هەرمەكە، دەر بارەى شیواندنی ئەندامی زوزیبي ميبينه خویمان بەكلايی بکەنقوة. لة سالانی رابردودا، ضەند هەنطاویکی بزووک نراون کە هیضیان لا شین نەبوو، هەلسورانی سالانی کوتایي نیداری حکومتی ئیشوو، لەمبارەقوة سەركەوتوو نەبوو. لة سالی 2007 دا وەزارەتی داد بریار یکی بۆ هەموو هیزی ئولسی کوردستان دەر کرد، بۆ دەستگیر کردنە سزادانی ئقوانەى کارى شیواندنی ئەندامی زوزیبي ميبينه دەکەن. بەلام ئقو بریارە بەشیو قیەکی بەر بلاو لة کوردستانی عیراقدانراو نیه هيو مان رایتس و ض هیض بەلطة قیەکی نەبوو کە جیبه جیکر ابیت.

بەم نزیکانەش، حکومتی ئیشوو نەتوانی یاسای قەدە غەکردنی شیواندنی ئەندامی زوزیبي ميبينه تیبته ریبیت، طەرضی لة 2008 دا زورینەى ئەندامانی ئنجومەتی نیشتمانی کوردستان تیشوانیبیان لة تیبته راندنی کرد، بەلام لەبەر هەستیاری ئرسەکە، ئرؤدە یاساکە نەخرا یە بەردەم رای طشتی. لة سەرقەتای 2009 دا وەزارەتی تەندروستی بە هاوکاری ریکخراویکی ناحکومی ستر اتیذیکی کارای ددە شیواندنی ئەندامی زوزیبي ميبينه تیشخست. بەلام دواتر وەزارەتی تەندروستی تیشوانی خوی کیشایقوة هەولەکانی بەتەدداضو نەقوةى شیواندنی ئەندامی زوزیبي ميبينه راپرت. لەقوش زباتر، وەزارەتەکە ریکخراو کەى بەقو تاوانبار کرد کە نابرووی کوردستان دەبات. لة راستیدا، لة ماوەى لیکو لینەقەکانی ئەم راثور تەدا، هەردوو وەزیری تەندروستی و وەزیری ئوقاف و کاروباری ئاینی، نیتەرانی خویمان بەرامبەر نابرووی کوردستان بە هیومان رایتس و ض راطەیاندوو.

بەکێک لە نیشانەکانی کەمتر خەمی حکومەت، نوشوستیهینانیتى لە خەملا ندنی رادەى بلاو بوونەقوةى کردەقوةى شیواندنی ئەندامی زوزیبي ميبينه لة کوردستانی عیراق. حکومەت بەشیو قیەکی سیستما تیکی دەر بارەى شیواندنی ئەندامی زوزیبي ميبينه نامارەکان ئنجامادات، ض دەر بارەى تەشەقە کردنی یان دەر تەجما کەکانی. بۆ نمونە، شیواندنی ئەندامی زوزیبي ميبينه لة بەر نامەکەى یونیسفدا لەمەر – ئقو رومالکردنە هیشوویبە فرە نیشاندەرە (MICS) ی کە بە تیشوانی یونیسف لة 2006 دا، یان رومالکردنەکەى ریکخراوی تەندروستی جیهانی لەمەر تەندروستی خیزانی لة عیراق (IFHS)، کە لة 2007 دا لة کوردستان ئیادەکرا، نەبوو. هەرضونیک بییت، هەردوو رومالکردنەکە لة سەرقەتای ئەم راثور تەدا سەرنجیان لیدراو قو ئامادە دەکەن بۆ ریدەى بەرزى شیواندنی ئەندامی زوزیبي ميبينه. وەزارەتی مافی مرؤظ لة رومالکردنیکدا لەسەر 521 کض و ذن، لة قەزای ضەمضەمالا بوی دەر کەوت کە بە ریدەى 40.7 لە سەد، تەشەقەى کردوو. رومالکردنیکى طەورەتر بە هاوکاری دامەزر اوەى یارمەتیدانی قەیرانکەان طەشەقەیدان (WADI) ئنجامدرا بەر مەبنای نمونە قیەکی 1408 ذن و کض لە هەردوو ئاریزطای هۆلیز و سلیمانی و ناوضەى طەرمیان / کەتر کوکی نوأ ئنجامدرا. لة ئنجامی کوتاییدا طەقشەتە قوەى کە ریدەى شیواندنی ئەندامی زوزیبي ميبينه لة نیوان کضانی 12-19 سالدان، لاقو ناوضانە دەطاتە 57 لە سەد.

دەسەلاتداران هوشیاری خویمان لەم ئنجامە بەرضوانە ئیشان نەدا. بۆ ئەم راثور تە دیمانەى ذمارە قیەک بەر ترسی حکومیی کراو، بەکێکیان وەزیری ئیشوو ئوقاف و کاروباری ئاینی بوو، ئقوان سووربوون لەسەر ئقوةى کە شیواندنی ئەندامی زوزیبي ميبينه طرفتیکی لاو کییە، بەلایانقوة شتیکی زەحمەت بوو وەک تەحەدایەکی بەرضاو و قری بطرن.

ریکخراوی تەندروستی جیهانی (WHO) تیشناسەى شیواندنی ئەندامی زوزیبي ميبينه دەکات بە "هەموو ئقو ئرؤسانەى تیباندان بەشیک یان هەموو ئەندامی دەر قوەى زوزا لیدەکریتقوة، یان بەشەکانی ئەندامی زوزیبي ميبينه بە مەبەستی غەیرە ئزیشکی، زاماردەکریت". ئاشان ضوار جورى شیواندنی ئەندامی زوزیبي ميبينه دەستیشاندەکات، کە لە لیکردنقوة دەستئیدەکات (جوری 1) تا دەطاتە ریشە کیشکردن و دورینقوة، کە مەتر سیدارترین جوریانقو تیبدا هەردوو لصة بضووکەکە شفرە طەورەکەى زیدان لیدەکریتقوة دەر وازەى زیدانیش بضووکەکریتقوة (جوری 3). هەروەها دەشلیت کە نزیکی 100 بۆ 140 ملیون کض و ذن لە سەرانسەری جیهاندان برارون و سالانەش 3 ملیون کض کە زورینقیان لە خوار تەمەنى 15 سالیقون، ئەندامی زوزیبيان دەشیوینریت.

تألّفه ركانى شيواندى ئىندامى زاوزىي ميبىنة همرىيىك بن، كر دوة قىكى توندوتىبىيە. هبىض ئاساوىكى ئزىشكىي نىة، ضاكر دىنەوشى بۇ نىقو كارىطىرىي بىر دوة قىكى لىسىر تىندروسى جەستىيە دىرونى سىكىسى كىزان ە ذنان هەقىة. ئافرىنىكى وەك طولى س. بة هبىمان رابىس وىسى وى كىزانەى كر دوة كىيان لىطە لآ دىكرىت، بىزور لىسىر زوقى دىزى دىكرىن، قاضەكانىيان لىقىك جىادەكرىتە، بىشكىك لة ئىنجامى زاوزىيان بة طوزىزانىكى ئاكدىنەكر او دىبرىرىت. زور جار هەمان طوزىزان بۇ برىنى ضەند كىنىك بىكار دة هبىرىت. ئىش نەقو بىبرىن هبىض بىنج ە سركىرىك بىكار ناهىنن، ئىطىر شىتىك لة برىنەكە بدەن، نەقو ئاوىيان طنوطىيا و روى ضىشنىلتىيان يا خۇلەمىشە.

لە جىهاندا، لىكولنىتەكان نەقو باجە زورەيان دىكومىنت كر دوو كە بة هوى ئىم كر دوة قىقو لىسىر تىندروسى ذن دىكوتىت. نىزىفى زور، ئازارى سەخت، طوزىرانەقو نەقوشى، زامى هەمىشقىي، هەندىكىن لىقو دوة نىجمە تىندروسىتىيانە دىشەت راسىتەخو دواى كر دوة قىقو لة ذىانى دواترىشياندا طىرودەيان بىن. ضەند لىكولنىتەقىكى ئىم دوایيانە ئىشانى دىدەن كە هەموو جورەكانى شيواندى ئىندامى زاوزىي ميبىنة، مەترسىيەكى طورةيان لىسىر ئافرىتى سكر لة كاتى مندالوبوندا هەقىة، مەترسىيەكى زورىش هەقىة مندالەقى لىبارىضىت. رەنطە ساوا تازە لىداكىبووكان هەر لة نەقوشخانە بمرىيان كىشيان كەم بىت. ئزىشكانى كورد دىلەن كارىطىرىيەكى لة كوردستانىش هەر هەمان شتە. هبىمان رابىس وىسى قىسى لىطە لآ ضەندىن ذن كر، وىيان تىنەنت دواى ضەند سالىكىش هبىشنا هەر يادوقرىي ئازارو خوىن لىبەر روىشنىتەكى شيواندى ئىندامى زاوزىيان لە مىشكىياندا ماوئەقو.

لە ماىسى 2009 دا، هبىمان رابىس وىسى بىرەقو هەرىمى ئوتونومى كوردستان كەوتە رآ، بة مەبەستى ئىنجامدانى لىكولنىتەكانى بۇ ئىم راتورتە، كىزان ە ذنانىكى بىنى كە ئىندامى زاوزىيان شيونىراوۋە ذنانىكىشى بىنى كە ئىكارە دىكەن، ضاوى كىوت بة كارمەندانى تىندروسى، ئىوانى ئابىن، بىرئىسانى حكومت، رىكخراوۋە ئاىكومىيەكان. دىبارەى كارىطىرى شيواندى ئىندامى زاوزىي ميبىنة لىسىر ذىانىيان، دىمانەى خەلكى كر. طىرا بىدواى دىدو بۇضوون ە هوىەكانى ئىم كر دوة قىقە، ضالاكوانان ە خەلكانى ترى بىنى كە دىيانەت نەبىلن. لىكولنىتەكانان دانىشتوانى كوردى دوة قى هەرىم، يان دانىشتوانى غەبىرە كوردى نەطرتەقو، بىلام ضەند رىكخراوىكى ئاىكومى بة هبىمان رابىس وىسىان وى كە طومانىيان هەقىو لىوانەقى كر دوة قى لە شوئى دىكەى ولىتەكەشدا هەبىت.

ئىوانەى قىسەمان لىطە لآ كرىن، طىلەك هوىيان خىسە روو كە بۇسى لە كوردستان كر دوة قى شيواندى ئىندامى زاوزىي ميبىنة هەقىة. هەندىك بىناوى ئىسلامقو داكوكىيان لىكرود بة سوننەتىيان دانا (فەرز نىة، بىلام بۇ بىهزىكرى نىمانى كەسىك ئىنجامەدرىت)، هەندىكى تىر وىيان كە شيواندى ئىندامى زاوزىي ميبىنة نىرىنىكى كونقو وەك ئارىزطارىكرىن لە شوناسى كەلتورى ماوئەقو. بىلام هەندىكى دىكە وىيان كە ئىبىستە لىقنى سىكىسى لە ذندا كونترول بىكرىت، بة تاپبەقى لە ذىنطەى طىرمى وەك كوردستانى عىراقدا. بىلام هەندىكىيان مەسەلەكەقىان بر دوة بۇ قىشارى كۇمە لىقنى – كە زور ئىبەستە بىر وىكەى ئاىزقىي ە طهورەكرىنى كىزانەقو، بۇ نەقو ە هاوسىطىرى بىقەن ە ئىندامى بىرىزى كۇمەلطا بن.

شىواندى ئىندامى زاوزىي ميبىنة لە هبىض ئابىنىكدا فەرز نىكاراۋە. ئىسلام ئابىنى زالى كوردستانى عىراقە – لە جىهانىشدا زورىنەى موسولمانەكان ئىندامى زاوزىي ميبىنةكانىيان ئاشىونىن. لە ئاستى نىودەولەتتىدا، زورىك لە طهورە زانابانى ئىسلام دى ئىم كر دوة قىە دووون، وەك مەمەد سەبىد تەنتاوى، شىخى طهورەى زانكوى ئىز هەر، كە رىزدار تىر زانكوى موسولمانە سوننەكانە.

زىاتر لە دوو دىهەقى كر دوة قى شيواندى ئىندامى زاوزىي ميبىنة بىكەك لە ئىسەكانى مافى مرؤظ لە قەلەمدراۋە. دىزطاجىابىكانى نەقو ە كىطرتوۋەكان، دامەزراۋەكانى ضاودىر بىكرىنى ئىماننامەكان و دامەزراۋە نىودەولەتتىيەكانى تىر مافى مرؤظ ضەندىن بىرىار و بانطووزىيان دىكر دوو قو داواى رىشەكىشكرىنى دىبارەى شيواندى ئىندامى زاوزىي ميبىنة دىكەن. داواىيان لە حكومەتان كر دوو، وەك بىكەك لە ئىركەكانى سىرشانىيان بىر مابىر مافەكانى مرؤظ، بە قەدە غەكرىنى ئىم كر دوة قىە ئابىيان لە مافەكانى ذنان ە كىزان بىت. كۇمىتەى

ریکوتننامەى نەهیشتنى هەموو شیوەکانى جیاکارى (کۆمیتەى سێداو- CEDAW) لە سالی 1990 دا راستاردەتەکی طشتى راطەیاندى داواى لە دەولەتانی ئێندامى کرد ضەند ریطایەتک بطنە بقر بۇ ریشەکیشکردنى ديار دەکە لە سیاسەتى تەندروستى نەتەویاندا. لە 2002 دا، ئێنجومەنى طشتى نەتەویە یەکپەرتوووەکان بریارىکی دەربارەى ئەو کردەوانەى دوووزارى تەندروستى ذنان دەبن، دەرکردە داواى لە دەولەتان کرد یاسای نیشتمانى دابنن بۇ ریطەطرتن لە شیواندى ئێندامى زوزیى ميبینە و ئێنجامدەرانى دادپایى بکەن. کۆمیتەى سێداو، کۆمیتەى مافەکانى مروظ، کۆمیتەى مافەکانى مندا، هەروەها کۆمیتەى مافە نابورى و کۆمەلایەتى ە کەلتوریبەکان، هەرهەموویان شیواندى ئێندامى زوزیى ميبینەیان بە کردەویەکی جیاکارانە داناو کە راستەوخو کاردەکاتە سقر توانای ذنان ەکضان لە سوودوقرطرتن لە مافە مرویەکانیاندا. کۆمیتەى مافەکانى مروظ و کۆمیتەى ددە ئێشکەتەجەدان، هەردوکیان نیطەرانى خویمان لەبارەى شیواندى ئێندامى زوزیى ميبینەو دەربربوو راشکاوانە باسى ئیووستەکانى برینى ئێندامى زوزیى ميبینەو مامەلەکردنى رەق ە نامروییانەو بە ضاوى نزم سقرکردنیا، کردووە.

عیراق هەموو ئێیماننامە نیودەولەتییه سقرەکیهەکانى مافى مروظى واؤ کردووە، ئەوانەى مافەکانى ذنان ە کضان دەتاریزن. وەک ریکوتننامەى نەهیشتنى هەموو شیوەکانى جیاکارى ددى ذنان (سێداو)، ئێیمانى نیودەولەتى لەبارەى مافە مەدەتى ە سیاسیهەکانەو (ICCPR)، ئێیمانى نیودەولەتى لەبارەى مافە نابورى و کۆمەلایەتى و کەلتوریبەکانەو (ICESCR)، هەروەها ئێیمانى مافەکانى مندا (CRC). ئێم ئێیماننامانە حکومەتى عیراق ە حکومەتى هەریمى کوردستان بقرئرسیار دەکە لە هەر ئیشیکارییهکی مافى مروظ کە لە کوردستانى عیراقدا رووبدات بە شیواندى ئێندامى زوزیى ميبینەشەو.

ئێزمونى جیهانى ریشەکیشکردنى کردەوى شیواندى ئێندامى زوزیى ميبینە نیشانماندەدات کە ئیووستە ئلانى کارای فرەلایەن بۇ ئێم مەبەستە، دابنریت. خیزانەکان خویمان کضەکانیا دوووزارى برین دەکەن، ضونکە وا هەستدەکەن کە شتیکی راست دەکەن – باوهریانوایە ئێم کارە یاریدەى کضان دەدات بین بە ئێندامى کاملى ناو کۆمەلأ. لەباوهرەشدان رەنطە ئەو کضانەى نقررون، بە طلاو لەقەلەمبدرین و نەتوانن هاوسقرطیری بکەن. ضارەسقرکردنى ئێم خەمانەى خیزانەکان ئیووستى بقرە هەیه کە دەسەلاتدارانى کوردو کسانى خاوەن کارطیری – سقرکردە ئابنیهەکان، کارمەندانى تەندروستى، ماموستایان ە سقرکردەکانى کۆمەلأ – لەقەلأ کۆمەلەکاندا کاربکەن بۇ ئەوێ هانابندەن لەنیوان ئیاوان، ذنان، هەروەها مندا لاینشدا، طفتوؤ لەمبارەیهو بقریت، هوشارى ە نیطەتیشتن دەربارەى مافە مرویەکانى کضان ە ذنان، هەروەها باجە تەندروستى ە دەرونییهەکانى شیواندى ئێندامى زوزیى ميبینە، لەسقریان، بلاوبقریتەو. دەسەلاتداران هاندەرى ئێم طفتوؤکردنە کۆمەلایەتییه بن و بە هاوکاری ریکخراوە ناحکومیهەکان و بقرە سقرەکیهەکانى کۆمەلأى مەدەتى، لە ضەندین کەتالەو کاریان لەقەلأ بکەن. هەلسورانە جیهانییهەکانى ئەمدواییه ئیشیارمان بۇ دەکەن کە زامنکردنى ئەوێ کە جەماوهر لە کۆمەلأکانى خویانەو ئابند بین بە کۆتابیهەیان بە شیواندى ئێندامى زوزیى ميبینە، شتیکی طرنطەو بواردەدات کۆمەلأکان بە کارایى ئێیمانى نوأ بیهستن – ئێیمانى نەشیواندى کضەکانیا.

ئیووستە دەسەلاتداران نامیهەکی روون رابطەیهەن ە بە ئاشکرا بلین ئەو کردەویە نایاساییه، ئەویش بە قەدەغەکردنى یاسایانەى شیواندى ئێندامى زوزیى کضان ە ئافەرەتانی هەرزە (نابالق). بۇ ئێمەش ئیووستە ئیناسیهەکی روون بۇ شیواندى ئێندامى زوزیى ميبینە ئیشکەشبقریت، راشکاوانە بلین ئەو یاساغ کراوە، ئێنجامدەرانى دەستنیشان بکات ە سزاشیان بۇ دیاریبکات. ئیووستە نامەکە ضەند نامادەکارییهکی ئیدا بیئت کە ذنان ە کضان لەکاتى رووبقروو بوونەوێ مەترسیدا بئاریزن. ئیووستە حکومەتى هەریمى کوردستان، ئشتیوانى لە ریکخراوە ناوخییهەکان بکات بۇ ریشەکیشکردنى کردەوى شیواندى ئێندامى زوزیى ميبینەو تواناکانیا بقتین بکات بۇ ددووستانەوێ توندوتیذى جیندەریی. هاوکات، دەبیئت حکومەتى عیراقیش لەنزیکەو کار لەقەلأ دەسەلاتدارانى هەریمى بکات، هەم بۇ ئشتیوانیکردنى کارەکیان لە ریشەکیشکردنى کردەوى شیواندى ئێندامى زوزیى ميبینەدا، هەم بۇ ئیشخستنى ستراتیذى خو بۇ ریشەکیشکردنى کردەوى شیواندى ئێندامى زوزیى ميبینە لەناو کەمینهەکانى دەرەوێ هەریمە ئوتونەمەکەدا. با بوونى ئێم هەولانە، ئیشیکردنى مافى مروظى کضان ە ذنان بقرەوامی دەبیئت.

میتۆدۆلۆجی

ئەم راتۆرتە بەرمەنباي ليكۆلینەۆەي مەيدانى لە ناوۆەكانى باكورى عىراق، كە بە كوردستانى عىراق ناسراو، لە مايس و حوزەيرانى 2009 دا ئەنجامدراو. ئەنجامدراو لە زوار طوند سازدراو، دوو طونديان لە لە قەزاي رانيقو طەرميان، لەقەلأ لە شارى هەلەبجەي باشوريش.

ئەم ريكخراو ناكومبيانەي دى شىواندى ئەندامى زاوۆي ميبينە كاردەكەن، تيبينيانكردووة كە رەنطە شىواندى ئەندامى زاوۆي ميبينە لەناو ئەم كوردانەشدا هەببەت كە لە بەشەكانى ترى عىراق دەدين رەنطە لە كۆمەلأكانى ترى عىراقيشدا هەببەت. داتاكان روون نين دەربارەي ئەۆەي ئايا دياردەكە لە دەرۆەي هەريمە ئۆنۆنۆمەكە بلاو پان نا. هيومان رايئس وۆ ليكۆلینەۆەي لەسەر تەشەكەرەي شىواندى ئەندامى زاوۆي ميبينە، لەبەشەكانى ترى عىراقدا نەكردووة، سونكە بەهيز جوۆيك تا ئيسا دەربارەي ئەنجامدانى ئەمكارە لە شويانى ديكەي ولاتەكە، داتايەك لە ئارادا نية.

لەماوۆەي 10 رۆدى ليكۆلینەۆەدا، دوو خاتونى ليكۆلەر قسەيان لەقەلأ سى و بەك كض و دن كردووة كە ئەندامى زاوۆيان شىوۆينراو. ليكۆلینەۆەكە ديماەكردنى ئسۆرانى تەندروستى، دنانى ئەنجامدەر، ئاينزاي موسولمانيشى لەخۆطرتووة. كۆبونەۆەش لەقەلأ وۆزيرى ئەوقاف و كاروبارى ئاينى حكومەتى هەريمى كوردستان، ئەحمەد سەعيد شاكەلى، وۆزيرى ئيشووى تەندروستى، عەبدولرەحمان عوسمان بونس، وۆزيرى ئەوكاتى مافى مرؤظ لە حكومەتى هەريمى كوردستان، يوسف عەزيز، سەرۆكى ئيشووى كۆميتەي ئايبەتى دنان لە ئەنجومەنى نيشتمانى كوردستان، ئەخشان زەنطەنە، لە هەوليرى ئايەختى هەريم ئەنجامدراو.¹

هيومان رايئس وۆ بە ياريدەي دوو وۆرطيرى ميبينە، ديماەكانى لەقەلأ دنان و مامانەكان بە زمانى كوردى ئەنجامدراو. ديماەكى ئسۆران و ئاينزكان، بە هەردوو زمانى عەرەبي و ئينطليزى كراو.

هەندىك لە ديماەكان لە مالى دنان و مامانەكان ئەنجامدراون، زۆربەيان بە شيوەي طروث. لەبەر ضەند هۆبەكى ئاراستنى نهينى، دايسان، كضان، ميبينەكانى ترى خيزانەكان، هەندىجار دراوسأ لە بەك زورى مالهەكەدا، دوو لە ئەندامى ديكەي مالهەكە دانراون، بەك بەك ديماەمان لەقەلأ كردوون. ضەند ديماەكەي تريس لە ئوفيسى ريكخراو ناكومبيانەكان لە هەلەبجەي سموودى سەر بە قەزاي طەرميان ئەنجامدراون. ديماەكى ئسۆرانى تەندروستى لە عىبادەكانى خويان و هى ئاينزكانيش لە مالأ يان مزطۆتەكان كراو.

ناوۆەكانمان طۆريوۆە ئەم نيشانەي سەرۆكيبانەشمان دەسكارىي كردووة كە دەبنە هۆي ناسينەۆەي دنان و كضان و مامانەكان، بو ئەۆەي شوناسەكانيان بئاريزين. بابەتى ديماەكە بو هەموو بەشدارەكان روونكراو ئەۆەي ئيبانراطەيەنراو كە بە ض شيوەيەك ضيرۆكەكانيان ديكۆمبنت دەكرين دەبن بە راتۆرت. بە بەشداران راطەيەندراو كە مافى ئەۆەيان هەيە هەركاتيك بيت دەتوانن ديماەكە رابطرن، يان وەلامى هەندىك ئرسيار نەدەنۆە. هەموو بەشدارەكان رەزامەندى زارەكى خويان بو ديماەكران راطەياندووة، هيز ئاداشتيكيش لە لايقن هيومان رايئس وۆضۆە بەكەسيان نەدراو.

سەر نچيك دەربارەي زاراوەكان

زاراوۆەي شىواندى ئەندامى زاوۆي ميبينە (FGM) بەدرىزاي ئەم راتۆرتە بەكارهاتووة. زۆريك لە طروثەكانى مافى مرؤظ و بانطەشەكەرانى تەندروستى ئەم زاراوۆەي بەكارهەينن بو جەختكردنە سەر ئەم دەرەنجامە جەستەي،

¹ ئەم بەرئرسە حكومبيانەي ئەم راتۆرتەدا تۆماركراون، لە حكومەتى ئيشوودا، بەرلە هەلبەداردى ئەرلەمان كە لە تەموزى 2009 دا ئەنجامدرا، كار بەدەست بوون.

سۆزداريي، دەر و نبيانەي لىطەلأ نىم كر دەر و تىدا سىر هەل دەر دەر، هەر و هەر بۇ ناساندنى كر دەر و تى و تىك نىشيل كر دنى مافەتەنى مەر و ط². هەر و نىك بىت، نىم راتور تە ناوبەتاو زار اوى "خەتەنە كر دنى ميبىنە" ش بەكار دەر هينىت، و تىك نىم و تى كە لە كور دىستان بە كر دەر و تى دەر لىن. نىمە نىم زار اوى تىمە كە لە ماوى طفتو طو كاندا بەكار هاتو و (وشە كور دىتە "خەتەنە" يە).

زار اوى "مامان" يش دىسان مانا تىكى باوى ترى هەمە، مامانى نىرىنى نىم كەسە تىمە كە با نىم و تى مۆلتى هەمىت، سىر و كار يى مندالبون دەر كات، لە تالىشىدا هەندىك كار و بارى بىم و و كى تەندرو سى دىكەش جىبە جىبە دەر كات.

² مەكتەبى سىر و تى مەر و بىبەكان "خەتەنە كر دنى ميبىنە" / برىن: داتا و ناراستەكان" كانونى دوو هەمى 2008, (http://www.prb.org/pdf08/fgm-wallchart.pdf روى سىر دان. June 5, 2009), p.2.

II. راسپاردهكان

كوردستاني عيراق هتريميكي ئوتونومة لئاو دهولتتي عيراقدا. ئهو ئهيماننامو ريكوتنناماني حكومتي عيراق وادوي كردون، حكومتي هتريمي كوردستاني ثابند دهكش. بويه هترودو حكومتي فيدرالء حكومتي هتريمي كوردستان بتررسن له هتر ئيشيلكاربيكي مافي مروظ كه له هتريمهكدا ئنجامبريت. حكومتي فيدرالء بتررسياريتي ئهوقسي لهسهرشانه كه دلنيابيت لهقوي حكومتي هتريمي كوردستان ثابند به ئهيماننامو ريكوتنناما نيودهولتتيةكانه. بهتتي دهستوري 2005، ئوتوميهكهي حكومتي هتريمي كوردستان فراوانه – بؤ نمونه، مافي ئهقوي هتبه لهقو مسه لانداه كه دهقونه دهقوي سه لاهيياتي دياريكراوي حكومتي فيدرالءه، ياساي ناهتتوي هتموار بكات، ئهوقس سياسيتهكاني تهندروستي طشتي ء ئهرو دهش لهخودهطريت.

بؤ حكومهتي عيراق

- هتموو هتطاويكي ئيوست بنيت بؤ دلنيابون له ثابندبوني به نهر كه نيودهولتتيةكانيه، ئهوانه له ئهيمانه نيودهولتتيةكاني مافه مهدهتي ء سياسيتهكان (ICCPR)، ئهيماني نيودهولتتي بؤ مافه ئابوري ء كومه لايتهتي و كهلتوربيتهكان (ICESCR)، ئهيماني نه هيشتتي هتموو شيوهكاني جياكاربي دذي ذنان (CEDAW)، ئهيماني مافهكاني مندالاً (CRC) دهخنه نهستوي، وهك له بهشي ئينجهمي نهم راثورتدا باسكارون.
- هاوكاريكردي حكومتي هتريمي كوردستان بؤ ئيشستن ء ئيادهكردي سياسيتهكي دذ به شيواندي ئندامي زاويزي ميبينه، هتروهها زانكردي ئهقوي كه شيواندي ئندامي زاويزي ميبينه له سياسيته نيشتماني عيراقدا سهارت به تهندروستي مندال، ضاره سهر بكرت.
- زانكردي جيه جيكردني ئهو ريوشوتانهي دذي شيواندي ئندامي زاويزي ميبينه، كه لهم راثورتدا روونكر اونتهوه، به هاوكاري كومهله كورديهكان ء كومهلهكاني ديكي ناو عيراق و دهقوي هتريمي ئوتونوم.
- كوكردهقوي دانا بكرت به ئهولتويتهتيك – بهقوشهوه كه ناستي تهشهتهكردي كردهقوي شيواندي ئندامي زاويزي ميبينه، بخريته ناو هتلمهته ئينديهتهكاني رومالكرده هيشوييه فره نيشانهكان دهبارهي بلاوبونهقوي كردهقوي شيواندي ئندامي زاويزي ميبينه، بشخريته ناو رومالتهكاني تهندروستي خيزانه عيراقيةكانه.
- زانكردي ئهقوي كه نهخوشخانهكان ء كارمندان خزمتهطوزاري تهندروستي له سهرانسري عيراقدا، بهناطان له تيشهكانيان ء ئهو نهر كه ناكاربيانهي له نهستويانه بؤ ئنجامنهدي كردهقوي شيواندي ئندامي زاويزي ميبينه.
- زانكردي ئهقوي ئهو كض و ذنانه دووضاري شيواندي ئندامي زاويزيان بوون، دهستيان بطات به تشتيواني ء خزمتهطوزاري تزيشكي لهسهرانسري عيراقدا.

بؤ حكومهتي هتريمي كوردستان

- هتلماني هتطاوي ئيوست بؤ زانكردي ثابندبوني به نهر كه نيودهولتتيةكانيه بهتتي (ICCPR) و (ICESCR) و (CRC) و (CEDAW).
- وهطرخستتي ضوارضيوهتيكي ياسايي ء سياسي توكمه و ثلاثيكي ستراتيدي كاري دريذخايهن لهطه لاء و وزارتته تهيوتهنديدارهكان و دامترزاره حكوميهكاني دي، هتروهها ريكراوهكاني كومهلطاوي مهدهتي، به مهبهستي ريشهكيشكردي شيواندي ئندامي زاويزي ميبينه. كه ضاهه راه شوييكي ئيدايت بؤ كوكردهقوي دانا، ستراتيدي تهيوتهنديطورينهقوي (communication) كه بهترمهناي دانا بهزيكي طشتي هتم لهطه لاء

كۆمىتەكان و ھەم لەناو كۆمىتەكاندا دامەزرابىت، ھەر و ھا داىبىنكردى خزمەتتوزارى كۆمەلايەتى و تزيشىكى بۇ دنان و كضان، ميكانيزمى تاريژەر، خزمەتتوزارى ئاراستنى كضانى مەترسى لەسەر، ھەر و ھا ياساى و ھا كە شىواندىنى ئەندامى زاوزىي مېئىنە قەدەغە بكتن ە لەكاتى سەرئىضىكردىن لە قەدەغەمكردىنكەدا، سزا بسەئىنن. بۇ ئەمۆى ئەمە و ەطر بخرىت، ئىويستە:

- كۆمىتەيەكى نيوان و ەزارەتەكان لەمەر شىواندىنى ئەندامى زاوزىي مېئىنە ئىكبهتيرىت بۇ زامنكردى ھەماھەنطى طونجاوى ھەر و ھا كەنى نەھىستنى شىواندىنى ئەندامى زاوزىي مېئىنە لە نيوان و ەزارەتەكان و لە نيوان دەسەلآتداران و كۆمەلطاي مەدەتنيدا.
- مەسئەلەى بلاءوبونەمۆى ديار دەى شىواندىنى ئەندامى زاوزىي مېئىنە بخرىتە ناو روومالكردىنە ھىشويىيە فرە نيشانەدەن، و روومالەكانى تەندروستى خيزانە عيراقىيەكانەمۆ.
- سەر كرده ئايىيەكان، رىكخراوە ناكوميىەكان، لايەتەكانى ترى كۆمەلطاي مەدەتى بەشدار بكرين لە ھەر و ھا كەنى رووبەر و بوونەمۆى شىواندىنى ئەندامى زاوزىي مېئىنەدا.
- ھاوكارى و ھەماھەنطى لەطەلآ دەسەلآتدارانى فيدرالدا بۇ ئىشخستن و كارىطر كرىدى ھەر و ھا كەنى ريشەكيشكردىن.

بۇ ئۇە نچومەنى نىشتمانى كوردستان (پەرلەمان)

- بەتئەلە ياسايەك داىبىت بۇ قەدەغەكردىنى شىواندىنى ئەندامى زاوزىي مېئىنەى مندالان و ئەمۆ ذنە نەرزاننەى لە ناو ھەرىمى ئوتونۇمدا دەدين و ناياتەويت بيكەن. ئىويستە ضەند سزايەكى طونجاويش ديار بيكرىت بۇ ئەمۆ كەسانەى ئەمۆ كارە ئەنجامدەدەن، لەتئالآ ئىشكەشكردىنى خزمەتتوزارىي طونجاو بە قوربانايانى شىواندىنى ئەندامى زاوزىي مېئىنەدا، و ەك خزمەتتوزارىي تەندروستى، ئشتىوانى كۆمەلايەتى ە دەر ونى، شىوازەكانى لىئرسىنەمۆى مامانەكان ە ئەمۆ كەسانەى ترى كە دەطلىتە ئرۇسەكەمۆ، ئەنجامدانى ھەلمەتى جەماو قريي بۇ دنوستانەمۆى كرىدەمۆى شىواندىنى ئەندامى زاوزىي مېئىنە، بلاءوكردىنەمۆى زانيارى دروست دەر بارەى كرىدەمۆى بەر ئاكردىنى طفتوتۇكردىنى نىشتمانى دەر بارەى مەسئەلەكە. ھەر و ھا ئىويستە ھاوكارى ئاراستن و رىطەطرتن داىبن بكات بۇ ئەمۆ كضانەى لەبەر دەمى مەترسى شىواندىنى ئەندامى زاوزىياندان.
- ئىناسەى ياسايي شىواندىنى ئەندامى زاوزىي مېئىنە بە جورىك بكات كە لەطەلآ ئىناسەكەى رىكخراوى تەندروستى جىھانيدا بسازىت بۇ ئەمۆى ھەممو شىوەكانى شىواندىنى ئەندامى زاوزىي مېئىنە بطرىتەمۆ.
- ھەر ئەمۆدەمۆى ياساكة بەر كارخرا، ئىتر بەشبوواى جىجايوا لە ميدىكانىشدا زانيارى دەر بارەى بلاءو بكرىتەمۆ، بە تايىتەى ئەمۆ شىوازانەى كە زورتر دەطەن بە دنان و كضان.

بۇ وەزارەتى تەندروستى ھەرىمى كوردستان

- ھارىكار بكردىنى لايەتەكانى دى لە كۆمىتەيەكى راويكاريي نيوان و ەزارەتەكاندا، دەر بارەى شىواندىنى ئەندامى زاوزىي مېئىنە بۇ زامنكردىنى ئىشخستن و ئىدادەكردىنى ئلانى كرىدەىكى طشتطيرى ھەماھەنطەدى شىواندىنى ئەندامى زاوزىي مېئىنە.
- زامنكردىنى ئەمۆى زانيارى دروست دەر بارەى دەر ئەنجامەكانى شىواندىنى ئەندامى زاوزىي مېئىنە، بخرىتە ناو كارى ھەلمەتەكانى تەندروستى طشتىيەمۆى كارمەندانى تەندروستى بەشدار بكرين لە طفتوتۇ طشتىيەكاندا لەوبارەىمۆ.
- ئامادەكردىنى تۇمارى تايىتە بە مردنەكان ە دەر ئەنجامە تەندروستىيە زىانبەخشەكانى ترى شىواندىنى ئەندامى زاوزىي مېئىنەمۆ بلاءوكردىنەمۆى راثورتى طشتى بەردەوام لەمۆ بارەىمۆ.
- زامنكردىنى ئەمۆى كە كارمەندانى تەندروستى سەبارەت بە دەر ئەنجامەكانى شىواندىنى ئەندامى زاوزىي مېئىنە، مەشفيان ئىدەكرىت بۇ ئەمۆى بتوانن دەر بارەى كارىطرىيە تەندروستىيەكانى شىواندىنى ئەندامى

- زاوزی مبینة زانیاری دروست بطویز نەوێ بۆ کەسەکان، لەتالاً ضوئیتی طویزانەوێ زانیارییەکان ساردکردنەوێ خەڵک لێ ئەنجامدانی کردووەکە.
- دانیابوون لەوێ دایکوباوکان دەربارەوێ کارپێکەری تەندروستی خزانەکانی شیواندنی ئەندامی زاوزی کۆمان، زانیارییان هەتێ.
- زانکردنی ئەوێ ئەو کۆمان و دنانەوێ کردووەوێ شیواندنی ئەندامی زاوزی مبینەیان بۆ کرێ، دەستیان بپات بە خزمەتپۆزاری تەندروستی، خزمەتپۆزاری دەرۆنی، هەرۆها زانیاری دروست دەربارەوێ شیواندنی ئەندامی زاوزی مبینە.
- دانیابوون لەوێ کارمەندانی تەندروستی ضالاکانە کاردەکەن بۆ ساردکردنەوێ خەڵک لێ کردووەوێ شیواندنی ئەندامی زاوزی مبینە.
- تیشووانیکردن و کارکردن لەوێ سەرکردە نایینیەکان، ریکخراوە ناوخییەکان و کۆمەڵگای مەدەنی بەرۆو ریشەکێشکردنی کردووەوێ شیواندنی ئەندامی زاوزی مبینە.

بۆ وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری نایینی هەرێمی کوردستان

- وتووێژکردن لەوێ سەرکردە نایینیەکاندا دەربارەوێ حەتمییەتی کۆتاییهێنان بە توندوتیژی ددی دنان و کۆمان، بە کردووەوێ شیواندنی ئەندامی زاوزی مبینەشەوێ.
- کارکردن لەوێ سەرکردە نایینیەکان بۆ هاندانیان تا بە جەماوەری رابپەرێن کە نایینی ئیسلام تیشووتدی بە شیواندنی ئەندامی زاوزی مبینە نێ، تا ئەوانیش بەشداربین لێ دەستشێخەری جەماوەرییدا بۆ کۆتاییهێنان بەو کردووەوێ.
- هاندانی سەرکردە نایینیەکان بۆ طفتوێکردن لەوێ ریکخراوە ناخۆمیەکانی ناوخوا، دەربارەوێ کارپێکەری زانیارییەکانی شیواندنی ئەندامی زاوزی مبینە، بۆ ئەوێ هانی خێزانەکان بەدەن واز لەو کردووەوێ بهێن.
- دامەزراندنی میکانیزمی سکالاکردن بۆ خەڵک بۆ ئەوێ ئەوێ هەر نایینی ئەک نامۆداری ئەوێ کردن کە شیواندنی ئەندامی زاوزی کۆمان و دنان فەرزە یان سوننەتە، بۆ وەزارەتی لێ ناچار بەکەتەوێ.

بۆ وەزارەتی پەرۆدەوێ هەرێمی کوردستان

- دانانی بەرنامەتیکی خۆبێدن بەتیشی تەمەنەکان، دەربارەوێ تەندروستی زاوزا و هوشیاری سیکسی بۆ هەرۆو رەتەر لێ قوتابخانە سەرۆتایی و ناوەندییەکاندا.
- زانکردنی ئەوێ کە بەرنامەوێ خۆبێدنی مافی مەرۆ بۆ قوتابخانەکانی تیش، حەوت، نو، مادەوێ طونجوابان تیشی دەربارەوێ مافەکانی مەرۆ بۆ دنان و کۆمان، بە بوونی زانیاریشەوێ دەربارەوێ کارپێکەری زانیارییەکانی شیواندنی ئەندامی زاوزی مبینە.
- مەشکردن بە مامۆستانیان دەربارەوێ تەندروستی زاوزا و خەتەنەکردن، بە دەرۆتەجەمە تەندروستیەکانەوێ، هەرۆها ضوئیتی و ئەوێ ئەو زانیارییانە بە قوتاییان.
- رەخساندنی بواری مامۆستانیان و قوتابخانەکان تا بتوانن دەرۆتە تیشووانیکردن بۆ ئەو کۆمان فەرۆهتەم بەکەن کە داوای یارمەتی دەکەن بۆ خۆلادان لێ لێ شیواندنی ئەندامی زاوزی.
- دانیابوون لەوێ کە قوتابخانەکان لێ ماوەوێ کۆبوونەوێاندا لەوێ خێزانەکاندا، لەوێ دایکە باوکەکاندا طفتوێ لەسەر مەترسییەکانی شیواندنی ئەندامی زاوزی مبینە دەکەن.

بۆ وەزارەتی خۆبێدنی بالا و توێنەوێ زانستی هەرێمی کوردستان

- دانانی رینمای طونجواو دەربارەوێ شیواندنی ئەندامی زاوزی مبینە لێ خۆبێدنی تیشکی و خۆلەکانی رایشاندا.

- زامنكردى ئۆمى كە خوڭىندكارانى زانستى تىزىشى زانىارى طونجاويان دەر بارى مەترسىيەكانى شىواندى ئىندامى زاوزىي مېيىنە ئىدەبرىت.

بۆ وەزارەتى ناوخۆى ھەرلىكى كوردستان

- دانانى ميكانيكى سكالآكردى لىناو وەزارەتەكتەدا، بە مەبەستى روبرووبونەمى كىردەكانى توندوتىدى ددى ذنان، ھەرۈھا بۇ زامنكردى ئۆمى كە كىردەكانى شىواندى ئىندامى زاوزىي مېيىنە شىۋەكانى تىرى توندوتىدى ددى ذنان و كضان، بىر زىكرىنەمى بۇ بىر تىرسان.
- زامنكردى ئۆمى كە ھەممو سكالآكان دەر بارى شىواندى ئىندامى زاوزىي مېيىنە لىكۆلنىتەمى تىدا دىكرىت. ئىۋىستە ئىنجامدەركانىان دادطايى دىكرىن و قوربانىانى كىردەمى شىواندى ئىندامى زاوزىي مېيىنە خزمەتتوزارى تەندروستى طونجاويان ئىدەطات ە تىتىۋانىيان لىدەكرىت.
- ميكانيكى ضاودىرىكردى ئىشخات بۇ زامنكردى ئۆمى كە كەدەغەكردى ئىندامى زاوزىي مېيىنە، لى لايىن جىبەجىكرانى ياساۋە دەسەتتىرىت.

بۆ وەزارەتى دادى ھەرلىكى كوردستان

- زامنكردى ئۆمى كە تارىزەران، ياساجىبەجىكران، دادوهران، بە باشى مەشقىان ئىكراۋە بۇ داۋەرىكردى ھالەتەكانى توندوتىدى ددى ذنان و كضان، بە شىواندى ئىندامى زاوزىي مېيىنەشەمى.

بۆ سەندىكاي پىزىشكانى كوردستان

- رىطەطرتن لىمى تىزىشەكان لى نەخۇشخانىكان، عىيادەكان، ناۋەندەكانى تىرى خزمەتتوزارى تەندروستىدا، كىردەمى شىواندى ئىندامى زاوزىي مېيىنە ئىنجامدەن.
- زامنكردى ئۆمى كە تىزىشەكان زانىارى طونجاويان دەر بارى مەترسىيەكانى شىواندى ئىندامى زاوزىي مېيىنە، ھەمى.
- زامنكردى ئۆمى كە تىزىشەكان زانىارى تەندروستى راستە دروست دەدەن بە نەخۇشەكان، بە زانىارىي دەر بارى دەرەنجامەكانى شىواندى ئىندامى زاوزىي مېيىنەشەمى.

بۆ ئىخراۋە ناھكومىيەنى كار لىسەر نەھىشتى توندوتىزى دىرى ژنان دەكەن

- بانطەپىشكردى دەسەلآتدارانى ھكومەتى عىراقى فىدرال و ھكومەتى ھەرىمى كوردستان بۇ ئىشخستن و ئىدادەكردى ضاۋر ضىۋەتەكى ياسايى و سىياسى بەھىز و دانانى ئلانكى ستراتىدى طىشتىرى درىخايىن بە مەبەستى رىشەكىشكردى كىردەمى شىواندى ئىندامى زاوزىي مېيىنە، كە وەزارەتە ئىۋەندىدارەكانى ھەرىمە ھكومەتى فىدرال، دامەزراۋە ھكومىيەكانى تىر، رىكخراۋەكانى كۆمەلطاي مەدەنى بەشدارىي تىدا بىكەن.
- كاركردى لىمى لىسەر كىردە ئاينىيەكاندا بۇ راطەياندى وتارى جەماۋەرىي كە تىياندا شىواندى ئىندامى زاوزىي مېيىنە بىزرىن و روونى بىكەنەمى كە ھىض ئىۋەندىيەكى بە ئاينى ئىسلامەمى نىە.
- تىرەدان بە ئالۇطۇركىردى زانىارى لى نىوان رىكخراۋە ھەرىمىيەكانە نىۋدەقۇلەتتىيەكان و ناخۇبىيەكاندا، ئىۋانە لى كوردستانى عىراق كار لىسەر دىۋەستانەمى توندوتىدى ددى ذنان دەدەن، بە شىواندى ئىندامى زاوزىي مېيىنەشەمى.
- زامنكردى ئۆمى كە ئىم بىر نامانە تىركىزىان لىسەر توندوتىدى ددى ذنانە لى كوردستانى عىراق، ھوشبارى دەر بارى شىواندى ئىندامى زاوزىي مېيىنە، بىكەن بە بابەتتىكى بىرەتتى خۇيان.
- باسكردى تىسى شىواندى زاوزىي مېيىنە لىم بىر نامانە كە مەبەست لىيان زىادكردى دەر فەتە تىرەۋەدەمى ئابورىيەكانى بىرەمى كضانى لاو و ذنانە.

- زامنکردنی ئهوهی که بترنامهکان دهرفتهی تهر وهردهیی بۆ مامانئکان دهرهخسین دهربارهی دهرهتجامه سهختهکانی شیواندنی ئهنادمی زاوزیی مییینه.
- ضارهسهکردهی ئهوهی که دهبیته شارزهایی دیکه فیری مامانئکان بگریته بۆ ئهوهی دهرهفت و سهرضاهوی دیکهی داهاته بۆ خویشان بدوژنهوه.

بۆ ریکخراوی تهندروستی حیهانی، یونیسف، فهندی نهتهوه بهگرتوهکان بۆ دانیشتهوان

- بانطهشهکردن و ئهستیانیکردنی ئهشخهستن و ئیادهکردنی ضوارضیوهیهکی یاسایی سیاسی بههیز و ئهلائیکی ستراتیژدی طهشتهرو دریندخایهتن لهطهله و هزازهته تهیهوهندیاردکانی ههریمی کوردستان و حکومتی فیدرال و دامهزراره حکومتییهکانی تر، ئهو ریکخراوانی کۆمهلهطای مهدهنی که نامانجیان ریشهکیشهکردنی کردهوهی شیواندنی ئهنادمی زاوزیی مییینهیه. بۆ ئهوهی ئهههه بهخهیهته بهرکار، هاریکاری دهسهلاتاران و ریکخراوه ناگهومییهکان بکهن، به دابینکردنی زانیاری دروست دهربارهی ستراتیژهکان، سهرضاهوهکان، دهرهفتهکانی طهیاندن به تورهکانی تهیهوهندیکردن، ههر وهه دهستهشخهیهکانی بهشدارکردن له زانیارییدا.
- وهز طیارانی بابتهته تهیهوهندیاردکانی نهتهوه بهکهرتوهوهکان دهربارهی شیواندنی ئهنادمی زاوزیی مییینه بۆ زمانی کوردی، به مهتههستی زامنکردنی ئهوهی که زانیاری و بابتهتی دروست لهبهردهستهدا ههین بۆ ئیادهکردنی بترنامهکانی دزههستانهوهی شیواندنی ئهنادمی زاوزیی مییینه.
- بانطهشهته ئهستیانیکردن لهوهی ترسی شیواندنی ئهنادمی زاوزیی مییینه، بهخهیهته ناو رومالکردنه هیشهوویه فرههشاندهرهکان و رومالئکانی تهندروستی خهزانه عهراقییهکانهوه، که ههریمی کوردستان و باقی عهراقیسه دهطهرنهوه.
- ئهستیانیکردن له وهزارهتهکانی تهندروستی و تهر وهرده بۆ زامنکردنی ئهوهی که تهندروستی، تهندروستی زاوا، بترنامه تهیهوههرهیهکان، زانیاری باودهکهتهوه دهربارهی مهترسییهکانی شیواندنی ئهنادمی زاوزیی مییینه، ههر وهه که سهافی تریهکی و قوتابخانهکان ضالاگانه بهشداریی ههرهلهکانی ریشهکیشهکردن دهکهن.

بۆ بهخههره نیودهوله تهیهکان

- بانطهشهکردن بۆ ئهستیانیکردن له دهسهلاتاران عهراقی فیدرال و حکومتی ههریمی کوردستان، بۆ ئهشخهستن و ئیادهکردنی ضوارضیوهیهکی یاسایی سیاسی بههیز و ئهلائیکی ستراتیژدی طهشتهرو دریندخایهتن به مهتههستی ریشهکیشهکردنی کردهوهی شیواندنی ئهنادمی زاوزیی مییینه، که وهزارهته تهیهوهندیاردکانی ههریمی کوردستان و عهراقی فیدرال، دامهزراره حکومتییهکانی تر، ریکخراوهکانی کۆمهلهطای مهدهنیهسه بهطهیهتهوه. ئهیهسته ئههه ههکاری کۆکردهتهوهی داتا، ئیادهکردنی ستراتیژدی تهیهوهندیکردنیهسه بهطهیهتهوه که بهر مهبنای داتابەزیهکی طهشته لهطهله کۆمهلهکان و لهناو کۆمهلهکان، خهزمهتپوزارییه کۆمهلهلایهتی و تریهکییهکان بۆ دنان و کضان، میکانیزمهکانی ئاراستن، خهزمهتپوزارییه بۆ ئهو کضانیهی له مهترسیدان، ههر وهه ئهو یاسایانهی که کردهوهی شیواندنی ئهنادمی زاوزیی مییینه قهدهغه دهکهن و سهزای ههر تهشتهویهستیکی یاساکه دهدهن.
- هاریکاریکردنی ریکخراوه ناوخویهیهکانی مافهکانی مرهوظ، مافهکانی دنان و ریکخراوهکانی تهرهئیدان بدهن بۆ ئیادهکردنی بترنامهکانی کۆتاییهههینان به کردهوهی شیواندنی ئهنادمی زاوزیی مییینه.

III. بيشينه

كوردى عراق

هتزاران سالة، كوردان لغو زنجيرة ضيايانة نيشتهجين كة بة بهشيكى نواضةى خورة لآتى ناوارة استى مؤديرندا بقره و يهكيتى سوظيتى جارن، تيدة تهرن. لة سةدهى بيسته مدا نهم نواضانه بهشيك بوون لة هتاردو ئيمتر اتوريبهتتى عوسمانى و فارسى، دواتر دابته شبوون بهسقر دهولته كانى توركياء، سوريا، ئيران، يهكيتى سوظيت و عيراقدا. كورد يهككة لة طهورتيرين طروثة نهنننه كانى جيهان كة دهولته تايبهتتى خويانيان نيه³. لة ماوهى سةدهى بيسته مدا، طروثة كورديه كان ددى دهسه لآتى ناوارة دى حكومهته كانى توركياء، عيراق و ئيران جتنتاون.

لة سالى 1970 دا، دواى شتروشوريكى زور لة نيوان حكومهتى عيراق ئوتوزيسيونى كورديدا، ئارتى به عس، كة لة تهموزى 1968 دا دهسه لآتى وطررتبوو، خودمختار يهككى به هادارى دا بة كورد، كة زور زياتره لتهوهى لة سوريا، ئيران يان توركياء دراوسيدا هتيانبوو. لة طه لآتهوه شدا، حكومت نواضةى ئوتونومى كوردى بهشيوه يهك ناساند كة كتر كوك و نهو نواضة تر سامانى نهوتانهى ليدتر كرد كة زورينهى دانيشتوانه كانيان كوردن. هتريمى ئوتونوم كة هتريسا تاريظاى هتولير و سليمانى ء دهوكى دهطرتوه، لة لايتن ستر كرده كانى ئوتوزيسيونى كورديهتوه رتكر ايهتوه، به لام لة سالى 1974 دا تاكلاينه لة لايتن به عداوه ستهنيرا. لة ماوهى بهتر قار بوونى ئوتونوميه كتهدا، حكومهتى ناوارة دى به عدا، به زوره ملأ ذماره يهككى زورى كورده كانى لة نواضة كانى ديهكتهى عيراقوه بهتروه نواضةى ئوتونومى كوردستان راطويزا.

هتريمى كوردستان نزيكه لة سنورى خوراواى ئيرانهتوه لة ماوهى شتري عيراق ئيراندا لة 1980 كاندا، ئارتى ديموكراتى كوردستان لة طه لآتهوه ئيراندا ددى حكومهتى ناوارة دى عيراق كارى كرد⁵. لة سالى 1987 دا ئارتى ديموكراتى كوردستان و يهكيتى نيشتمانى كوردستان و طروثة كورديه كانى تر، بهتري كوردستانى عيراقيان وهك جولانهتوه يهككى بهتترتوو ددى به عدا، ئيكه ييناو دهستياندايه هتلمتهى ضهكدارانه ددى حكومهتى عيراق⁶.

لة هتوليكدا بۇ تيكشكاندى بهتري كوردي، لة نيوان شوبات و سقرتاي تشرينى بهكته مى 1988 دا، حكومهتى ناوارة دى عيراق كردهتوه يهككى ستر بازي ستهختى ددى كورد بهتراكرد، كة بهتاوى هتلمتهى ئهتفالهتوه ناسراوه. نهم هتلمته، زنجيره يهك ته لامارى ستر بازي لة خوطرت ء شتس نواضةى جوطراقىي لهتاو هتريمى كوردستاندا طرتوه⁷.

³ ميدلا ئيست و ض (ئيسنا هيومان رايتس و ض / خورة لآتى ناوارة استء باكورى نهفريقايه)، جينوسايد لة عيراق: هتلمتهى نهتفال ددى كوردان، ضانتقري 1، به عسيبه كان و كورده كان، (نيورك: هيومان رايتس و ض، 1993)، <http://www.hrw.org/legacy/reports/1993/iraqanfal/ANFAL1.htm>.

⁴ ميدلا ئيست و ض (ئيسنا هيومان رايتس و ض / خورة لآتى ناوارة استء باكورى نهفريقايه)، جينوسايد لة عيراق: هتلمتهى نهتفال ددى كوردان، ئيسنهكى، به عسيبه كان و كورده كان، (نيورك: هيومان رايتس و ض، 1993)، <http://www.hrw.org/legacy/reports/1993/iraqanfal/ANFALINT.htm>.

⁵ خشتهى كات: كرؤولوجياى رووداوه ستره كيهتكان، " *BBC News Online*, undated, "

(رؤدى سقردان 17 ي نايى 2009) http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/country_profiles/2893067.stm

⁶ لاينه كورديه كانى تريس كة لة بهتري كوردستانى عيراقدا بوون، برينى بوون لة "ئارتى طلتي ديموكراتى كوردستان، ئارتى سوشيا ليستى كوردستان، ئاسوك، ئوتوزيسيونى عيراق"

(رؤدى سقردان 6 ي مايسى 2010) *Global Security*, undated, <http://www.globalsecurity.org/military/world/iraq/opposition.htm>

⁷ ميدلا ئيست و ض (ئيسنا هيومان رايتس و ض / خورة لآتى ناوارة استء باكورى نهفريقايه)، جينوسايد لة عيراق: هتلمتهى نهتفال ددى كوردان، ضانتقري 2، دهستيكى نهتفال، (نيورك: هيومان رايتس و ض، 1993)، <http://www.hrw.org/legacy/reports/1993/iraqanfal/ANFAL2.htm>.

زۆرىك لى ناووزىتىكى ھەرىمە ئۇنۇمەكە بە "ناووزىتى قەدەغە" راپتەندران. لى كاتىكدا كە "ناووزىتى قەدەغەكان" عىراقىي غەيرە كوردىشىيان تىدا بو، بەلام زۆرىنى دانیشتوانى ناووزىتى كوردبون. ناووزىتى زىيارت لى 1000 طوندى دەپتەتە كە رىمى بەعس بە لانی بەكرى پىراوفاكانى نىران و خىانتەكارەكانى تىرى دادەتەن. ئۇ خەلكە لى لى طوندى دەستىشىانكر اوفاكان دەزىيان، راپويزران، زىندانىكران، ياخود "دىارانەمان". فەرمانىكى شەخسى كە وادوى عەلى حەسەن مەجىدى ئیو بو، كە بەرئىسىكى رىمى ئىشوى عىراق بو، لى كوردەكان بە عەلى كىمىاوى ناسراو، كە لى 20 ى حوزەیرانى 2007 دا فەرمانى داو دامتەراو بە مەدەنىيەكان سەربازىيەكان كە "ھەموو ئۇ كەسەنى لى طوندى دەستىپەر دەكرىن، دەبىت زىندانىكرىن و لى لایەن ناسایشو لىكۆلینتەتەن لىطەلە بەكرىت و ئۇنەنى تەمەنیان لى نیوان 15 و 70 سالاندا، دەبىت دوى ئۇو ھەموو زانىاربیەكى بەسودیان لىو دەپتەتەن، بكونزىن.⁸

ھەمان فەرمان، لىستى ضەند رە شوینىكى تىدا بو كە ضون مامەلە لىطەلە ئۇ طوندى دەپتەتەن كە بە قەدەغەكر او دانرابون. رە شوینى دوو ھەم باسى ئۇو دەكر كە دەبىت طوندىكان "بە ناووزىتى عەمەلیات دابنرىن و ھیزەكان دەتوانن تەقە لى ھەم كەس یان طیانەتەرىك بەكەن، بە ھىض سنوردانانىك.⁹ رە شوینى ضوارەم دەپوت "دەبىت فەرماندە ھیزەكان بە رىدایى رۇد یان شە بو مابارانى ھەرمەتەنى ناووزىتى بەكەن، بە توت، ھەلیكۆتتەرو فەركە لى جەطى، بە مەبەستى كوشتى طەورەتەرىن ذمارە ى كەسەكان لى ناووزىتى قەدەغەكر او انەدا¹⁰."

ھەلمەتەكە ى حكومتە دى كوردە عىراقیيەكان بە شویەتەكى رەسى لى تىرىنى بەكەمى 1988 دا كۆتایى ھات. ھیزەكانى عىراق كۆنترۆلى تەواو ھەموو "ناووزىتى قەدەغە"كانیان كە، ئاشان حكومتە ناووندى لىبوردنىكى طىتى بو كوردە عىراقیيەكان جە لى جەلال تالەبانى سەروكى بەكەتە نىشتەمانى كوردستان راپتەند (كە نىستا سەركۆماری عىراق).¹¹ ئۇ تەنابەرانە لى سەی لىبوردە طىشتەكەدا طەرانە بو ھەرمى ئۇنۇم، رىطەیان ئىندەرا بىرەتەتە بو مەلكانىان یان طوندىكانیان. ھەم خىزانىك ئارزەتەك زوى تىدرا بو ئۇو خانوى خوى لىسەر دروست بکات، رىطەشىان ئىندەدرا بىض بو ھىض شوینىكى دىكە ى ھەرىمە ئۇنۇمەكە¹².

ئەم سەسەتە ھەتا رانترىنەكە سالى 1991 ى كورد دى سەدام حەسین، دىدە ھەبو، كە راستوخو دوى شەرى بەكەمى كەتەدو بەرئا بو، لى كاتىكدا ھاوتەمىانىتەكە ى بىلايەتە بەكەتەتە كان سەروكایەتە دەكر ھیزەكانى عىراقى لى كۆیت كەدە دەقە. سوتای عىراق دای بەسەر كورددا، لافوى تەنابەرە كوردە عىراقیيەكان بەرەو سنورەكانى توركیا ھەلەتن. لى نىسانی 1991 دا، ھیزەكانى ھاوتەمەنان "ناووزىتى ئارام" یان ناووزىتى ددەفرىیان دروستكرد، بو رىطەتەرتە لى ھىرشى زىيارتە حكومتە بو سەر دانىشتوانە كوردەكە. لىكۆتەو، كوردى عىراق خاوەنى ئۇنۇمى خویانن¹³.

ھەرمى كوردستانى مۆدەرن، لى ھەرسا ئارىزطای ھەولیرو سەلمانى و دەوك تىكەتەو، ھەرمىكى فیدرالییەتە سادامەزراو ى فەرمى ھەتە: حكومتە ھەرمى كوردستان، سەروكایەتە ھەرمى كوردستان، ھەروە ھەتەنجمەتە نىشتەمانى كوردستان، یان تەلەمان. ئەم دامەزراوانە مومارەسە لى دەسەلەتە یاسادانان و جىبەجىكرەن دەكەن كە دىارىكرەنى بودجە ى ھەرمى، ئولیسە ناسایش، تەروەردە، ھەروە تەندروستى دەپتەتەو، لىتالە بەرپەتەردى

⁸ ھەمان سەرضاو.

⁹ ھەمان سەرضاو.

¹⁰ ھەمان سەرضاو.

¹¹ میدلا نىست و ض (نىستا ھیومان رایتس و ض/ خۆرەلەتە ناوونەستە باكوری نەقرىقە)، جىنوساید لى عىراق: ھەلمەتە نەفەل دى كوردان، ضاتتەرى 11، لىبورد و ناوارتەكانى، (نىورك: ھیومان رایتس و ض، 1993)،

<http://www.hrw.org/legacy/reports/1993/iraqanfal/ANFAL11.htm#TopOfPage>.

¹² ھەمان سەرضاو.

¹³ خشتە كات: كرونولۇجىای روادو سەركەكەكان، "BBC News Online،

http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/country_profiles/2893067.stm.

سامانه سروشتییهکان ئیخستنی ذیرخانی نابوری¹⁴. مادهی دماره 121 ی دستوری عیراق که له تشرینی دوو ههمی 2005 دا ئهسهنگرا، رادهطیهتییهتی که ههریمی فیدرالی کوردستانیش دهسهلاتی قهزایی ههتیوه دهتوانیته یاسای تاوانهکان دابنیته و رآه شوینی جیهجیکردنیشی بطریته بهر به جوریک که لهطهلا دهستوردا کۆک بیته¹⁵. دهستور حکومهتی ههریمی کوردستان ئهجوتمنی نیشتمانی کوردستان ئیسهمرطهکانی هیزهکانی ئاسایش به ئیکهاتهی شهری دهتاسیته¹⁶.

دوای ضهنگ دههتییهتی که له سهنگوئکردن ههتباتکردن، کوردستانی عیراق ههریمیکی تا رادهتییهکی نارامه، ناوضهتییهکی بهلاهی زۆرکهسهته دیموکراسییهکی له ناوجهرطهی ههریمیکی توندوتییدا ههلقولاوه. دمارهتییهکی زۆری حکومهتهکان ه دهزطاکانی نهتهوه یهکهرتوتوهکان فهندی ئیسهکهدهتهکن بهمهتهستی ئهتیوانیکردن و ههتولهکانی ئاوهدانکردنهوه. ئهتیوانییه بهخهشهره نیوهتولهتییهکانیش بهشهاردارییکردوه له دروستکردنهوهی قونابهکان و نهخوشخانهکان، راهیانی ئهتدروستی و ئهفسهرانی ئولیس، ههروهها بهرنامهکانی فیدراند خویندن¹⁷. حکومهتی ههریمی کوردستان، له ههتولیری ئایتهختی ههریمییهتییهته، سهرفالی راکیشانی وهتهر هینهتهر بیانییهکانه، له ههتولیکیدا بۆ طورییه ناوضهکی بۆ ناوضهتییهکی وهها که له ناوجهرطهی خۆرهلاتی ناوهراستهوه، حیطای سهرنجی طهشتیاران بیته¹⁸.

رهوشی کۆمه لایهتی و نابوری ژنان

ژنان و کزان له کوردستانی عیراق، وهک دنان هه کزانی سهترانسهری دونیا، بهدهسته تهلێک شیوهی جیاکاري و نایهکسانی و وهلانی کۆمه لایهتییهته دهتالین. به نیسهتی دنانی کوردستانی عیراقهوه، نهه نایهکسانییه تهته بههوی فاکتهره نایه، کۆمه لایهتی، کهلتورییهکانهته نیه، بهلکو بههوی ئهزمونی میدوویی کوردی عیراقیهتهیه. رهوشی ئاشکۆبوونی دنان، که نهزیکه هههوه ئانتاییهکانی دانی طرتوتهوه، به تهروهته دامهزراندن و تهتدروستیهتهوه.

له سالی 2001 دا کۆمیهتی تابهته به دنان له ئهجوتمنی نیشتمانی کوردستان ئیکهته. ئهزکی کۆمیهته هههوارکردنی تهو یاسایانهکی که جیاکاري ددی دنان دهتهکن، ههروهها ئهزکی ههشیارکردنهوهی دنانیشی بهرامبهتر مافهکانیان له تهستهیه، تهوهش له توی تهروهته، میدیا، تهتدروستی، ههروهها دامهزراوه ئاینییهکانیهته¹⁹. کۆمیهتی تابهتی دنان دهستهیکرد به ضهنگ ضاکسانیهکی یاسایی بۆ ئیخستنی مافهکانی دنان له ههریمی کوردستان. له 13 ی تشرینی دوو ههمی 2008 دا، هههوارکردن له یاسای باری کهسیتهی دماره 188 ی سالی 1959 دا

¹⁴ حکومهتی ههریمی کوردستان، "دهزبارهی حکومهتی ههریمی کوردستان، 9 ی ئهیلولی 2008،

(رۆدی سهتراندان) http://www.krg.org/uploads/documents/About_Kurdistan_Regional_Government__2008_09_10_h13m52s30.pdf (1 ی تشرینی یهکهتهی 2009)

¹⁵ دستوری کۆماری عیراق، 2005، مادهی 121.

¹⁶ حکومهتی ههریمی کوردستان، "ههریمی کوردستان به کورتی" 10 ی ئهیلولی 2008

(رۆدی سهتراندان: 1 ی تشرینی http://www.krg.org/uploads/documents/Kurdistan_In_Brief_Summary__2008_09_10_h13m52s6.pdf یهکهتهی 2009)

¹⁷ زانیاری دهزبارهی بهخهشهرهکان و بهرنامهکان، له سهتر مائهتری داتابهزی هاریکاري طهشهتییهکانی حکومهتی ههریمی کوردستان ههیه. http://www.krgdad.com/dad/rc?requesttype=entry&entryid=ReportPreviewEntry&reportid=1198&rp_clientTime=10/5/2009 15:24&requestParameterNames=clientTime&extsessionid=12547454984539001&nocache=1_15_24_18_0&vsessionid=1254745498 October 1, 2009). 4539&LanguageID=1 (

¹⁸ Alicia Caldwell, "Iraq Kurdistan Launches Tourism Campaign," *USA Today*, October 10, 2006,

(رۆدی سهتراندان 9 ی ئهیلولی 2009) http://www.usatoday.com/travel/destinations/2006-10-20-kurdistan-tourism-campaign_x.htm

¹⁹ "حکومهتی ههریمی کوردستان میکانیزمی داناوه بۆ وهطهرخستنی ضهنگ یاساییهکی بۆ ئاراستی دنان له توندوتییدی،" راطهتیاندنی رۆژنامهوانی، 13 ی مایهی 2008

(رۆدی سهتراندان: 26 ی نیسانی 2010) <http://www.krg.org/articles/detail.asp?lngnr=12&smap=02010100&mr=223&nr=24188>

كرا، له روهكانى قعدة غمكردى هاوسرطيرى زورهملأ و هاوسرطيرى مندالاء فرهذنيقوة. مادهى 6 ى ياساى ذماره 15 ى 2008 كه جيطاى ياساى ذماره 188 دطريرتقوة، هاوسرطيرى زورهملأ بؤ ثياوانيش و ذنانيش قعدة غم دكات. 20 مادهى 5 ى ياساى همواركراو هاوسرطيرى ئيشوقخت قعدة غم دكات و تممنى هاوسرطيرى بفرزدهكاتقوة بؤ 16 سالأ، مقطر به رزامندى ستر شرتيار. سنورداركردى فرهذنيشى تيدا باسكراوه²¹.

پهروورده

ماوهى ضنده ههتيكه مندالانى كورد به زحمته دهبانوانى بزن بؤ قوتابخانه، ئهويش وهك ئهجاميكى شقرو راطواستن، بهلام كضان بهشيوهتيكى ناهاوسرطيرى كاربان تيكرا. له ماوهى 1980 كاندا، ريذهى كضان له قوناغه ناوقندى خويندن تنها 31 له سهد بوو، به بتر اورد لهطهلا 69 لهسهر بؤ كوران²².

بهتيى رومالكرده هيشووييه فرتهشاندهر كهتى يونيسيف (MICS)²³ له سالى 2006 دا، ريذهى مييينه له قوتابخانه ناوقنديكاندا، زيادى كر دووه بؤ 51.3 لهسهد. بهلام لهطهلا بترزبونقوةى تممندا، ريذهى بوونى كضان دادبهرت، بؤ نمونه، ريذهى كضانى تممن 13 سالأ برينيه له 40 له سهد، لكاتيكدا كه كوراني ههمان تممن 47.5 لهسهد. بؤ كضانى تممن 17 سالأ، ريذهكه دادبهرت بؤ 25.3، هي كوراني ههمان تممنيش دادبهرت بؤ 38.9 له سهد. له كاتيكدا ريذهى ضوونى كوران و كضان بؤ قوتابخانه لهقو تممته دياريكراوانقا دادبهرت، بهلام ريذهى تممتهكانى 14، 15، 16 له كوراندا كهميك بترزتره له كضان²⁴.

بهتيى راورتى 2007/2006 ى رومالى تندرستى خيزانه عيراقبيكان، نزيكهى 43.3 ى ذنانى كوردستانى عيراق نهخويندقوران، به بتر اورد به ريذهى 19.6 بؤ ثياوان. 25 زوربهى نهو ذنانهى له لايشن هيومان رايتس وضقوة بؤ نهو راورته ديمانهيان لهطهلا كراوه، يان نهخويندقوران بوون، ياخود تا ئولي شمشيان خويندوه، واته ئولي كوتايى قوناغى سترتايى كه قوتاييهكانى له تممنى 12 يان 13 ساليان. 26 ههتيكه له ذنان ع كضانى لاو، له قوتابخانه دهر هينراون بؤ نهوهى يارمتهى كاروبارى ناومالاً بدهن، ياخود ناضاركارون ههر له تممتهكيى زودا هاوسرطيرى بكتن.

رومالي تندرستى خيزانه عيراقبيكان (IFHS) تيبينكر دووه كه 10.3 له سهدى كضانى كوردستان كه دهطهنة دقوروبهرى 15 سالى هاوسرطيرى دكاتن. 27 روماله هيشووييه فرتهشاندهر كهتش تيبينكر دووه ريذهى ذنان و

²⁰ "ياساى ذماره 15 ى 1998، ياساى همواركراو بؤ ياساى بارى كهسيى ذماره 188 ى 1959 بؤ ههريمى كوردستانى عيراق" مادهى 6.

²¹ ههمان سقرضاوه، مادهى 5.

²² داتاي خويندن له سليمانى بهردست نيه، تنها هي دهوك و هوليهر ههيه، ئيمهياطورينقوةى هيومان رايتس وض لهطهلا سامان سوعاد، ياريدقهر، يونيسيف/هواير، 29 ى ئيلولى 2009.

²³ رومالى هيشووييه فرتهشاندهر (MICS) برينيه له رومالكرديكى نيودقولهتى مالان، له بنهرتدا له لايشن يونيسيفقوة ئيشخراوه. نهو رومالكرده، نامارى زنجيرهتيكه نيشاندهر دكات وهك تندرستى، قورقوده، ئاراستنى منداال و HIV/AIDS بؤ زانبارى زياتر دقبارهتى (MICS) تكايه سقردانى please visit: http://www.unicef.org/statistics/index_24302.html بكه.

²⁴ ريذهى ضوونى كوران بؤ قوتابخانه له تممنى 14، 15، 16 ساليان برينيه له 51.4 له سهد، 49.4 لهسهر، ههروهها 46.9 لهسهد يهك لهقواى يهك. فقندى مندالانى نهقوة يهكطر توهكان "رومالي هيشووييه فرتهشاندهرى عيراق () 2006"، راورتى كوتايى، نشرينى يهكتهى 2007.

رؤدى سقردان: http://www.childinfo.org/mics/mics3/archives/iraq/survey0/data/Reports/MICS3_Iraq_FinalReport_2006_eng.pdf 26 ى نيسانى 2010) ل 138.

²⁵ ريكخراوى تندرستى جيهانى، "رومالي تندرستى خيزانى عيراق IFHS تمموزى 2007، ل 38 http://www.emro.who.int/iraq/pdf/ifhs_report_en.pdf,

²⁶ له كوردستانى عيراق، ئولي شمشه كوتايى قوناغى سقرتاييه، خويندكارهكانى 11 يان 12 سالن.

²⁷ ريكخراوى تندرستى جيهانى، "رومالي تندرستى خيزانى عيراق، 2006/7، ل 2.

كضاني تَمَمَن 15 - 49 سالاً كة تَبَش تَمَمَنى 15 سالى شوويان كردووة، برتيبة لة 6.8 لة سَعْد. لة سَفَروى 26 لة سَعْدى ذنان و كضاني تَمَمَن 20-49 سالى تَبَش تَمَمَنى 18 سالى شوويان كردووة، هَمروها 10 لَسَعْدى ذنان و كضاني تَمَمَنى 15-19 سالى ذنى بَمَمَرِدن.²⁸

دامه زاندى و دهر فته نابوريبه كان

بَشَدارى بى كردنى ذنان لة كارى بَكْرِيدَا لة باكورى عيراق نَزَمَو ذنان بة طَشْتى لة روى نابوريبه تَشْت بة هاوسفَره كانيان و خيزرانة كانيان دَهَبَسْتَن. نَمَو بِيوَه ذنانة سَفَروى خيزرانة كانيان، بَشَبِيوَه كى نابيبه لة رَعوشى نابورى سَعَخندا دَهَذين.²⁹

بَشَبِي (IFHS) 90 لة سَعْدى ذنانى تَمَمَنى 15 تا 29 سالاً، بىكارن. تَمَها 1.8 يان لة كَفَرْتى نافَمَرى كَشْتوكال، كارى دَهَسْت، فَروشيارى دَهَسْتِيرى سَفَرَشَقامدا كار دَهَكَمَن، هَمروها 4.3 لَسَعْديان لة نُسْتة شَتُور و تَكْنِيكى و نِيدارى بِيه كاندا كار دَهَكَمَن.³⁰

لِكُولِنَبَوَه كة رِكْخراو بى كى ناحكومى سويسرايى نَجَمى داوَه، طَشَبَشْتوتَه نَمَوَه كة تَمَنانَت لَه كاتى دامَه زاندى شيدا، زُورِنَه ذنان مَووضَه كانيان كَمَمَرَة لَه هى نَمَو نِيرِنانَه كارى هاوتاي كار تَكَانى نَمَوان دَهَكَمَن.³¹

دَهَشَبْت نَزَمى ناسْتَه كاتى دامَه زاندى ذنان لَه كوردستانى عيراق، لَه بَشَبِي كيدا بَطَرِبَه نَمَوَه بُو نَزَمى ناسْتى خَوِيدَه وار بِيان، بة نابيبه نَمَوانَه لَه ناورَه طوندن شَبِنَه كان دَهَذين. لَمَوانَه شَه لَمَمَثَرى بَمَر دَه دَه فته نابوريبه كاتى ذنان، بَطَرِبَه نَمَوَه بُو نَمَوونى شارَه زاي و راهيان، تا وا لَه كضان و ذنان بَكَمَن بَضَنه ناو بازارى كار هَمَوَه.³²

رَعوشى كُومَه لَيبَه نَمَوان و نابورى ذنان، بة ناسْتَه كاتى خَوِيدن شَبِنَه نَمَوَه، بَشَبَران بة توانيان لَه نَبَخْتيارى ماناداردا دَه بارَه ذنانى خُوِيان. ذنانى كوردستانى عيراق، زُور بَقِيان قوتابخانه يان كَم خَوِيدووه يان هَمَر نَمَوِيدووه، هَمروها نَمَوانَه كة لَه روى نابوريبه نَمَوانَه بَشَبِنان، لَمَو بَرِيارانَه كة كار بَطَرِبِيان لَسَفَر خُوِيان و مندالَه كانيان هَمَبِيه، سَفَرِبَه خُوِيان كَمَمَرَة. نَمَو نَمَوونى دَه سَلانَه و اى كردووه كَه طُورِنى بُو صَوونَه كانيان دَه بارَه شَبَواندنى نَمَوانمى زاور بِي مَبِيبنَه، نَمَر كِيكى نَالُوزو سَعَخْت بِيَت.

http://www.emro.who.int/iraq/pdf/ifhs_report_en.pdf, p.2.

²⁸ فَعَدى نَمَمَوَه بَكَطَر تَوَف كان بُو مندالان، "رومالي هيشوويى فرَقَشَباندن عيراق، 2006"

http://www.childinfo.org/mics/mics3/archives/iraq/survey0/data/Reports/MICS3_Iraq_FinalReport_2006_eng.pdf, 51 ل

²⁹ نَرُوذَى دَهاتى ذنانى نَمَبَقَر "توندن بِيذى خيزانى لَمَو ذنانى نَمَهاندَه" <http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/478e3c9cd.pdf>, p.

³⁰ رِكْخراوى تَمَمَروستى جيهانى "رومالي تَمَمَروستى خيزانى عيراق، 2006/7" ل.2.

http://www.emro.who.int/iraq/pdf/ifhs_report_en.pdf, p.2.

³¹ نَمَجَمَمَتى نَمَهاندنى سويسرا "عيراق: رَعوشى سُوَسِيو - نابورى لَه حكومتى هَمَرِمى كوردستان، نِيداره نَارِيز طاي سَلِمانى، دَهوك، هَمُولِر، " 10 ي تَمَموزى 2007، ل . 7.

(رُوذى سَمَردان 17 ي نابى 2009) http://www.ecoi.net/file_upload/432_1186748175_0707-irq-socioecosituation-sfh.doc

³² Simel Esim and Mansour Omeira, International Labor Organization, "Rural women producers and cooperatives in conflicts settings in the Arab States," هَمروها لِكُولِنَبَوَه نَبَسْتا لَه رَه هَماندَه، " جِيندَه رِبَه كاتى دامَه زاندى كَشْتوكالى و طوندن شَبِنى، رِبَضَه كاتى دَه بازبوان لَه هَمَذاري، رُوما، 31 ي نادار - 2 ي نَبَسانى 2009، ل . 9.

http://www.fao-ilo.org/fileadmin/user_upload/fao_ilo/pdf/Papers/25_March/Esim_Fin.pdf, p.9.

تەندروستی زاوژی ژنان و دەسگە یشتنیان بە خزمەتگوزاری تەندروستی

بەئیتی ذنانی کوردستانی عیراق 3.8 لێ سەدە. رێژە بەئیتی لێ سلیمانی نزمترە دەتاتە 2.9 لێ سەدە، لێ هەولێر و دەوێ بەرزترە دەتاتە 4.1 لێ سەدە و 4.9 لێ سەدە یەک لێ دەوای یەک.³³ تیکرای رێژە بەئیتی لێ کوردستانی عیراق (3.8 لێ سەدە) بەرزترە لێ رێژەکانی لوبنان و میسر، بۆ نمونە، بەلام هواتای رێژەکانی بەئیتی نوردون و عێرەبستانی سعودیە.³⁴ ذنانی شووکردوو لێ هەرمی کوردستان لێ ذنانی بەشەکانی دیکە عیراق زیاتر هۆکارەکانی مندالنبوون بەکار دەهێن. سلیمانی و هەولێر بەرزترین رێژە بەکار هێنای هۆکارەکانی مندالنبوونیان هەیه لێ هەموو عیراقدا، کە دەتاتە 66 و 62 لێ سەدە یەک لێ دەوای یەک.³⁵

بەئیتی رومالە هیشووییە فرەنیشاندەرە، سآ لێ سەر ضواری مردنی دایکان، لێ کاتی مندالبوون و لێ ماوەی زەبستانی دەبیت.³⁶ یاری دەدان لێ کاتی مندالبوون و دواي مندالبوونیشدا زور طرنطە بۆ زامکردنی سەلامەتی دایکەکانو مندالەکشێ. زورینە ذنان، 58.7 لێ سەدە، لێ هەرمی کوردستان لێ کاتی مندالبووندا، ئێشکێ یاری دەیان دەدات. 10.5 یشیان سستەریکیان لایە، 18.8 یشیان مامانکی خاوەن مۆلت، هەروەها 4.5 یشیان مامانی میلیان لایە.³⁷ نمارەتێکی بەرخوای ذنان -32.6 لێ سەدە - هیشتا هەر لێ مالتە مندالیان دەبیت³⁸، 19.8 لێ سەدە ذنانی هەرمی کوردستان، هیض یاری دەتێکی ماوەی دوو طیبانی یان زەبستانی تیناطات.³⁹ ریکخراوی تەندروستی جیهانی داتایەکی کۆکراوە دەربارە رێژەکانی بەسەر مندالتە رۆشتن بەئیتی هەرمی لێ عیراق ئێشکەشناکات. لێ لێ ئێوەشدا، رێژە بەسەر مندالتە رۆشتن لێ عیراق لێ سالی 2005 دا 300 حالەت بوو لێ 100.000 حالەتی زیندوومانەتە دواي مندال بوون.⁴⁰ طهرضی ذنانی کوردستانی عیراق رێژە بەرزترین هەیه لێ بەکار هێنای ددە مندالبووندا، هەروەها زورینە ذنانیش لێ کاتی مندالبووندا یاری دەتێ کارمەندانی تەندروستییان ئێدەتات، بەلام هیشتا زورن ئێوانەتێ کە لێ مالتە مندالیان دەبیت و یاری دەتێ طونجای ماوەی دوو طیبانی و زەبستانی تیناطات. ئێو رێزانەتێ مردن کە لێ سەر قووە باسکران، ئێماندەلێن کە دەشیت تەندروستی دایکایەتی بۆ ذنانی کوردستانی عیراق، زور جیاواز نەبیت لێ تەندروستی ذنانی باقی ناوێکانی عیراق.

کوردستانی عیراق کە زیدی نزیکی ضواری ملیون کەسە، 48 نەخۆشخانە 672 بنکەتێ تەندروستی سەرەتایی ئێدایە. بنکەکانی تەندروستی سەرەتایی، ئێو بنکانەتێ تەندروستی دایکایەتیش دەترنەتە کە بە سەرانسری هەرمیەکەدا بلاو بوونەتەتە. بەهۆی سەقامگیری رێژەتێ هەرمیەکەتێ ئاسانی هاتووهتە، دەسپەشتن بە یاری دەتێ تەندروستی بۆ ذنان زیاتر بەر دەستە، لێ ضاو بەشەکانی تری عیراقدا.

لێ لێ ئێوەشدا، توانای سیستمی یاری دەتێ ئێشکی بە شیوەتێکی بەرخوا لێ نیوان ناوێ شارنشین و طوندنشینەکاندا جیاوازە. لێ ناوێ طوندنشینەکاندا، کەموکورتییەکی زور لێ کەلوئەلی ئێشکی و نامیرە

³³ فەتدی نەتەتە یەکتر تووێکان بۆ مندالان، "رومالي هیشوویی فرەنیشاندەری عیراق (MICS) 2006"، ل. 77. http://www.childinfo.org/mics/mics3/archives/iraq/survey0/data/Reports/MICS3_Iraq_FinalReport_2006_eng.pdf, p. 77.

³⁴ بانکی نیو دۆلەت، رێژەکانی بەئیتی (سەر جەمی مندالبوون بەئیتی هەر ذنیک)،

<http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT..> (رۆدی سەردان 6 ی مایسی 2010)

³⁵ هەمان سەر ضاو، ل. 39.

³⁶ هەمان سەر ضاو، ل. 45.

³⁷ هەمان سەر ضاو، ل. 131.

³⁸ ریکخراوی تەندروستی جیهانی، "رائۆرتی رومالی تەندروستی خیزانی عیراق، 2006/7، ل. 48"

http://www.emro.who.int/iraq/pdf/ifhs_report_en.pdf, p. 48.

³⁹ فەتدی نەتەتە یەکتر تووێکان بۆ مندالان، "رومالي هیشوویی فرەنیشاندەری عیراق (MICS) 2006، ل. 129"

http://www.childinfo.org/mics/mics3/archives/iraq/survey0/data/Reports/MICS3_Iraq_FinalReport_2006_eng.pdf, p. 129.

⁴⁰ ریکخراوی تەندروستی جیهانی، "بەسەر مندالتە رۆشتن لێ 2005 دا، تیکر اکان لێ لایەن ریکخراوی تەندروستی جیهانی و یونیسف و یونیسفا و بانکی جیهانییەتە ئامدەکران، "2007، ل. 24.

(رۆدی سەردان 6 ی مایسی 2010) http://whqlibdoc.who.int/publications/2007/9789241596213_eng.pdf, p. 24.

بنه‌ره‌تیبیه‌کانی ئێرشکیدا هه‌یه. تهنه‌ سیه‌کی هه‌موو بنکه‌ تهن‌دروسته‌یه‌ سه‌ره‌تاییه‌کان، ئێرشکیان لیه‌یه. باقییه‌که‌ی به‌ سسته‌ر یان یاریده‌ده‌ری ئێرشکی ئێرکراونه‌ته‌وه.⁴¹

کوردستانی عیراق دێرخانی ئابوری ئیویستی نیه‌ تا بنوانیه‌ت وه‌لامی له‌تباری خاله‌ته‌ ئێرشکییه‌ ناکاوهره‌کان به‌دانه‌وه‌، به‌وانه‌شه‌وه‌ که‌ ته‌یوه‌ندیه‌یان به‌ تهن‌دروستی مه‌دالیه‌وه‌ هه‌یه‌یه. سیسته‌میک نیه‌ بۆ هه‌له‌سه‌ننه‌کان و ره‌ضاوهره‌کان یاریده‌ ناکاوهره‌کان، یان ره‌وانه‌که‌ره‌کان نه‌خۆشه‌کان بۆ عه‌یاده‌ تهن‌دروسته‌یه‌کان یان نه‌خۆشه‌خانه‌کان به‌ته‌ی ئیویست. نه‌مه‌بو لانه‌سی باش ئاماده‌کراوی ئیویست بۆ طویزانه‌وه‌ی نه‌خۆشه‌کان بۆ خزمه‌تپورانی ناکاوهره‌کان، به‌ره‌ده‌ست نیه‌.⁴²

نه‌بوونی خزنه‌تپورانی ناکاوهره‌کان به‌ تابه‌ته‌ی له‌ ناوه‌سه‌ تونده‌ننه‌یه‌کان شته‌کی طرفتاویه‌یه. نه‌و کسانه‌ی که‌ خه‌ته‌نه‌ده‌که‌رین، له‌وانه‌یه‌ خویه‌کی زوریان لیه‌یه‌ و توه‌شی شته‌ی تر بین و ئیویستیه‌کان له‌ ضاره‌سه‌ری ده‌سه‌به‌جاً هه‌یه‌یه. نه‌م کرده‌وه‌یه‌ تهن‌دروستی کسان ده‌خاته‌ مه‌ترسییه‌کی زوره‌وه‌ و نه‌بوونی فریاطورانی ناکاوهره‌کان مه‌ترسی به‌ سه‌ر دهبانه‌کان دروست ده‌کات.

توندوتیژی دژی ژنان

توندوتیژی دژی ژنان و کسان طرفته‌ی هه‌موو کومه‌له‌کانه‌وه‌ کوردستانه‌یه‌ ناوارته‌ نیه‌. به‌ته‌ی راتوهرتی روومالی تهن‌دروستی خه‌زانه‌ عه‌راقییه‌کان له‌ ته‌موزی 2006 دا، 61.6 له‌ سه‌دی دهبانه‌کان کوردستان نه‌زمونی کۆنترۆله‌کرانی هه‌له‌سه‌که‌وتیه‌کان له‌ لایه‌ن مه‌ره‌که‌کانیه‌وه‌ هه‌یه‌،⁴³ 17.6 له‌ سه‌دی، دووه‌سه‌ری توندوتیژی سوژه‌یه‌ بوونه‌ته‌وه‌.⁴⁴ هه‌ره‌وه‌ها 10.9 شیان له‌ سه‌ره‌ ده‌سته‌ی که‌سه‌کی مه‌هره‌می خویان نه‌زمونی شه‌وه‌یه‌که‌ له‌ شه‌وه‌کانی توندوتیژی جه‌سته‌یه‌ بوونه‌ته‌وه‌.⁴⁵

ئێرراوی نه‌ته‌وه‌یه‌که‌که‌ره‌وه‌کان بۆ هاریکاری عیراق (یونامی) کوشته‌ن له‌ سه‌ره‌ "شه‌ره‌ف" ی له‌ کوردستان به‌ نیطه‌رانه‌یه‌کی جه‌دی دانه‌وه‌.⁴⁶ یونامی له‌ راتوهرته‌که‌یه‌دا بۆ حکومه‌ته‌ی هه‌ریمی کوردستان، ده‌لیته‌ که‌ له‌ شه‌شه‌ مانگی

⁴¹ بانکی جه‌هانی، "عیراق: ئه‌وه‌ی وه‌لامانه‌وه‌ی ناکاوهره‌کانی تهن‌دروستی له‌ هه‌ریم،" 15 ی مه‌یسی 2008، www.wds.worldbank.org/.../PID010Appraisal0Stage0May01502008.doc (روژی سه‌ره‌دان 17 ی ئای 2009).

⁴² هه‌مان سه‌ره‌ضاوه‌.

⁴³ له‌ رووماله‌که‌دا، کۆنترۆله‌کرانی هه‌له‌سه‌که‌وت له‌ لایه‌ن مه‌ره‌که‌کانه‌وه‌، له‌ خاسیه‌ته‌کانی غه‌ره‌کردن، توهره‌یه‌، ئه‌داتره‌ن له‌ سه‌ره‌ ته‌وه‌ی به‌ره‌ده‌وه‌ بزانیه‌ت نه‌ته‌که‌ی له‌ کوه‌ بووه‌، داوا یارمه‌تی بکات بۆ ته‌وه‌ی خزمه‌تپورانی تهن‌دروستی وه‌رینه‌یه‌، سه‌ره‌داری ته‌یوه‌ندی به‌ خه‌زان و هاوه‌له‌یه‌، هه‌ره‌وه‌ها مه‌مانه‌نه‌کردن به‌ دهن له‌ مه‌سه‌له‌ی ئاره‌دا، ده‌که‌وته‌ن. ریکه‌راوی تهن‌دروستی جه‌هانی، "راتوهرتی روومالی تهن‌دروستی خه‌زانه‌ عه‌راقییه‌کان 2006/7" ل. 24.

(روژی سه‌ره‌دان 17 ی ئای 2009) http://www.emro.who.int/iraq/pdf/ifhs_report_en.pdf

⁴⁴ له‌ رووماله‌که‌ی تهن‌دروستی خه‌زانه‌ عه‌راقییه‌کاندا، توندوتیژی سوژه‌یه‌، له‌ خاسیه‌ته‌کانی زه‌لیکردن، ره‌فتاری سوکایه‌ته‌یه‌که‌یه‌، هه‌ره‌سه‌ی ته‌لاه‌، ترساندن یان تۆقاندن، دیاریکراون. هه‌مان سه‌ره‌ضاوه‌.

⁴⁵ هه‌مان سه‌ره‌ضاوه‌، ل. 3.

⁴⁶ Shwan Muhammad, "Surge in violence against women in Iraqi Kurdistan," *France 24*, May 24, 2008,

(روژی سه‌ره‌دان 17 ی ئای 2009) <http://www.france24.com/en/20080524-surge-violence-against-women-iraqi-kurdistan?q=node/1924390/2> (2009).

تیمی هاریکاری نه‌ته‌وه‌یه‌که‌که‌ره‌وه‌کان له‌ عیراق (یونامی) "راتوهرتی مافه‌کانی مرۆط: 1 کلونه‌ی دووه‌مه‌ – 30 حوزته‌یرانی 2009،

[http://www.reliefweb.int/rw/RWFiles2009.nsf/FilesByRWDUnidFilename/EGUA-7YRQ9X-full_report.pdf/\\$File/full_report.pdf](http://www.reliefweb.int/rw/RWFiles2009.nsf/FilesByRWDUnidFilename/EGUA-7YRQ9X-full_report.pdf/$File/full_report.pdf) (روژی سه‌ره‌دان 6 ی مه‌یسی 2010).

2006 دا، 139 حالته كوشتن بيا ههولي كوشتن ميبينه خزم و كس ههيووه.⁴⁷ وزارت مافهكاني مروظ رابطةيانده كه له ههموو سالي 2008 دا 163 حالته كوشتن لهسهر "شهرهف" ههيووهو سالي تيشووتريش 166 حالته ههيووه.⁴⁸

حكومته ههريمي كوردستان ذمارهيك دهستيشخهري طرنطي كر دوه بو تيشخستني مافهكاني مروظ له ههريمي ئوتونومي كوردستان، به تايبته لبارهي توندوتيدى خيزانييهوه. له سالي 2002 دا، ياسايهكي بهريخست بو ريطه نهدان به سووكردني سزاي كهسيك كه لهسهر شهرهف و كرنيهوهي نابرووي خيزان، بهكيك له ميبينهكاني خزمي دهكوديت.⁴⁹ نهم ياسايه ههريمي كوردستان له زوريك له ولاتهكاني تزي خورهلائي ناوهراسه و باكوري ئهفر يقيا جيادهكاتهوه، كه ياسا سزاييهكانيان هيشنا ههر ريطه دهدهن سزاي كهه و ناز ادكردن بو نهو ثياوانه ههبيت كه به ناوي "شهرهف" هوه كوشتن نهجام دهدهن.

له تشريني دووهههه 2008 دا، حكومته ههريمي كوردستان، بهريوهبهريتي دوهستانهوهي توندوتيدى دذي ذناني له وزارتني ناوخو دامهزراند. ئوفيسي سهرهكي بهريوهبهريتييهكه له ههوليرو سلهماني و دهوكه، لفي بضوكتريشي له قهزا كورديهيكان ههيه. بهريوهبهريتييهكه ههياكي تهيوهنديكردي بهرفراواني بو ذنان نامادهكر دوه تا دهبارهي ههر خراشهكاريهيك لهطهلايان دهكرهت، راثورت بهدن، نهو ئوفيسانه ليكوليهوه له كهيسهكاني توندوتيدى جيندهريش دهكهن. بهلام له نيسنادا تواناي ليكوليهوهيان كههه، ضونكه شارهزايي و راهينانيان له مهسهلهي توندوتيدى جيندهريي و ترسهكاني ناسايش، نهيني ثاريزي، راويدكاريي كزه.⁵⁰ وزارتني كاروباري كومهلايهتي، سا تهناطاي ذناني قورباني دهسته توندوتيدى بهريوه دهبات و سياني ترش له لايهن ريخراوه ناحكوميهيكانهوه بهريوهدهبرين.⁵¹ نهو ريخراوانه ذنان كه تهناطاكاني بهريوه دههه، له نيسنادا بو ثاراستني ذنان بو ماوهي دريد، دووضاري كهموكورتني بوون له توانست و سهرضاهكاندا.⁵² راثورتي نهوهش دراوه كه لهو تهناطايانهوه ذنان بازرطانيان ئيوهكراوه.⁵³

⁴⁷ نهو حالتهههتش برهيني بوون له: 77 سوتاني ذن، 26 قورباني كوشتن بيا ههولي كوشتن، ههروههها 25 حالته كه "طومان له خوكوشتن ذنان دهكرهت". نيمي هاريكاري نهتهوه يهكطرتوههكان بو عيراق (UNAMI)، راثورتي مافهكاني مروظ: 1 ي تههموز - 31 كانوني يهكتهه 2008، ل. 13.

(رؤدي سهردان 5 ي حوزهيرانى http://www.uniraq.org/documents/UNAMI_Human_Rights_Report_July_December_2008_EN.pdf (2009)

⁴⁸ هههمان سهرضاهوه.

⁴⁹ حكومته عيراق، "كوميتهكاني وزارتني مافهكاني مروظي حكومته عيراق، تيبينهيكان لهسهر راثورتهكه نيمي هاريكاري نهتهوه يهكطرتوههكان بو عيراق،" كانوني يهكتهه 2008، ل. 12.

(رؤدي سهردان 5 ي حوزهيرانى 2009) http://www.uniraq.org/documents/HR_Report_Dec2008_Annex_EN.pdf

⁵⁰ نيمي هاريكاري نهتهوه يهكطرتوههكان بو عيراق (بونامي)، "راثورتي مافهكاني مروظ: 1 ي تههموز - كانوني يهكتهه 2008" ل. 14. http://www.uniraq.org/documents/UNAMI_Human_Rights_Report_July_December_2008_EN.pdf, p.14.

⁵¹ ديمانهي هيومان رايتس و ض لهطهلا ناري رهفيق، بهريوهبهري له بهريوهبهريتي دوهستانهوهي توندوتيدى دذي ذنان، ههولير، 3 ي حوزهيرانى 2009.

⁵² ديمانهي هيومان رايتس و ض لهطهلا شهيوه عهسكتهري، ريخهكري تهيوهتيهيكان، بهكيتي ذناني كوردستان، سلهماني، 25 ي مابسي 2009.

⁵³ efugees International, "Iraqi Refugees: Women's Rights and Security Critical to Returns," July 15, 2009,

(رؤدي سهردان 17 ي ئابي <http://www.refintl.org/policy/field-report/iraqi-refugees-womens-rights-and-security-critical-returns> (2009)

له ئیستادا، له كوردستان هیض یاسایهك نیه راشكوانه باس له توندوتیژی خیزانی بكات. له روى تیورییهوه، نازار دانی هاوستریتی زمینی جیابوونوه ساز دهكات و دهشیته یاسای تاوان وهك هیرشكر دنهسته داطایي بكات، بهلام له ئیادهكر دندا، نهمجوره كرده یاساییانه دهطمتن.⁵⁴

لهماوهی نیوان 2006 و 2007 دا، دواى ضهئین كۆبوونوهو كۆنفرانس له نیوان ریکخراوهكانی كۆمهلطانی مهدهنی و ئهئدامانی لیڤنهی تایبتهی ذنان، ئرۆده یاسای توندوتیژی ناومالاً له لایهن ئهئدامانی لیڤنه جیاجیاكانی ئهئلهمانی كوردستانهوه ئامادهكرا.⁵⁵ 10 ئهئلهمانتاریش رهشنوسهكهیان ئیشیار كرده له تشرینی بهكهمی 2008 دا بهكهمین خویندنهوهی بۇ كرا. سهترهناجم رهشنوسهكه رهوانهیه ئهئجمهتی وهزیران كرا بۇ ئهئسهئندكر دن. ئهوه رهشنوسه، هاوسهترطیری ئیشوتخت و زورهملأ، نهوهی ئییدهوتریت تاوانهكانی شهرفهف، ههروهه توندوتیژی جهستهتی هههوه شیهوهكانی تری توندوتیژی ددی ذنان قهدهغه دهكر د. ههروهه له ههولیشدا بوو بۇ ریطهطرتن لهوهی دامهزراوه سوننهئیبیهكان ضارهسهتری كیشه خیزانییهكان بكهن، داواى ئیكههینانی داطای تایبتهی دهكر د بۇ مامهلهكر دن لهطهله توندوتیژی خیزانیدا، ههروهه ضهئند میكانیزمیكی ئاراستییشی بۇ نهوه شایهتانه دهخسته روهكه بهشداریی له سكالاكهده دهكهن.⁵⁶

بهئیی ئهئخشان زهئطهتهی سهروکی ئیشووی لیڤنه تایبتهیهكهی ذنان، ئهئجمهتی نوینتران، نهئتیوانی سهترهجهكانی خوی لهسهتر یاساكه رهوانهیه ئهئلهمان بكات. لهبری نهوه ئرۆده یاسای خوی دارشت و له نیسانی 2009 دا خرایه بهردهمی ئهئلهمان، واته ههئشت مانطیک دواتر. بههوی ئهئجمهتی ههئلهمانی ئهئلهمانهوه له تههموزی 2009 دا، ههروهه ههئلهمانی نهئتمانی له ناداری 2010 دا،⁵⁷ ئهئسهئندكرانی یاساكه له لایهن ئهئلهمانهوه، دواخرا. لیڤنهی تایبتهی ذنان له ئهئلهمانی نیستا، رهشنوسهكهی ئهئجمهتی وهزیرانی رهترهدهوه دهستیکردوه به طهفوتوكر دن لهطهله ریکخراوهكانی كۆمهلطای مهدهنییدا، دهبرارهیه رهشنوسه ئهئسلییهكهی لهسهتر یاسای توندوتیژی خیزانی.⁵⁸ طهشه حهفید، سهروکی ئیستای لیڤنهی تایبتهی ذنان، به هیومان رایتهس و ضی وت لیڤنهكه یاسایهكه بههیزی دهویت بۇ ئاراستی ذنان له توندوتیژی خیزانی، ههروهه ههههه ئیشی و انیه كه رهشنوسهكهی ئهئجمهتی وهزیران طونجاو بیته. سهروکی كۆمیتیهی ذنان بهئیزه رهشنوسی یاساكه بخاته بهردهمی سهروکی ئهئلهمان داوا بكات كه بهخریته ئهئجیئدای مانطی حوزهیرانی 2010 ی طهفوتوكانی ئهئلهمانهوه.⁵⁹

له ههردوو رهشنوسهكهی توندوتیژی خیزانیدا، كه لهسهترهوه ئامادهیان ئیدرا، باسی شیواندی ئهئدامی زاوزی مبیینه كراوه، ههروهه رهشنوسیكی تایبتهی به شیواندی ئهئدامی زاوزی مبیینه ئهئارادایه. مادهكانی 23 تا 26 ی یاسای توندوتیژی خیزانی. ئهوهكهسانه به جهللاد دادهئیت كه داواى نهوه كاره دهكهن و نهوانتهس كه نهئجمی دهههن، ههروهه باسی جورهكانی سزاكان یان عهرامهكر دنهكانیسه دهكات كه دهشیته له حالتهی تاوانبار كرددنا بهسهتریاندا

⁵⁴ " ئرۆدهی داهاتی هاریكاری ئهئنا بهئران، ذنانی "ئهئنا بهئرو توندوتیژی خیزانی، لیكۆلینهوهی ولآت، كوردستانی عیراق،" نهئیلوی 2002، ل. 16.

(روۆدی سهتردان 17 ی ئابی 2009) <http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/478e3c9cd.pdf>

⁵⁵ ئرۆده یاساكه له لایهن ئیج كۆمیتیه ئیشخرا كه كۆمیتیهی تایبتهی ذنان، كۆمیتیهی نهئندوستی و كاروباری كۆمیتیهی، كۆمیتیهی كاروباری ناومالاً، كۆمیتیهی نهوقاف و كاروباری ئابنی ههروهه كۆمیتیهی كاروباری یاسایی بوون.

⁵⁶ تهمی هاریكاری نهئتهوه بهكهرتوههكان بۇ عیراق (یونامی) "ئاوترتی مافهكانی مروظ: 1 ی تههموزی 2007 - 31 ی كانونی بهكهمی 2007، ئهترطرافی 38.

(روۆدی سهتردان 5 ی حوزهیرانی 2010) http://news2.uniraq.org/documents/double_quarterly_1july-31dec2007_engl.pdf,

⁵⁷ دیمانهی هیومان رایتهس و ض لهطهله ئهئخشان زهئطهته، سهروکی ئیشووی كۆمیتیهی تایبتهی ذنان له ئهئجمهتی نوینترانی كوردستان، ههئولیر، 3 ی حوزهیرانی 2009، ههروهه نهئیهوهئدی تهلهفونی له 7 ی نیسانی 2010 دا. دیمانهی هیومان رایتهس و ض لهطهله

⁵⁸ نهئیهوهئدی تهلهفونی هیومان رایتهس و ض لهطهله طهشه حهفید، سهروکی كۆمیتیهی تایبتهی ذنان له ئهئجمهتی نوینترانی كوردستان، 6 ی مایسی 2010.

⁵⁹ ههههه سهترضاوه.

بسته‌تیریت. ماده‌که باس له قه‌ره‌بووکردنه‌وه‌ی دارایی بو ئه‌وه که‌سانه‌ ده‌کات که دووضاری کرده‌وه‌ی شیواندنی ئه‌ندامی زاوژی مینینه‌ بوون.⁶⁰

له‌ سالی 2008 دا ره‌شنوسی یاسای ده‌باره‌ی خه‌ته‌نه‌کردنی مینینه‌ له‌ لایهن زورینه‌ی ئه‌رله‌مانتاران ئه‌نجومه‌نی نیشتمانی کوردستانه‌وه‌ تیشیوانی لیکرا. له‌کاتی‌که‌دا که 68 ئه‌رله‌مانتار له‌ کۆی 111 ئه‌رله‌مانتار تیشیوانی تیش‌اندنی یاساکه‌یان کرد، به‌لام رازی نه‌بوون بخریته‌ به‌رده‌می رای طشتی تا طقتووی ده‌باره‌ بکریته.⁶¹ ئه‌م یاسایه‌ ده‌ستینسانی جه‌للاده‌کانی کرده‌وه‌که‌ی کردو ئیناسه‌ی جو‌ره‌کانی ئه‌وه‌ غه‌رامه‌ یان سزایانه‌شی کرد که به‌سه‌ریاندا ده‌سه‌تیریت. جه‌للاده‌کان ده‌ستینشانکران وه‌ک دایک و باوکان، سه‌ر ئه‌رشتیاریان، مامانه‌کان، یان تیش‌ورانی ئه‌ندروستی. غه‌رامه‌و سزاکانی به‌تیشی تهمه‌نی ئه‌وه‌ کس یان دن یان دنه‌ نه‌رزه‌ (بالق)ه‌یه‌ی ره‌زامه‌ندی به‌رامبه‌ری کرده‌وه‌که‌ نیشانداوه‌ یان نا، ده‌طورا. زیندانیکردن له‌ لایه‌که‌می سالی‌که‌وه‌ تا ده‌طاته‌ سا سالا بوو. هه‌ر که‌سی‌که‌ بانطه‌شه‌ بو خه‌ته‌نه‌کردنی کسان بکات، زیندانی ده‌کریته‌ بو ماوه‌یه‌که‌ که له‌ سالی‌که‌ که‌مه‌تر نه‌یه‌ت و سا ملیون دینار غه‌رامه‌شی لیه‌وه‌ ده‌طیریت (نزیکه‌ی 2500 دۆلاری ئه‌مریکی). ئه‌طه‌ر کسێک یان دنێک له‌ ئه‌نجامی شیواندنی ئه‌ندامی زاوژی مینینه‌دا به‌مریت، ئه‌وه‌ جه‌للاده‌که‌ی زیندانی ده‌کریته‌ بو ماوه‌یه‌که‌ که له‌ ده‌سالا که‌مه‌تر نه‌یه‌ت.⁶²

⁶⁰ دیمانه‌ی هیومان رایتس و‌ض له‌طه‌له‌ شوه‌بوو عه‌سکه‌ری، 29 ی مایسی 2009.

⁶¹ هه‌ر ترو‌ده‌ یاسایه‌که‌ له‌ ئه‌نجومه‌نی نیشتمانی کوردستان (ئه‌رله‌مان) داوای تیشیوانی لایه‌که‌م 10 ئه‌ندام ئه‌رله‌مانی ئیویسته‌ بو ئه‌وه‌ی بخریته‌ نه‌جینداوه‌.

⁶² حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان، ترو‌ده‌یاسای شیواندنی ئه‌ندامی زاوژی مینینه‌، دیکومیننتیکی بلاونه‌که‌ او‌قیه‌ لای هیومان رایتس و‌ض، کۆی له‌ ئه‌خشان زه‌نطه‌نه‌ به‌ عه‌ره‌بی و‌ه‌رطیراوه‌ و‌ه‌رطیردرا بو ئینطلیزی.

IV. شیواندنی ئەندامی زاوژی مێینه له جیهاندا

شیواندنی ئەندامی زاوژی مێینه

شیواندنی ئەندامی زاوژی مێینه بریتیه له لیکردنەوهی بەشێک یان هەموو ئەندامی زاوژی دەرەکی مێینه بە مەقبەستی ناژێشکی. ئەمە دەسکاریکردنی وەزیفەی سروشتی جەستەییەو نەزانراوە هیض سویدیکی تەندروستی هەبێت.⁶³

پۆلێنکردنەکە ی ریکخراوی تەندروستی جیهانی

بەو شیوەتیە ی ریکخراوی تەندروستی جیهانی ٥ پۆلیی کردووە، ضواری جۆر شیواندنی ئەندامی زاوژی مێینه هەیه:⁶⁴

- جۆری I لیکردنەوهی بەشێکی یان هەموو قینکە دەپتریتەوه لەتەلە / یان ضەرمەکتیدا. بەناوی برینی قینکە (clitoridectomy) وە ناسراوە، ئەم شیوەتیە بەشیوەتیەکی طشتی لە کوردستان ئەنجامدەدریت.
- جۆری II شیوەتیەکی توندترە و تێیدا بەشێک یان هەموو قینکە دەبریت لەتەلە لای بزووکدا. دەشیت ئەم شیوەتیە ئەنجامدەدریت بە ئەوهی دەست بریت بۆ لای طەورە ی زیدان. ئەمەیان تێدەوتەرت بنبرکردن (excision).
- جۆری III ئەمە سەختترین جۆری خەتەنەکردنی مێینهیە و بە ناوی شیواندنی ئەندامی زاوژی (infibulation) قووە ناسراوە. شیواندن بریتیه له تەسککردنەوهی دەرەکی زیدان بە نزمکردنەوهی دورینەوهی هەردوو لای بزووک و / یان هەردوو لای طەورە لەتەلە لای برین یان تەبیرینی قینکەدا.
- جۆری ضواری مێینه هەموو جۆرە ترۆسەتیکی ناژاوی بە کۆئەندامی زاوژی مێینه لەخۆدەپتریت، وەک دەرزیباندکردن، کونکردن، قاشکردن، دامالین، داخکردن.⁶⁵

سەرھەلدان و بلاویبوونەوه

له جیهاندا، کردەوهی شیواندنی ئەندامی زاوژی مێینه بەشیوەتیەکی تاییەتی لەتەلە کضانی بزووک دەکریت، هەر له ساواپیوە تا دەتاتە تەمەنی هەرزەویی، وەک 15 سالان. جاری واهتیە لەتەلە لای کاملیش دەکریت. زەحمەتیە بتوانین زانیاری دروست دەربارە ی تەشەنەکردنی کردەوهی شیواندنی ئەندامی زاوژی مێینه بەدەستبەینین، بەلام بەتێی ریکخراوی تەندروستی جیهانی، لەسەرئاستری جیهاندا له نیوان 100 بۆ 140 ملیۆن کۆماری و نۆ دوو ضاری شیوەتیەکی لە شیوەکانی کردەوهی بوونەتەوه.⁶⁶ له ئەفریقا زیاتر له سا ملیۆن کۆماری بە راستی له بەردەمی مەترسی

⁶³ ریکخراوی تەندروستی جیهانی، شیواندنی ئەندامی زاوژی مێینه، فاکت شیتی دمارە 241، مایسی 2008.

(رۆژی سەردان 5 ی حوزەیرانی 2009) <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs241/en/>

⁶⁴ له سالی 2007 دا، ریکخراوی تەندروستی جیهانی ضواری جۆری شیواندنی ئەندامی زاوژی مێینهی دەستنیاشانکرد. بیرووی سەر ضاوەکانی دانیشوان، "شیواندنی ئەندامی زاوژی مێینه/برین، ل. 2، p.2. <http://www.prb.org/pdf08/fgm-wallchart.pdf>

⁶⁵ ریکخراوی تەندروستی جیهانی، "بنەبەرکردنی کردەوهی شیواندنی ئەندامی زاوژی دنان: راطەیانەندنی نیودامەزراوەیی،" 2008، ل. 1. http://whqlibdoc.who.int/publications/2008/9789241596442_eng.pdf (رۆژی سەردان 5 ی حوزەیرانی 2009)

⁶⁶ Population Reference Bureau, "Cutting," <http://www.prb.org/pdf08/fgm-wallchart.pdf>, p.2.

شيو اندنى ئىندامى زاوزىي ميبيندان. 67 جۇرى I و II نزيكى 85 لىسىدى ھىموو ئرۇسىكى لى جىھاندا ئىكىدە ھىين. 68

بىئىي رىكخراوى تىندروستى جىھانى، لانيكىم لى 28 ولاتى ئىفريقىادا ئىندامى زاوزىي ميبينە دەشويىزىت، لى ولاتى ساحىل و قوزى ئىفريقايى زور بلاوى. 69 لى خورەلاتى ناوۋىسى باكورى ئىفريقيا، بىشويىتىكى بىر بلاوى لى ميسر دىكرىتە كىمىرىش لى يىمىن دىكرىت. لى عومان، ئوردون، ناوۋىسى داپىر كراوۋىكى فىلەستىن، راتورتى ئىندامى دراوى و ابرواى لى ھىندىك ناوۋىسى ئاسىادا شيو اندنى ئىندامى زاوزىي ميبينە ھىبىت، بىشويىتىكى تايپىتى لىناو كۆمىلەكانى مالىسىا و ئىندونىزىادا. 70 لىشويى دىكى جىھانىش، راتورت دراوى كى لى نىوان كۆمىلە رىكرووۋىكى باكورى ئىفريقيا، ئىوروا، ھىروۋا ئىستىلىادا ئىندامى دىكرىت. 71

رەنطە لىكىم و لاتىدا، لى ناوۋىسى جىجىياكانى بان لىناو كۆمىلە ئىتتىبى جىجىياكانىدا، ضىند جۇرىكى شيو اندنى ئىندامى زاوزىي ميبينە ھىبىت. بۇ نمونە، شىوى I لى كوردىستانى عىراق، ميسر، مالى، كىنيا، ئىندونىزىا، ھىروۋا مۇرىتانيا مومارەسى دىكرىت. شىوى II ش دىسان لى كوردىستانى عىراق، بىلەم كىمىر، مومارەسى دىكرىت، بى شىوىتىكى سىرەكىش لىطەلانى دىنانى نىرە دىكرىت. ئىم شىوىتىكى لى ميسرو بوركىنا فاسو، كىنارى عاج، ضاد، كىنيا، سىرالىون، سىتپال، يىمىن، ھىروۋا ئىسىوتىش ئىندامى دىكرىت. سىتپال جۇرى خىتەنەكرىن، واتە شيو اندنى ئىندامى زاوزىي ميبينە، سۇمال، باكورى سودان ئىندامى دىكرىت. 72

ھىبىكانى شيو اندنى ئىندامى زاوزىي ميبينە

كرىدە شيو اندنى ئىندامى زاوزىي ميبينە لىبىر ضىندىن ھى سۇسىو- كىلتورىي ئىندامى دىكرىت. زورجار ئىوانى ئىندامى دىكرىت، دىلن رىطورىشى لىناو كىلتورىي ناوۋىسى ھىبىت نىوۋى دىناو طواستراوتىتە. لى راستىدا، لىكۆلىنىتەكان دىلن كىرە شيو اندنى ئىندامى زاوزىي ميبينە نىغاد زور ئىتەستى ئىكەتە. 73 دىشىت وىك نىشانىتىكى شوناسى كىلتورى و ھىبىت كى كارىطىرى ھىبىت لىسىر خولقاندنى ئىطىزە بى ھىز بۇ بىر دىوامىدان بى كىرەتە، بى تايپىتى ئىطىر كۆمىلەكا ھىست بى فشار بان ترىس بىكات. 74

ضىند فاكىتىرى كىلتورى دىكى رىشەيان دىشىتە سىر نايەكسانى جىندەرى لىنىوان ئىو كۆمىلەپانەدا كى بىلانىتە نىفرتە دىروازە شىرەفى خىزانە. لى رىشەيان، دىشىت باوۋى و ھىبىت كى ئىوست بىكات نازوۋە سىكىسىيەكانى كىض ھىر زو كۆنترولكىرىن بۇ ئىوۋى كىشەيان بىارىنە خۇبان لى بىبىرورى بىدور بىطرن. لى

67 ھىمان سىرۋاۋە.

68 بىر نامە ئىدەكرى تىكەنلۇجىا لى تىندروستىدا (PATH)، شيو اندنى ئىندامى زاوزىي ميبينە، " بى بىرور

(رۇدى سىردان 30 كانونى دو ھىمى 2010) <http://www.path.org/files/FGM-The-Facts.htm>

69 رىكخراوى تىندروستى جىھانى، " بىبىر كىرى شيو اندنى ئىندامى زاوزىي ميبينە، " ل. 4. http://whqlibdoc.who.int/publications/2008/9789241596442_eng.pdf, p.4.

رىكخراوى تىندروستى جىھانى " لىكۆلىنىتە بىر و ئىشەسوز لى تىندروستى سىكىسىيە زاوزىدا: شيو اندنى ئىندامى زاوزىي ميبينە – 70 زانىارى نوا – طىشىبى دىباتە لوتىكە، " بىرطى 72، (2006)، ل. 3.

71 رىكخراوى تىندروستى جىھانى، شيو اندنى ئىندامى زاوزىي ميبينە، فاكى شىتى نىمە 241، <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs241/en/>

72 شيو اندنى ئىندامى زاوزىي ميبينە ئرۇدە تۇرى كار لى سىرانسىرى جىھاندا، " بى بىرور <http://www.fgmnetwork.org/intro/world.php> (رۇدى سىردان 30 كانونى دو ھىمى 2010).

73 فىندى بىكىر تىوۋەكان بۇ مىندالان، سىتپال لىكۆلىنىتە ئىنسىبىتى، " طورىبى ئىمانىكى كۆمىلەپانە زىبانەخىش: شيو اندنى ئىندامى زاوزىي ميبينە/بىر، " 2005 ل. 6.

(رۇدى سىردان 30 كانونى دو ھىمى 2010) http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/fgm_eng.pdf

74 رىكخراوى تىندروستى جىھانى، " بىبىر كىرى شيو اندنى ئىندامى زاوزىي ميبينە، " ل. 6.

http://whqlibdoc.who.int/publications/2008/9789241596442_eng.pdf

هتندیک کؤمئلی دیکتدا، کردوةکة وک شتیکی ثیویست دهبیزیت بؤ زامنکردنی و فاداری هوسقریتی و ریططرتن له "لادان"ی رةفتاری سیکسی.

له هتندیک جیطادا، شیواندنی ئهتندامی زوزی مبیینه لهتبر هوی تاكوخاوینی و جوانکاری ئهتندامهدریت. بهتیی ئم باوةرة، ئهتطر کض ختتنة نکریت، ئها دوةفتتکانی هوسقرطیریکردنی کمةدبنتوة. شیواندنی ئهتندامی زوزی مبیینه وهاش دانراوة کة دهبیتة هوی ئهوهی کض سترنجر اکیش بیت. له باکوری سودان، بؤ نمونة، شیواندنی ئهتندامی زوزا وها بؤی روانراوة کة دهبیتة هوی لوسویونی ئهتندامهتکو ئهوشیان بهلاوة جوانه.⁷⁵

له زور کؤمئطادا وادز انریت ئهیوتدیبیک ههیه لهتیوان شیواندنی ئهتندامی زوزی مبیینه باوةری ئاینیدا. کردوةی شیواندنی ئهتندامی زوزی مبیینه تاییت نیه به هیض ئاینیکی سوننتی – له کؤمئله لانداههیه کة موسولمانن، مهسبحین، جولکهن، ههروهه لهتیوان باوةردارانئ ئاینیه سوننتیبهکانیشدا ههیه. لهوانهیه له ههموویان طرنظر ئهوهبیت کة زورینهی موسولمان و مهسبحی و جووهکان، کردوةی شیواندنی ئهتندامی زوزی مبیینه ئهتندامهت.⁷⁶ بهتیوتیهکی تاییتی، کة نیسلام به ئاینی زورینه دادهنریت له کوردستانی عیراق، شیواندنی ئهتندامی زوزی مبیینه له عترهستانی سعودی، ئاکستان و زوربهی ئه و لاتانهی تر کة دانیشوانهکانیان زورینه موسولمانن، ئهتندامهدریت، بهلام بهتیوتیهکی بهربلاو له میسر، باکوری سودان، سوئمالا و ضهتد ولاتیکی تری ساحیل ئهتندامهدریت.⁷⁷

تهیوتندی شیواندنی ئهتندامی زوزی مبیینه مبیینه به نیسلامهوه له لایهن زوریک له زانایان ئاینزایانی موسولمانهوه رةتکرهتتهوه، کة دهلین شیواندنی ئهتندامی زوزی مبیینه له قورئاندا باسنهتکرهوه لهطهلا دابودهتستورکائی نیسلامدا ناکؤکة.⁷⁸ بؤ نمونة له 2006 دا، سهید تهنتاوی شیخی زانکؤی ئهزهر، کة لای موسولمانه سوننتکان بهریتترین زانکؤی نیسلامیه، له کؤنفرانسیکدا دهربارهی شیواندنی ئهتندامی زوزی مبیینه له قاهره، وتی کة برینی ئهتندامی زوزی مبیینه کردوهیهکی نیسلامی نیه و له "شهریعتت و قورئان و سوننتی تهیامبتردا" نامادهی بؤ نهکراوه.⁷⁹ سالیکی دواتر ئهتندامی بالای ئهزهر بؤ لیکولینهوه نیسلامیهکان بهیاننامهیهکی بالوکردهوه کة تییدا هاتوهوه کة شیواندنی ئهتندامی زوزی مبیینه مبیینه "هیض بناغتهیهکی له یاسای نیسلامی یان ریساییهکی دیکتیدا، نیه."⁸⁰ لهطهلا ئهوهشدا، باوةری باوی ئهوهی کة شیواندنی ئهتندامی زوزی مبیینه فقرمانیکی ئاینی تیدابیه، به توندی ئاساوی بهردوامیونی کردوههکه لهتاو کؤمئطام موسولمانهکاندا، ددهتتهوه، کة لهویدا ئهتندامهدریت، جهختیش دهکات لهسقر طرنطی قسهی سترکردهی ئاینی کة راشکوانه نکولی دهکات لهوه تهیوتندی به دینهوه ههتییت و داوا له موسولمانان دهکات دهسبترداری بین.⁸¹

⁷⁵ ههتمان سقرضاوه.

⁷⁶ ههتمان سقرضاوه، ل. 60.

⁷⁷ ئەکادیمیای ئەمەریکی بۆ تشریحی مندالان، کۆمیتەی بایونیتیکی، "شیواندنی ئهتندامی زوزی مبیینه"، *Pediatrics*, vol. 12, no. 1, (July 1998), pp. 153-156.

⁷⁸ ههتمان سقرضاوه.

⁷⁹ Women's UN Repot Program and Network, *شیواندنی ئهتندامی زوزی مبیینه*, *کؤنفرانسی قاهره، زانکؤی ئهزهر، راسناردهکانی کؤنفرانس – ههتمان بهها وک فتهوا، "25 ی تشرینی دووههمی 2006، (رؤدی سقردان 26 ی نیسانی 2010) http://www.wunrn.com/news/2007/01_07/01_22_07/012707_female.htm*

فتواکة له لهسقر مالتتری TARGET Reudiger Nehberg بالوکرهتیه له:

website at http://www.target-human-rights.de/HP-08_fatwa/index.php

⁸⁰ *هتندی ئهتتهوه بهکطرتوتووهکان بؤ مندالان، زهمنیهتسازي میدیایی: شیواندنی ئهتندامی زوزی مبیینه/ برین له میسر: بآ بهسوار، (رؤدی سقردان 26 ی نیسانی 2010) http://www.unicef.org/egypt/media_4115.html*

⁸¹ دیسان بروانه نیبراهیم لیسوم نیسماعیل، متریتم شیخ عهیدی، ئهتندامی زوزی مبیینه دانیشوان له بهرنامهی تهتدرستی زوزا، نههشیتتی ئیوتتهی کردوهی شیواندنی ئهتندامی زوزی مبیینه/ برین به نیسلامهوه، "2008. ل. 27،

(رؤدی سقردان 15 ی ناداری 2010) http://www.popcouncil.org/pdfs/frontiers/reports/FGM_Islam.pdf

دوره نجامه تەندروستییه کانی شیواندنی ئەندامی زاوژی مبینە

شیواندنی ئەندامی زاوژی مبینە لە رووی ئۆرژیکییەوه طرئە نێو قابیلی ضاککردنەوهش نێه⁸² بەشیوەتیەکی خەتەرناک تەندروستی ملیۆنەها کۆم و ذن و یراندەکات و کارپێتیی دەسبەجاً و درێخایەنیشی لەسەر باری جەستەیی، سیکسی، سۆزدارییان هەیه⁸³.

دوره نجامه تەندروستییه جهستهیهکان

هەموو جۆرەکانی شیواندنی ئەندامی زاوژی مبینە بێشومار دەرەنجامی سەخت و درێخایەنیان لەسەر تەندروستی جەستە هەیه، کە تەندروستی زاوژی دەرەنجامی دەرەنجام بریتیه له مردن و مەترسی مردن له ئەنجامی خۆبێتربووندا، هەروەها شوکی نازار و ناستی تۆقین کە لەقەتەل کردووەکەدان. رەنطە له حالهتەکانی سنورداری دەرەنجامی بە خزمەتپۆزایی ناگاری تەندروستیدا، خۆی لەبەر رۆشتنی زۆر بەشیوەتیەکی تاییەتی هەرەشەتی لەسەر دێان هەبیت. هەروەها دەرەنجامی مەترسی خەتەرناک بە تاییەتی هەرکردن و ئیسیوون له ئەنجامی بەکارهێنانی نامرازی وەک تیغی طوێزاندن و رووبدات. مەترسی تووشبوونی نەخۆشی تر زیاتر دەبێت کاتیگ هەمان نامراز بەکارهێنریت بۆ برینی دەرەنجامی کۆم بەشیوەتیەکی خەتەرناک. لەوانەیه مێزپێرانیکی سەختیش له ئەنجامی هەرکردن و ناوسانی دەرەنجامی برینەکەدا رووبدات.⁸⁵

ئالۆژییە درێخایەنەکانیش، بریتین له ئەنیمیا، دروستبوونی کێسی ناوی، نازاری زۆر له کاتی کردووی سیکسیدا، ئیکۆسۆنی و تەزەیی سیکسی، هەروەها هەستیاریی زۆر له ناوچهی ئەندامی زاوژیدا. لیکۆلینتەوه زۆر تازەکان ئیشانی دەرەنجامی کە ئەو دەرەنجامی هەر شیوەتیەکی خەتەرناک دێان ئەزموون کردبیت، بە برینی قێتەشەوه، له ماوهی مندالبووندا تووشی مەترسی زیاتر دەبن. نافرەتانی سکنر مەترسی زیاتریان لەسەرە. دێانی ناوس تووشی مەترسی زیاتر دەبن بەوهی تۆبێتیان بە عەمەلیاتی قەیسەری، یان فراوانکردنی زیدان هەبیت له وانەشە تووشی نەزەیی دواي مندالبوون بین. هەموو شیوەکانی خەتەرناک دێان مێزپێرانی تەندروستی خراپیان لەسەر کۆرتە هەیه، لەوانەیه ئەو دەرەنجامی کە برارون، دووشاری مەترسییهکی زۆری لەبارەوه بین. لەوانەیه ساوا تازە

⁸² کۆمیسۆنی بالای نەتۆه یەکتەر تووکان بۆ ئەنجامیان "ضامە ستراتیژیک بۆ ریشەشکێردنی کردووه نەزەیییە زینبەخشیەکان" (تاشکۆی 2) شیواندنی ئەندامی زاوژی مبینە. ل 1

(رۆژی سەردان 5 ی حوزەیرانی 2009) <http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/3efc79f34.pdf>

هەروەها بشروانه ناهید تۆبیا "خەتەرناک دێان مێزپێرانی سیکسی تەندروستی میلی،" طوێزای نیوئینگلاند بۆ ئۆرژیک، بەزەیی 331، دێارە 11 (ئەیلۆلی 1994)، ل 716-712.

⁸³ لیکۆلینتەوه ئیشانی دەرەنجامی کە هەموو جۆرەکانی شیواندنی ئەندامی زاوژی مبینە زینبەخشیان بۆ تەندروستی جەستەیی و سۆزەیی سیکسی دێان. فیدراسیۆنی نیوئینگلاند بۆ زانستی نەخۆشییهکانی دێان و مندالبوون "ئەرە ناکاراییەکان دەرەنجامی مندالبوون و نەخۆشییهکانی دێان،" تشرینی دوو هەمی 2006

<http://www.figo.org/files/figo-corp/docs/Ethics%20Guidelines%20-%20English%20version%202006%20-2009.pdf>

(رۆژی سەردان 8 ی ئەیلۆلی 2009) ل. 21.

ریکخراوی تەندروستی جیهانی، "بەتەرکردنی کردووه شیواندنی ئەندامی زاوژی مبینە"

http://whqlibdoc.who.int/publications/2008/9789241596442_eng.pdf, p.1.

ریکخراوی تەندروستی جیهانی، شیواندنی ئەندامی زاوژی مبینە، فاکت شیتی دێارە 241.

<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs241/en/>

⁸⁴ بۆ نمونە بروانه، S. De Silva, "Obstetric Sequelae of Female Circumcision," *European Journal of Obstetric and Gynecological Reproductive Biology*, vol. 32, no. 3, (September 1989), pp. 233 – 240.

⁸⁵ R.J. Cook et al., "Female Genital Cutting (Mutilation/Circumcision): Ethical and Legal Dimensions," *International Journal of Gynecology and Obstetrics*, vol. 79, (2002), pp. 281-287.

لعدايبو و كان لقطه لعدايبو و نندا بمرن رةنطيشة قورسايب لعدايبو و نيان كةمتر بييت. مةترسى ء نالوزيبه كانى
مدالبون لةستر خةترة ناكى ثروسى خةترة كر دن راوستاون.⁸⁶

دوره نجامه تندرستيبه سيكسيه كان

خةترة كر دنى مييبنة برنية لة لابر دنى بهشيك يان هةموو نةوندامى زاو زيبى دةر كيبى مييبنة. قيتكة، لضى بضووك،
لضى طةورة، هةموو نةوى ئيبدة لين زيدان. قيتكة به ضمريمك دائوشراوة. نةو بهشة رذينة كان كة لة بهشى
درة و دة قيتكة داندان، قيتكة نةندامى تايبنة مييبنة نيشى هةداندنى سيكسيانة مييبنة بهخشينى ضيدة. كارى
قيتكة "بهخشينى ضيدى مييبنة نيشى نةواوى رةحمة بون لة و نةوى دةستيند كات."⁸⁷ زيدان نرطانى زاو زيبه و توانا
هةسني بؤ و لة امدان نةوى سيكسي زور كةمتره.⁸⁸ هةر بؤ لة لابر دنى قيتكة و لة امدان نةوى سيكسيانة مييبنة
تيددة و "نندامى بنرة و تايبنة سيكسيانة مييبنة، نرطى لة كوتاي دةمار كان و نرطان بؤ ضيدو
هيسى تر."⁸⁹ نيهاد تويببا، نةشتر طرطرى سودانى و ضالاكوانيكى مافى مرؤطة، رونيد كات نةوى كة "شيو اندنى
نندامى زاو زيبى مييبنة، نندامى سيكسيانة مييبنة لاددات و نندامى زاو زيبى به سة لامنة جيده هيليت."⁹⁰

شيو اندنى نندامى زاو زيبى مييبنة دةر نجامى خةترة ناكى هةية لةستر تندرستى سيكسي ء سايبو سيكسي دن.
هةر دوو قيتكو لضى بضووك، دةمارى طةورة و نرطرتى هةستيان بؤ ضووة. نةم دةمار و شانة و نرطرانة، لقاو
نوكى قيتكدا زور ضربوون نةوى. كاتيك كضى لاو قيتك نيشى دةر ريت يان هةر جوريكى ترى شيو اندنى نندامى
زاو زيبى بؤ دةكرت، نةو دةماره هةستياره و نرطرانة زيبانى زوربان ليد كة و نرطرانة هوى نيكسونى
نندامى سيكسي دةر كى مييبنة، كاريطرى خراش لةستر و لة امدان نةوى سيكسيانة مييبنة دةبيت.⁹¹

نەو تۇدۇنۇنە دەر نجامە تەندروستىيە سيكسيه كانى خەتەرە كر دنى مييبنة ديكومينت دةكش، نيشانى دةدقن كة نەو
ذنانة دوو ضارى هةر جوريكى شيو اندنى نندامى زاو زيبى مييبنة بووين، لةكاتى مومارسة سيكسيدا توشى
نازارى جةستيبى دةبن و لةكاتى سيكسر دندا جةستيبان ضيد و نرطريت. "نەمانى بونيدو نەونى نەكى نندامة
سيكسيه كانى دنان، كاريطرى خراشان هةية لةستر نرطرانة و نرطريت دن و هةداندنى و ضيدى سيكسي ء
رەخەترونى."⁹²

شيو اندنى نندامى زاو زيبى مييبنة كاريطرى لةستر نيتانديش هةية. رةنطة لةقطه لة دمار نةك فاكترى ديكدا
نكوة، و نك توشبون به نةخوشى و باش نينة خستنى نندامى نياو لة كاتى سيكسر دندا، نيتانديان لينة كوة نةوى. لقاو

⁸⁶ ريكخراوى تندرستى جيبانى "نيشكوتن لة ليكولبنةوى تندرستى سيكسي و زاو زيدا: شيو اندنى نندامى زاو زيبى مييبنة، زانبارى
نوا لوتكى طةشيبينيه"، بطرطى 72، (2006)، ل 7.

⁸⁷ Mumtaz Rashid and Mohammed H. Rashid, "Obstetric Management of Women with Female Genital Mutilation," *The Obstetrician and Gynecologist*, 2007, pp. 95-101.

⁸⁸ Nahid Toubia, "Female Genital Mutilation," in Julie Peters and Andrea Wolper, eds., *Women's Rights Human Rights: International Feminist Perspectives* (New York: Routledge, 1995), p.229.

⁸⁹ هةمان سترضاوة.

⁹⁰ هةمان سترضاوة.

⁹¹ كؤممة نيو دةولت بؤ نةخوشيبه كانى نيشت، "شيو اندنى نندامى زاو زيبى مييبنة رابطن: نكايك بؤ كؤممة نيو دةولت
نەخوشيبه كانى نيشت.

international dermatologic community, *International Journal of Dermatology*, vol. 41, (2002), 263-253. ل.

رؤدى ستردان 9 ى نيلولى (2009) (<http://193.109.105.24/allegatiifo/migrazioni/pubblicazioni/stopfemalegenital.pdf>)

⁹² كاتيك نندامى سيكسي و شانة كانى نيكددرين، نير بهشة هةستياره كانى ترى جةستى - مةمكة كان، ليوة كان، نةستو، نرمة طوا -
زياتر هةستياره دن بؤ نةوى جيكة نوبونى هةستيارى و هةدان لة نندامى زاو زيبا بطر نةوى.

Padmini Murthy, Clyde Lanford Smith, *Women's Global Health and Human Rights*, (Massachusetts: Jones and Bartlett Publishers, 2010), p. 465.

كۆمەلەنەدە كەسكەز او مندا لآن، رۆلى سەركەكى دنانن، ئۇبالى نوشوستىيەنن لە بەر ھەمەينانى مندا لآ، بەزۆرى دەخريئە ئۇستوى دن. رەنطە ئەمە بېئە ھوى رەتكردنەوى نافرەتى نەزۆك لە لايتن ھاوسەرەكەتى ء خېزانەكەشېئە⁹³.

ھەر وھا ئەفەش زانراو كە لايقنە سايكولۇجىيەكانى سىكسايەتى، كارىپتەرييان لەسەر وە لآمدانەوى سىكسى ھەيە – ئەمەش ديسان يەككە لە دەرنەجامەكانى شىواندى ئەندامى زاوزىي مېينە. ئاندىمىنى مورشى و كلايد لانفورد سميس، لە كئىبەكەياندا " ئەندروستى دنانى جىهان و مافەكانى مرۇظ" رونىدەكەنەوى كە "شۆكى شىواندى ئەندامى زاوزىي (ھى مېينە) ھەمىشە كارىپتەريي لەسەر دنانى سىكسى دن ھەيە"⁹⁴ لە راستىدا، طرفتە سايكوسىكسىيەكان ئەنجامى نازارو دانى ئرۇسەكەتن. دووبارەبۇونەوى دىمەنى نەبۇونى ئارەزوى سىكسى و ضىزەقرطرن لە كاتى سىكسكردندا، ئەوانىش ديسانەوى ئەنجامى ئالۇزىيەكانى ئەندروستى سايكوسىكسىين.⁹⁵

دەرنەجامە ئەندروستىيە زەينى و سۆزىيەكان

لەكاتىكدا كە كەم لىكۇلنەوى خۇيداو لە كارىپتەرييەكانى شىواندى ئەندامى زاوزىي مېينە لەسەر ئەندروستى زەينى و سۆزىيان، بەلام باوقروايە كە شىواندى ئەندامى زاوزىي مېينە دەبېئە ھوى ضەئد ئلەيەكى جىجايى نارەحەتى سۆزىي كە بۇيان ھەيە بېئە ھوى تىكسۇونى بارى دەرونى. لەوانەيە دەرنەجامە دەرونىيەكانى شىواندى ئەندامى زاوزىي مېينە، بەھوى لەدەستدانى مەمانە يان ھەسكردن بە فرىودران لە لايتن ئەندامانى نىكى خېزانەوى، رووبدەتن. زۇرجار كضان لە لايتن دايكان، ئوورەكان، يان نەنگەكانىيە دەبېئە بۇ مالى مامانەكە، بآ ئەفەش ھىض زانيارىيەكى ئىشوخەتتەن دەربارەوى ئەفەش بۇ كوا دەضن و ضى دەكەتن، ئىبىدريت. لە ھەندىك بارودۇخى تردا، ئەندامانى نىكى خېزان، يان دراوسىكان، لەبىرى مامانى سوننەتى، كارەكە لەسەر كضانى خۇيان ئەنجامدەقەن. لەوانەيە ئەمە بېئە ھوى كضەكان ترسيان لىئىشېت بەرامبەر ئەندامە مېينەكانى خېزانەكانىيە بۇ ترسەوى طەورە بېن.⁹⁶

لىكۇلنەوىكان شىواندى ئەندامى زاوزىي مېينەيان بەستوتەوى بە خەمۇكى، نىطەرانى، فۇبىيا،⁹⁷ نارەحەتى دواى شۆك، طرفتى سايكوسىكس،⁹⁸ لەطە لآضەندىن طرفتى زەينى دىكەدا.⁹⁹ واديارە بلاوونەوى نارەحەتى دواى شۆك لەو كضان ء دنانەدا بەرزترە كە جۇرە سەختەكانى شىواندى ئەندامى زاوزىي مېينەيان بۇ دەكرىت. لەوانەشە نارەحەتى دواى شۆك كاتىك زياتر بېئە كە كضەكە يان دنەكە دووضارى ئالۇزى سەخت دەبېئە لە ئەنجامى كرددەكەدا. لەوانەيە نارەحەتى دواى شۆك، لە ميانى سىكسكردندا سەر ھەلبەدات، لەكاتى تاقىكردنەوىكانى وانەى زانستى نەخۇشېيەكانى كۇئەندامى سىكسدا، ھەر وھا ئەنەنت لە كاتى مندا لآبونىشدا، سەر ھەلبەدات.¹⁰⁰

⁹³ Padmini Murthy, Clyde Lanford Smith, *Women's Global Health and Human Rights*, 302 ل.

⁹⁴ ھەمان سەرخاۋە.

⁹⁵ كۆمەلەنى نىودەقەلتى بۇ نەخۇشېيەكانى ئىست، "شىواندى ئەندامى زاوزىي مېينە رابطرن" ل ل 263-253

International Journal of Dermatology,

<http://193.109.105.24/allegatiifo/migrazioni/pubblicazioni/stopfemalegenital.pdf>.

⁹⁶ James Whitehorn et al., "Female genital mutilation: cultural and psychological implications," *Sexual and Relationship Therapy*, vol. 17, no. 2, 2002, pp. 161 – 170.

⁹⁷ بۇ نمونە، Alice Behrendt and Steffen Moritz, "Posttraumatic Stress Disorder and Memory Problems after Female Genital Mutilation," *American Journal of Psychiatry*, vol. 162, (2005), pp.1000-1002.

⁹⁸ بۇ نمونە، Mohammed El-Defrawi, et al., "Female Genital Mutilation and its Psychosexual Impact," *Journal of Sex and Marital Therapy*, vol.27, no. 5, (October 2001), 473-465 ل.

⁹⁹ بۇ نمونە، برونە، James Whitehorn et al., "Female Genital Mutilation: Cultural and Psychological Implications," *Sexual and Relationship Therapy*, 171-160 ل.

¹⁰⁰ ھەمان سەرخاۋە.

نازاري دريڏخايڻ ۽ سٽخت لٽو ذنانءدا ڪه خٽتٺنه دڪرين، زورجار له شوڪتوهه يان نالوزيي جهستٺيههوه
سٽر هٽدهدات، ڪه لهڪاتي نٽنجامداني ڪارهڪدا توشيان بووه. لهوانٺيهه نالوزييهڪان توشبون به نهخوشي تر، يان
سووري مانطناهي نازار اويش بطرنهوه. ديسانهوه نازاري دريڏخايڻ واله ڪضان ۽ ذنان دهڪات ڪه نٽريشان ببنء
هٽست به نٽذاره بڪٽن. طوشتطيري ڪومه لايٽي، رٽنطه لهٽاڪامدا هٽسٽرڊن به بييهههائيء طوناھباريشيان
لهيڪهويٽهوه.¹⁰¹

¹⁰¹هٽمان سٽر ضاوه.

V. خه ته نه کردنی مبیننه له کوردستانی عیراق

تعمه تم نینج سالان بو... دایکم من و خوشکته کتمی برد بو لای سامانیک، من هه لاتم. ئهوان
(دواتر) به زور طرتیانم و نارضا طوشنیکیان له جهسته م کردوه. قاضه کانمیان بلاو کردوه،
نازاری زور بوو. نینجا ناو ئاشان خو له مینشیان دا له برینته که.
باخضه ا. 22 ساله، ذنی به میرد، سترکتان، 30 ی مایسی 2009.¹⁰²

بلاو بوونه وهی شیواندنی نه ندای زوزی مبیننه له کوردستانی عیراق.

حکومتی هتیمی کوردستان ناماری بهر دهوام ده باره ی ته شهته کردنی بلاو بوونه وهی نه ندای زوزی مبیننه یان
ده رجامة ته ندروستیه کانی به شهیه یه کی بهر دهوام، نه نجام نادات. بو نمونه، شیواندنی نه ندای زوزی مبیننه له
رومالکرده هیشوویه فرهنشاندتر (MICS3) هکه ی سالی 2006 ی یونیسفدا نیه که عیراق ته تیانوهی له نه نجامدانی
کرد، یان له رومالکرده که ته ندروستی خیزی عیراقدا (IFHS)، که به ته تیانوهی ریکراوی ته ندروستی جهانی
نه نجامدرا، بوونی نیه.¹⁰³

له طه له نه شهته، له کانونی دووهه می 2009 دا، وهزاره تی مافه کانی مروظ¹⁰⁴ یه که مین لیکولینه وهی خو ی ده باره ی
بلاو بوونه وهی شیواندنی نه ندای زوزی مبیننه له قزای ضه مضا مه لاه، بهر مه تیان نمونه ته کی 521 کض و ذنی
خویندکاری ته مته نیوان 11 تا 24 سالیدا نه نجامداو بو ی ده رکوت که 40.7 له سه دیان خه ته ته کراون. به ته ی
ریزه ته دی ته مته، 23 له سه دی کضانی خواری ته مته ی 13 سالی خه ته ته کراون، له بهر امبه تر 45 له سه دی کضانی ته مته
نیوان 14-18 سالیدا، هه ره ها 45 له سه دی ذنانی ته مته نیوان 19-24 سالیدا، خه ته ته کراون.¹⁰⁵

له 2010 دا، کومه ته ی هاریکری قهیران و هاکاری طه شهته دیان (وادی) که ریکراویکی ناحومی نه لمانی عیراقیه
بو مافی مروظ، نه نجامه کانی لیکولینه وهی بلاو کردوه که له ماوه ی نیوان ئه یلولی 2007 و مایسی 2008 دا¹⁰⁶
نه نجامدرا بوو. لیکولینه وهی ته تیارکانی هه تیلرو سلیمانی و ناوضه ی طه رمیان/کترکوی طه ته وه. وادی 1408
دیمانه ی له طه له ذنان و کضاندا نه نجامداو بو ی ده رکوت ریژه کانی بلاو بوونه وهی له نیوان ذنان و کضانی 14 سالان و
سهر ووترا، ده طاته 72.7 له سه ده.¹⁰⁷ لیکولینه وهی بو ی ده رکوت که ریژه ی 77.9 له سه دیان هی سلیمانی و 81.2

¹⁰² دیمانه ی هیومان رایتس وض له طه له باخضه ا، سترکتان، 30 مایسی 2009.

¹⁰³ له 18 ولاتی نه فریقا و خو ره لاتی ناوه راستدا، به به مته و میسریشه وه، شیواندنی نه ندای زوزی مبیننه به شهیه یه کی روئینی له ناو
روماله هیشوویه فرهنشاندتر کان و روماله دیموطرافی و ته ندروستیه کانداهه. له 2003 به ده وه، ریکوتنیک نیوده ولته هیه
ده باره ی به ستاندار دکر ذنی نیشاندتر کان.

¹⁰⁴ وهزاره تی مافه کانی مروظی حکومتی هتیمی کوردستان دوا هه لیدر ده ته شهیه یه ته موزی 2009، نه ما.

¹⁰⁵ حکومتی هتیمی کوردستان، وهزاره تی مافه کانی مروظ، "لیکولینه وهی ده باره ی ته شهته کردنی کردوه ی شیواندنی نه ندای
زوزی مبیننه،" دیکومینتیکی بلاو نه کراوه ی لای هیومان رایتس وض، کانونی دووهه می 2009. کونیه کی به کوردی وهی طیر اووه
وه طیر درا وه ته سهر هه ره دو زمانی عه ره ی و نینطیزی.

¹⁰⁶ وادی له سالی 1991 دا دامتریز اووه له سالی 1993 دا له عیراق ده سه کار بوو. له توی کارکردنیته وه له کونده کانی باکوری
عیراق، له 2003 دا، ریکراوه که ترسی شیواندنی نه ندای زوزی مبیننه وه وک طرفته ک ناسی و تر وده ته کی طه ره کی دانا بو
دیکومینت کردنی راده ی ته شهته کردنی. بو زانیاری زیاتر سهر دانی نه م مالته ره بکه:

<http://www.wadinet.de/projekte/andere/briefoverview/women-brief.htm>

¹⁰⁷ دامترز اووه ی هاریکری قهیران و طه شهته دیان (وادی) "شیواندنی نه ندای زوزی مبیننه له کوردستانی عیراق: لیکولینه وهی
نه زمونی،" 2010، ل ل 3-5.

لەستەدیان هی طەرمیان و 63 لەستەدیان هی هەتوێرن. بە وردکردنەوەی ئەمە بۆ ریزبەندی تەمەن، بۆلەوی و نەقەوی لەتیوان کەسێ و زانی لای تەمەن 14 تا 19 ساڵیدا، 57 لەستە بوو، تەمەنی 20-29 سالاً 67.4 لەستە.¹⁰⁸

ضواری نەقەوی تەمەن بۆ ئەو کەسانەی روو مالکران، زۆر لەو بێرینتر بوو کە روو مالکەتی و زارەتی مافەکانی مرووظ ئەنجامیدا، ئەو ئەرکەش ئەنجامە شتییهکانی بێرۆدوور هەلکشان.

هەر کۆمەڵە ئەنجامیک بەتێکەوتە و قەربترین، دەبینن ئەم روو مالانە تا ناستییکی زۆر نەقە دتەپتێن کە کردووی شیواندنێ ئەندامی زازویی مینە لە کوردستانی عیراقد بێر بلاو. ئەنجامت دمارە نزمەکانی و زارەتی مافەکانی مرووظ، تەپشتوونتە نەقەوی کە 40.7 لەستەدی کەسێ و زانی تەمەن 11 بۆ 24 سالاً، ئەوانەتی لەبێر خویندنان، ئەندامی زازویی شیوینراوە، ئەمەش دیسان هەر ریزەتێکی بێرزی کەسێ و زانی نیشاندات، بە تاییەتی کە دەزانن ئەم روو مالە لەتیوان ئەو کەسێ و زانی کە دەستە قوتابخانە، وادیارە لەناو ئەو کەسێ و زانی کە نەسوونتە قوتابخانە، زۆر بێرتر بیت.¹⁰⁹

وێرانی ئەم ئەنجامانەش، بێر ژسانی و زارەتەکان، ئەوانەتی قەسەیان بۆ هیومان رایتس و ض کرد، و تیان کە کردووکە ئەو نەقە تەشەتەتی نەکردووکە تئوبست بکات هەوێ لەناو بردنی بەتەن. و زیری تئوسووی تەندروستی، دکتۆر عەبدولرحمان عوسمان یاسین، وێ "ئیمە خوویەکی کەلتوری خراشان هەتی، تئیدوتریت شیواندنێ ئەندامی زازویی مینێ، ئەویش بەشیوەتیکی سنوورداری و لە ضەتد ناو ضتیەکی دیاریکراو دا، بەلام ریزەکان بێرۆ و بێر ضاوی نین."¹¹⁰ و زیری ئەو کەسێ و زارەتی ئەو قەف و کاروباری ناینی، محەمەد ئەحمەد سەعید شاکەتی، بە هیومان رایتس و ضی و ت کە "مەسەلەکە ئەو نەقە تەپتۆر نیه"¹¹¹ و تئیشی "ئیمە ناتوانن ناوی ببنین دیارە، تەنھا حالەتی تاکەکانە."¹¹² و تئیشی طوايە "ئەم حالەتە لەتالاً دیار دەتی کۆمەلایەتی دیکەدا هەتی. بێشک ئەمە ترسی 10 یان 20 سالاً تئیش ئیستابووکە."¹¹³ بێرۆ قەتری راطیاندنێ و زارەتی کاروباری ناینی، مێریوان نەقەشەندی، هەمان شتی و ت کە و زیری کەسێ و تئیشی "لەبووەردام ضەتد حالەتیک هەن، یەک لیرۆ یەک لۆ، خەریکە لەناو دەضیت."¹¹⁴ بەلام هبضکام لە و زیری تەندروستی و و زیری کاروباری ناینی، نەیانوانی ناماریک بۆ تئیشوانیکردنی بۆ ضوونەکی بخاتە روو، هاوکات ئەنجامەکانی ئەو روو مالانەتی لەستەرۆرە باسکران، تئیشوانی لە تئیروانی نەقەکانی ئەوان ناکات.

ئەو تئیشکانەتی قەسەیان بۆ هیومان رایتس و ض کرد، تئیشوانبووکە قینکەتەرین – جۆری I – باوترین جۆری خەتەتەکردنی مینێتیە لە کوردستانی عیراق، بێرکردن – جۆری II – ش هەر هەتی، بەلام زۆر کەمترە. تئیشوانی تەندروستی بە هیومان رایتس و ضیان و ت کە جۆری دوو هەمیان بەتئیشی لیتەلە لافارەتی نقرزەدا دتەکریت و تەنھا لە لایەن تئیشوانی تەندروستیە لیتەلە لافارەتی ئەنجام دەریت.

¹⁰⁸ طەرمیان/کتر کۆکی نوأ نیمضە ئاریژ طابیتی کوردییە کە تئیش نەقەوی لە لایەن رذیمی بەسەتۆرە بەسەر ئاریژ طاکانی درائوسیدیا دابەشیکریت، دتەتۆتە ضەتد ناو ضتیەکی کتر کۆکەتۆ، دوای راتەریتەتی سالی 1991 کتۆتە زیر کونترۆلی کوردووکە. ناو ضتیە لە لایەن ئیدارەتی حوکومەتی هەریمی کوردستانەتی بێرۆ دتەبریت بەتئیشکی نیه لە ناو ضتی جیناکۆکییهکان.

¹⁰⁹ بەتئیشی یونیسەف، ئەو نەقە رۆلیکی تەپتۆر دەبینیت لە ئاراستنی مافەکانی زانی و منداڵەکانی زانی. ئەو کەسێ کە دایکەکانیان ضوون بۆ قوتابخانەتی ناستی بێرتر زی خویندنیان هەتی، کەمتر نامادەن تا کەسێکانیان دوو ضاری شیواندانی ئەندامی زازویی بکەن، لفتواو ئەو دایکانە کە کەمیان خویندووکە یان هەر نەقە خویندووکە.

United Nations Children's Fund, Innocenti Research Center, "Changing a Harmful Social Convention: Female Genital Mutilation/Cutting," 2005, http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/fgm_eng.pdf, p.6.

¹¹⁰ دیمانەتی هیومان رایتس و ض لیتەلە و زیری تەندروستی حوکومەتی هەریمی کوردستان، د. عەبدولرحمان عوسمان یونس، 3 ی حوزەیرانی 2009.

¹¹¹ دیمانەتی هیومان رایتس و ض لیتەلە و زیری ئەو قەف و کاروباری ناینی لە حوکومەتی هەریمی کوردستان، محەمەد ئەحمەد سەعید شاکەتی، هەتوێ، 3 ی حوزەیرانی 2009.

¹¹² هەمان ستر ضاوە.

¹¹³ هەمان ستر ضاوە.

¹¹⁴ دیمانەتی هیومان رایتس و ض لیتەلە مێریوان نەقەشەندی، بێرۆ قەتری راطیاندنێ و زارەتی ئەو قەف و کاروباری ناینی لە حوکومەتی هەریمی کوردستان، هەتوێ، 3 ی حوزەیرانی 2009.

نەزمونىكى نازارو پەريشانى

بىر ماۋە كە خويىنىكى زۇرو ترسىكى زۇر ھەبوو. دەرەنجامەكانى نەمە لە سوورى مانطانەمدا ھەبوو. نازارى سوزىي دەرۋىنى ۋە جەستەيىم ھەقىيە، ناۋبەناۋىش كە خويىنەكە دەبىنم، دەرسم. لە سوورى مانطانەمدا تەنانت ناشۇمەۋە بۇ قوتابخانە، ضونكە نازارىكى زۇرم ھەقىيە... خىزانەكەم دلم دەدەنەۋە، بەلام ھەندىجار بەھۋى نەم نازارى (عادەبوونەۋە) حەزەدەكەم خۇم بكوذم. دالیا م. خويىندكارىكى 18 سالان، ھەلتەبجە، حوزەيرانى 2009.¹¹⁵

كضان بەشۋەۋەيەكى تايىقتى لە نيوان تەمەنى سالى و دوازدە سالىدا خەتتەنە دەكرين – جطە لە بەكىكيان، ھەموو نەۋىن و كضانى ھيومان رايىس ۋە ديمانەنى كرودون، لەۋ تەمەنەدا خەتتەنەكرارون.¹¹⁶ روومالەكەۋى و قزارەتى مافەكانى مروظ، تىبىنى دەكات كە 22.3 لىسەدى نەۋى كضانەنى تەمەنيان 11 بۇ 13 سالە، خەتتەنەكرارون. ھەندىك لەۋ ذنانەنى كە ديمانەنيان لىطەلأ كراۋە، وتيان كە كضانى خۇيان لەۋ تەمەنەدا خەتتەنەكرودوۋە. نازدار ب. مامانىكى سوننەنى خەلكى سمودە، نەۋەى سەلماندى: "كض لە تەمەنى تىنج بۇ سىازدە يان ضوارەدەسالىدا خەتتەنەدەكرىت، ضونكە برىنەكەۋى زوو سارىذ دەبىت."¹¹⁷

نەۋى كضانەنى ديمانەمان كردن، تىمانيان وت كە دايكەكانيان لىطەلأيان ضوون بۇ مالى مامانەكە، تىشان نەۋوتون كە بۇضى دەضن بۇ نەۋا. لىكۋلىنەۋە نامادە دەكات بۇ نەۋەى كە شىۋاندنى نەندامى زاوزىي ميبىنە بەشۋەۋەيەكى تايىقتى بۇ نەۋى كضانە دەكرىت كە ناتوانن رەزامەندى بىبەخشن بە كرەۋەۋەيەكى جەستەيى كە رەنطە بە درىذايى ذيانيان كارىطەريى لىسەر تەندروستى جەستەيى زەبىنيان ھەبىت.¹¹⁸

سروشنى زۇرماً و نازارويى خەتتەنەكرودنى ميبىنە، ھەستىكى بەتتىنى نارەھەقىيە نەريشانى لە مندالدا دروسدەكات، كە تىكەلدەبىت لىطەلأ شەرمكردنە لالۋزى بارودۋى كرەۋەكەدا. لە زۇرەۋى نەۋى ھالەتەنەدا كە دىكۋمىنەمان كرودون، خەتتەنەكرودنى ميبىنە بە نەۋەى كضەكە ھىض زانينىكى تىشۋەخنى دەربارەۋى ھەبووبىت، يان بۇى نامادەكرابىت، نەجمدراۋە. زۇرجار بە كضانى لاو وتراۋە كە دەضن بۇ ناھەتطىپ يان سەردانى مالى خزمىك دەكەن. بەھار ر. قوتاببىيەكى 17 سالانە، تىمانى وت:

ھەموو شنىكم دەربارەۋى بىرماۋە. تەمەنم دەۋرۋەترى نۇ سالىك دەبوو. لىطەلأ دايكەدا بووم.
تىيانوتوم كە دەضين بۇ سەردانى ضەند خزمىكمان. نەمدەزانى بۇ كويىم دەبات. نەۋە نەۋى مالىە
نەبوو كە بۇى باسكردم. كە ضويىنە نەۋا، دايكم بردمى بۇ ذورىكى تر و (مامانەكە) تىشەكەۋى
كرد.¹¹⁹

¹¹⁵ ديمانەنى ھيومان رايىس ۋە لىطەلأ دالیا م. ھەلتەبجە، 2 ى تەموزى 2009.

¹¹⁶ نمونەكەۋى ذنان و كضانى ديمانەلەطەلكراۋ لە لايىن ھيومان رايىس ۋە ضەۋە، كە تىيانوتىن نەۋان لە تەمەنى سانا دوازدە سالىدا خەتتەنەكرارون، بە زۇرى تەمەنيان لىسەرۋو 18 سالىيەۋە بوو.

¹¹⁷ ديمانەنى ھيومان رايىس ۋە لىطەلأ نازدار ب. مامانىكى سوننەنى، سمود، 1 ى حوزەيرانى 2009. ھىض سەلماندىكى تىشكى نىيە كە بلىت زامانكرودنى جەستەنى كض زووتر سارىذدەبىت، نەطەر طەنج بىت.

¹¹⁸ تواناى مندالاً بۇ برىاردان بۇ خۇى بەتتى طەۋرەۋونى تەمەنى و طەشەكرودنى مېشكىتى، بەۋەش تواناكانى دركردنى باشتر دەبىت، ھەۋەھا تىطەيشتنى ھزرىي باشتر دەبىت و سوزەكانى كاملتر دەبن. لە ھالەتى بوونى تواناى ھەلبىزاردەنەكانى نىختيارەكان دەربارەۋى نەۋى كرەۋەنەنى ذيانى دەطۇرن و قابىلى تىضەۋانەكرەنەۋە نين، ۋەك شىۋاندنى نەندامى زاوزىي ميبىنە، نەۋە بەشۋەۋەيەكى جىھانى تەمەنى 18 سالى بە نزمترين ناستى تەمەن ديارىكراۋە (بەلام تەمەن تەنھا يەك فاكتەرە لە بەخشىنى رەزامەندى و رازىبوونى نىرادىيانە، كە تەنانت نەزەكانىش نەتوانن برىارى وا بدەن). بەشى زۇرى شىۋاندەنەكانى نەندامى زاوزىي ميبىنە، بۇ كضانىك دەكرىت كە زور لە تەمەنى 18 سالى مندالترن.

¹¹⁹ ديمانەنى ھيومان رايىس ۋە لىطەلأ بەھار ر. سەركەتكەن، 30 مايسى 2009.

ئۇيۇرۇن ۋە كىزانى دىمانىمان كىردىن، ئىيانووتىن كە ضەندە دىنەك توند طر توويانن ۋە داويانن بە زەويداۋ مامانەكە بە طويزانىك قىتەكەياني بىرۈۋە. نازدار ب. مامانەكە سمود، ۋە "كەنىشكەكانم يارمەتتيم دەدەن، ضونكە نەۋانە (كۈزەكان) ھەقروا لىبەر دەستىدا ناۋەستىن." ¹²⁰ "مامانەكە بە زۇر كىردى." ناچى م. 22، سالأ كە لىكەتتى خەتتەكەردىدا تەمەنى شەش سالان بوۋە، ۋە "طويزانىكى ئىيوو، ئازارى زۇر بوو.. رەقوشى دەرونىم زۇر خىرات بوو." ¹²¹ شىۋ، لە تەمەنى شەش ساليدا خەتتەكەكراۋە، ۋەتتى "مامانەكە تەنھا يەك طويزانى ئىيوو، ئۇ طويزانى بۇ ھەمومان بەكار ھىنا." ¹²²

ئەۋانە دىمانەيان لىطەلأ كرا، ۋەتەن كە مامانەكان ھىض بەتجىكى جىطەيەن بەكارنە ھىناۋە، دىمانە لىطەلأ كراۋەكان بە رۇشنى ئۇ ئازارو دانە زۇرەيان ھاتەۋە ياد، كە ضەشەتتوبويان. ۋەتەن دواى تەۋاۋ كىردى كاركە، مامانەكە بىرەنەكە ئاۋالەكە بە خۇلەمىشى تەنور داۋشى. مامانەكە لە كەلارەۋە رونىكەدەۋە "ئىمە (خۇلەمىشەكە) دەبىدەنەۋە دواى خەتتەكەردەكە بەكسەر بەكارى دە ھىنەن." ¹²³ بەتتە قسەى مامانەكان، ئەمە يارمەتتى بىرەنەكە دەدات بەخىرايى سارىدەبىتتە. ھەندىك لە دنان ۋە كىزان ۋەتەن كە مامانەكە يان ئەندامىكى خىزانەكە كە خۇى بىرەنەكە ئەنجامداۋە، بىرەنەكە بە ئاۋ شتوۋە، ھەندىكى تىرىشان دىتەۋە بىرىان كە رۇنى ضىشەت، داۋدەرمانى ضىشەت، سماق، بطرە تەنەنەت ئاكەكەرەۋە ئاۋمالىيان بۇ لىداۋن. بە ھار ر. كۈزە قوتاببىيەكى 17 سالان لە سىركەكان، ۋەتەن كە مامانەكە بە ئارۋەكە ئەرۋىكە خاۋىنى كىردەۋە ھىضى تر. ¹²⁴

ھەندىك لى كىز ۋە دنانە دىمانەمان كىردىن لە مالى مامانەكە ھەلأتوون، بەلام لە لايتن ھاولا ۋە كەسوكارەكانىانەۋە طىرانۋەتەۋە براۋنەتەۋە بۇ ئەۋا. ئاللا يادى تۇقىنەكە خۇى كىردەۋە: "من ترسابووم، ضونكە لىتەش ضاۋى خۇما كىزىك بىنى خوتىنى زۇرى لىرۋىشەت، ترسام ۋە رامكرد. ئەۋان بە زۇر ھىتامىانەۋە كىردىان. من... تەۋشى شوك بووم." ¹²⁵ ئاۋىستا س. ئەرمونىكى ھوشىۋە ھەيە: "من 10 سالان بووم، داىكم ۋە ئاموزاكەم بۇ منىان كىرد. لە دەستىان ھەلأتم، بەلام ئاموزاكەم بىرەمىۋە، داىكىشم خەتتەكە كىردم." ¹²⁶

ھەندىك لە دىمانەكان ۋەتەن كە بە مندالى لىدەست خەتتەكەردە ھەلأتوون، بەلام دواتر بە ھۇى فشارى كۇمەلايەتتەۋە بە نەرزەتتە خەتتەكەكراۋن. ھىومان رابىتس ۋە دىمانەكە لىرە ھالەتەنەكى كەشە كىرد. ئىستۇرىكى نەخۇشى دنان لە كەلار باسى خەتتەكەردى دىنەكى نەرزەۋە بۇ كىردىن: "ئەۋ شەرمەزار بوۋ لىۋە (ناضار بوۋ) كاركە (بكات). ضوو بۇ لى تىرتىرەن مامان كە ضاۋى نەيدەبىنى يان نىمىضە كۆپر بوو، ئەۋىش زىدانى بۇ شىۋاند." ¹²⁷ ھەندىك دىمانەكە كارمەندى كۇمەلايەتتە، باسى دنانىكى خەتتەكەكراۋىان بۇ كىردىن، كە دەزطىرانەكانىان، خەتتەكەردىان

دىمانەكى دى لىطەلأ دنانىكى تردا كە ئەۋانىش دىسان خەتتەكەكراۋن، بە زۇرى ئىشەۋەتتە ئىيان نەۋترەۋە كە مەسەلەكە ضىيە، تەنھا ھەر نەۋەندەيان ئىۋترەۋە كە دەۋىن بۇ بۇنىۋەكى كۇمەلايەتتە. ئىروين م. دىنەكى 28 سالانەۋە داىكى دوو كىز ۋە كورىكە لە ئلىنطان، ئىمانى ۋە، "من 9 يان 10 سالأ بووم. لىطەلأ ھەۋەلىكى تردا بىردىانم بۇ مامانى طوندىكى تر... كەس نەم جۇرە شەنە رۋون ناكاتەۋە." ھوشىۋە نەم، مىنا ب. دىنەكى 38 سالانەكى لە كەلار، ۋەتەن "من 12 سالان بووم... ئىمىان ۋەتەن كە دەۋىن بۇ نەھەتتە." ¹²⁸

دىمانەكى ھىومان رابىتس ۋە لىطەلأ ئىروين م.، ئلىنطان، 29 ى مايسى 2009، دىمانەكى ھىومان رابىتس ۋە لىطەلأ مىنا ب.، كەلار، 31 ى مايسى 2009.

¹²⁰ دىمانەكى ھىومان رابىتس ۋە لىطەلأ نازدار ب.، 1 ى حوزەيرانى 2009.

¹²¹ دىمانەكى ھىومان رابىتس ۋە لىطەلأ ناچى م.، كەلار 31 ى مايسى 2009.

¹²² دىمانەكى ھىومان رابىتس ۋە لىطەلأ شىۋ ت.، ئلىنطان 20 ى مايسى 2009.

¹²³ دىمانەكى ھىومان رابىتس ۋە لىطەلأ كازىۋە ى.، مامانى سوننەتتە، كەلار، 31 ى مايسى 2009.

¹²⁴ دىمانەكى ھىومان رابىتس ۋە لىطەلأ بە ھار ر.، 30 ى مايسى 2009.

¹²⁵ دىمانەكى ھىومان رابىتس ۋە لىطەلأ ئاللا ك.، ھەلەبجە، 2 ى حوزەيرانى 2009.

¹²⁶ دىمانەكى ھىومان رابىتس ۋە لىطەلأ ئاۋىستا س.، سمود، 1 ى حوزەيرانى 2009.

¹²⁷ دىمانەكى ھىومان رابىتس ۋە لىطەلأ د. سەنارەشەيد، سىرۋكى بەشى نەخۇشەيەكانى دنان، لە قەزى طىرمىان، كەلار، 31 ى مايسى 2009.

کردووه به مفرجی هاوسفرطیریء ئییان داطر تووه که ده بیبت ئیش زه ماوه تندرکن، خهتته نکرابن.¹²⁸ له حاله ئیکی تر دا، کار مفرجی کومه لایهتی باسی نافر ئیکی بو هیومان رایس و ض کرد که له کاتی بوونی مندالی سیه مهیدا، دسه کهی (خوشکی میر ده کهی) بو ده که تووه که خهتته نکر اووه. دسه کهی هه شه ئی لیکرد که به براهکی ده لبت که ضیشتی دهستی ذنیکی خهتته نکر اووه خوار دووه، که به طلاو داد نریت، وتیشی که زه ماوه تندرکن هه کرانه. ضهتد رو ذیک دواي مندالبوونه که، دسه کهی سوننه تکر یکی هینا بو ماله تووه ذنه که خهتته نکر اووه.¹²⁹

مامانه کان، که زو ربهی ئه م کارانه ئه وان ده یکن، کهسانی ئیشتووه ری با مؤلتهن، له طونده کانه یار مهتی مندالبوون ده دهقن و هه ندیک کاری دیکه ی تندر وستی ئه یو نه نیدار بهی کاروه ده کن. کازیوه ی. مامانیکی سوننه تییهی خه لکی که لاره له سالی 1950 دا له دایکبووه، به هیومان رایس و ضی وت "من به ته نه مامانی خهتته نکر دنم، له هه ندیک حاله تییدا یار مهتی مندالبوون ده ده م."¹³⁰

ئه م مامانه ئی قسه مان له طه لاه کرد، نهضوونه قوتابخانه، هه ندیکیان له ذنای تری ناو خیزانه کانیانه وه فیر بوون، هه ندیک تریشیان هه روا به سفر کردن فیر بوون. نازدار ب. مامانیکی سوننه تییه له سموده وه، وتی "من خوم فیر بووم، ئه ییش له ریطای سفر کردنی ضهتد حاله تییه وه، خوشم جور ئه تی کردیم هه بوو."¹³¹ مامانه کان کضانی طوندهی خویان و طونده کانی ده ورو به تر خهتته نکر ده کن. تروسکه ط. مامانیکی سوننه تییه له که لاره دیمانه مان کرد، وتی "ئیره دکتوری لایه. من بو هه موو شار و ضه کانی ده ورو به تری ده که م."¹³² هه یضکام له مامانه کان نه یانوت که بو ئه نجامدانی کاره که ئاره وه بترامبه ر و قرده طرن، طفرضی هه ندیکیشیان سکالای ئه وه یان کرد که ئیو یستییان به ئشتیوانی دار اییه.

له لیکو لینه وه که ی وادیدا، 36.6 له سه دی کرده وه کانی هه ولیر له لایه ن نه کی منداله که وه ئه نجام ده رین، له که ئیکدا 41 له سه دی ئه وان ئه ی سلیمانی له لایه ن "ئیره ذن" یکه وه ده کریت مه ته ست له مامانی سوننه تییه.¹³³ لیکو لینه وه که جه ختی له سه تر ئه وه ش کرد که 80 له سه دی خهتته نکر دنه کان له ماله وه ده کرین، 13.5 له سه دیان له ماله دراوسا، له که ئیکدا که 0.1 له سه دیان له نه خو شخانه ده کرین. ئه ی 6.4 ده مینه تییه وه، به "هه تر" دانراوه. هه یض رو نکر دنه وه تییه کیش ده رباره ی ئه مه یان نه خر اوته روو.¹³⁴

هه یه کانی خهتته نه رووی شیواندنی ئه ندانی زاوژی مینه له کوردستانی عیراق

که ئیک ته مته م ده ورو به تری شه ش سالان بوو، خهتته نه یان کردم. دوو ذن فو لیان طرتم، یه کیکی تریش، ذنیکی زور ئیر بوو، شتیکی له ئه ندامه که م بری. وتیان ئه وه "سوننه ت"ه. ئه مه ئیمان به هه یزه کهات.

شنو ت. 35 ساله – ذنی ماله، ئلینطان، 29 ی مایه ی 2009.

¹²⁸ دیمانه ی هیومان رایس و ض له طه لاه نه سرین ئیبراهیم، کارمه دی کومه لایه تی، له وادی، که لاره 31 ی مایه ی 2009.

¹²⁹ هه مان سفر ضاوه.

¹³⁰ دیمانه ی هیومان رایس و ض له طه لاه کازیوه ی، 31 ی مایه ی 2009.

¹³¹ دیمانه ی هیومان رایس و ض له طه لاه نازدار ب، 1 ی حوزه ی 2009.

¹³² دیمانه ی هیومان رایس و ض له طه لاه تروسکه ط، مامانی سوننه تی، که لاره، 31 ی مایه ی 2009.

¹³³ دامفر اووه ی هاریکاری قهیران و طه شه تییدان (وادى) "شیواندنی ئه ندانی زاوژی مینه له کوردستانی عیراق: لیکو لینه وه تییه کی نه زمونی،" 2010، ل 9.

¹³⁴ هه مان سفر ضاوه.

رەتوريشەى شىواندى ئىندامى زاووزىي مېيىنە لە كوردستانى عىراق زانراو نىيە. رەنطە نەرىنكى دېرىن بوويىت و¹³⁵ دواتر ئاساوى ئايىنى بۇ زىادكرابىت. زورينەى كوردى عىراق سوننە مەزھەبنە ئابەندى مەزھەبى شافىيەن كە خەتتەنەكردى نىر بە فەرز دادەنيت و هي مېيىنەش بە ئىختىيارى.¹³⁶ بآ طويدانە رەتوريشەكەى، لە كۇمەلطاي كوردستانى عىراق، كرددەكە بوو تەيمانىكى كۇمەلايەتى، كرددەتەكى طرنطە بۇ تەسەندكردى كض وەك ئىندامىكى بقرىزى ناو كۇمەلطا. بەستراو تەقو بە بىر وەكى ئاكرىزىيە خاويىيەتو.

هۇيەكانى بقردەوامبوونى كرددەتو شىواندى ئىندامى زاووزىي مېيىنە، لاي ئەو ذن، مامان، بقرترسانى حكومى و ئاينز ايانەتو، كە هيومان رايىس و ض ديمانەى كرددون، جوراوجورن، كە ئەوتش ئامادەتەكە بۇ ئەوتو كە ضەند بە قولى وەك تەيمانىكى كۇمەلايەتى ضەستراو تەختادەتەكە لەبقردەمى بقرترسان و كۇمەلطاشدا كە رووبقرروى ريشەكيشكردى ببنەتو. هۇيەكان دەضنە ناو ضوار خانەى سقرەكيبەتو.

- تەقوئەندى هەتە بە شوناسى كەلتوريبى كوردەتو
- فقرمانىكى ئايىنە
- طرنطە بۇ كۇنتر و لكردى سىكسايەتى ذن، هەتروها
- بەهۇى فشارى كۇمەلايەتتەتەتو تەتجامدەدرىت.

ئەم ضوار خانەتە لەنەوان خۇياندا تەقوئەندىيان ئىكەتو هەتە: ئەو ذنانەى ديمانەمان كرددون، زۇرىتەيان يەك لە جىطاي يەك باسايانكرددون، جطە لە خالى كۇنتر و لكردى سىكسايەتى ذنان، كە تەنھا ئاينز اكان ئامادەيان ئىداو. هەتدەك لە ذنەكان ئىيانوتىن كە شىواندى ئىندامى زاووزىي مېيىنە نەرىنى باوبائىرانەو بۇ ئاراستنى شوناسى كەلتوريبى ماوتەتو. هەتدەك تىر بەناوى ئايىنەتو، وەك ئىسلامى سوننە داكۇكيبان لىكرد.¹³⁷ نقرمىن ط. 26، ئىناسەى فقرمانى ئايىنى و باوى كۇمەلايەتى وەها كرددە هقردوكيان يەك شت بن: "هەموو كضانى هاوتەتەم كرددويانە. ئەمە لە ئايىنەتو هاتوو."¹³⁸

زۇرىتەيان لە هەمانكاندا ضەند ئاساويكىان دەهەنايەتو. كازبوو ي. مامانىكى كەلاريبە، بە هيومان رايىس و ضى و ت "ئەمە دابونەرىنكى باوبائىرانمانە و نەرىنكى ئايىنەشە، ضونكە تەطتر خەتتەنە نەكرىن، ئەوا نانى دەستىيان (هى ذنان) حقرامە، هاوستر طرىبان حقرامە."¹³⁹ ئالا ز. ئىندامى كۇمەلئى ئايىنى ئەهلى هەققە، كە لئناوخۇدا بە كاكەبى ناسراو،¹⁴⁰ وتى "خەتتەنە نەرىنى بائىرانمانە. تەطتر نان ئامادەبەتەن و (خەتتەنە نەكرابىن) ئەو نانتەكە ئىس دەبىت."¹⁴¹ ئامىنە ف. رايىتەياند: "ئەمە سوننەتە، هەموو كەسىك دەيكات. بىتەك ئەمە شتەكى باشە بۇ كضەكەم.

¹³⁵ ذنانى ديمانەكر او لە تەمەنى جىاجىدادبوون. زۇرىتەيان و تيان كە خەتتەنەكردى مېيىنە نەرىنكى كۇنتر نەك و نەكى نەكە دايكانيان كرددويانە.

¹³⁶ لە زورىك لئو كۇمەلانەدا كە شىواندى ئىندامى زاووزىي مېيىنە تەتجامدەدرىت، باوتەرىكى باو هەتە كە وەك تەيمانىكى كۇمەلايەتى دېرىن، دەقەبەستتەتو بلة ئايىنەتو. بروانە:

Anika Rahman, Nahid Toubia, *A Practical Guide to Worldwide Laws and Policies*, (London: Zed Books, Ltd., 2000), pp. 5-6; Ibrahim Lethema Asmani, Maryam Sheikh Abdi, "Delinking Female genital mutilation/Cutting from Islam," http://www.popcouncil.org/pdfs/frontiers/reports/FGM_Islam.pdf.

¹³⁷ سوننەت ماناى تەتجامدانى كرددەتەكە بۇ بەهەز كرددى ئىمانى كەسىك، بەلام زورملا نىيە.

¹³⁸ ديمانەى هيومان رايىس و ض لئطەلأ نقرمىن ط، سقر كەتەكان، 30 مايسى 2009.

¹³⁹ ديمانەى هيومان رايىس و ض لئطەلأ كازبوو ي.، 31 مىسى 2009.

¹⁴⁰ ئەهلى حقر بان كاكەبى كەمىنەتەكى ئايىن كە باوتەركەتەيان تىكەلەتەكە لە ئايىنى زەردەشتى و مەزھەبى شىعە. ئەهلى حقرى عىراق، بەشيو تەكە سقرەكى لە طوندەكانى سقر سنورى ئىران دەذىن.

Human Rights Watch, "Ansar al Islam in Iraqi Kurdistan", February 5, 2003, <http://www.hrw.org/legacy/backgrounder/mena/ansarbk020503.htm>.

¹⁴¹ ديمانەى هيومان رايىس و ض لئطەلأ ئالا ز.، 2 مىسى 2009.

کاتیك كەسێك شتیك دەكات، دەبیست هەموومان بیکەین.¹⁴² قسەکتی نامینە ئەرۆ ئاشکرا دەكات کە هەندیک لە دانی کوردستان شیواندی ئێندامی زوزی مینیە لە یەک کاتدا بە نەریکی کەلتوری، فەرزیک ئاینی، کوردیەکی کۆمەڵایەتی، دەبین. ئەم بیرلیکردنە ئەرۆی ئێندامی کوردە کەمان ئیشاندەدات، هەرۆها بۆسی هەرۆکەکانی ریشەکیشکردنی کوردە شیواندی ئێندامی زوزی مینیە زۆر سەختن. لە دانانی هەر ستراتیژیکدا بۆ ریشەکیشکردنی، ئیویست دەكات هەموو ئەم فاکتەرانی لێشواو بپیرین.

زۆریک لەو کسانە کە لە لایەن هیومان رایتس و سۆرە دیمانەیان کرا، خەتەرە کوردیان بە شتیکی شەرمەزار کرد دانوو و هەر دياربوون کە هەستوسۆزی بەتێزێکدا و لێناخاندنا دەهەزیت – لە لایەکی، شیواندی ئێندامی زوزی مینیە مانای شوناس نیننیمای کۆمەڵایەتی ئیداون، لە لایەکی تریشە، ئیویەندی بە کۆ ئێندامی دەرۆکی زوزی کسۆرە هەیه، کە نەرخانن بۆ وەزێفی سیکس سیدی سیکسی، کە سەند ئر سیکن لە کۆمەڵا نەریتیەکانی کوردستانی عیراقد، بە ئاشکرا قسەیان دەرۆبارە ناکریت.

هەندیک تر رویدە کە ئەرۆ کە خەتەرە کوردن شتیکی ئاساییە دەبیست هەموو کسێک بیکات بۆ ئەرۆی خاوین بیت. دەشنا و. 23 سالاً لە سمود، بە شانازییە و تی "من هیض کیشەتێکم نیە، بۆیە ئیویە شتیکی سکا. ئەو مامانە بۆ منی کرد، بۆ 200 تا 300 کسێ کردوو، ئەو مامانی سکا بوو." ¹⁴³ ئییمان ا. کە لە تەمەنی دەسالی لێ لێ دوو هاوئێدا سوو بۆ لای مامان. وتی "کسەکان کردیان، منیش داوام لە دایکم کرد ئیوی دەمۆت بیکەم... هەستم ئاسایی بوو." ¹⁴⁴ شونوم ج. کە لە هەلەجە دیمانەمان کرد، ئیوی، "باوەر ناکەم خەتەرە طرفتیکی طەرۆرە بیت. ئەرۆ شتیکی ئاسایی کە ئەو دنانە خەتەرە نەراون، خوار دنی دەستیان ئاک نیە." ¹⁴⁵

لە کوردستانی عیراق، وەک شویانی تری دویا، لای دنان خویان و کۆمەڵای بێرینتریش، شیواندی ئێندامی زوزی مینیە، کوردیە کە تەنها دنان دەرۆتێ، ئێندامەکانی هەر دنان. دایک یان هەر مینیەکی خزمی، بریار دەدات کە دەبیست کسێ کسەکیان خەتەرە بکریت، مامانەکانیش ئێندامی دەدەن، هەر طیزیش لای ئیوانی خیرانە کە باسی ناکریت. لە راستیدا، سەند جارێک بە هیومان رایتس و ترا کە شتیکی نەنطە لای ئێندامە نیریەکانی خیران باس لە خەتەرە کوردنی مینیە بکریت. دنان و تیان کوردە کە بە تەرۆتێ لێ دەستی دایکدا. لیکۆلینۆتە کە 2010 ی وادی ئاشکرای کرد کە 12.4 لەسەدی دنان و تویانە کە دایکیان ئامۆداری بیکردون بۆ خەتەرە کوردنی کسەکانیان. 22 لەسەدی دنان و تیان لە لایەن خەسۆرەکانیانە فشاریان لیکراوە. تەنها 2.1 لەسەدی دنان و تیان کە هاوسەرەکانیان ئامۆدارییان کردون کسە طەنجەکانیان خەتەرە بکەن.¹⁴⁶

لە هەمان کاتدا، ئەو هویە بنەرەتییانە دنان بۆ بەردەوامیدان بە شیواندی ئێندامی زوزی مینیە هیوانیانەتەرۆ، ئیویست بە شوناسی کەلتوری کورد، ئاشکۆیەتی مینیە، هەرۆها ئاین و فەرزیک ئاینی، لەسەر بنسینەتی رۆلی نەریتیانەتی دنان وەک دنی مالاً سبیشتلینتر، دامەزراوە. طەلاویژ د. ئاوەتتی تەمەن 37 سالە لە تلینطان، وتی "ئەوان دەلین کە هەموو شتیکی (بۆ نمونە خوراک و ئاو کە لە مالۆرە ئیشکەش دەکریت) لە دەستی ئیویە حەرۆمە

¹⁴² دیمانەتی هیومان رایتس و سۆرە نامینە ف، سەرکەتکان 30 ی مایسی 2009.

¹⁴³ دیمانەتی هیومان رایتس و سۆرە نامینە ف، سمود، 1 ی حوزەیرانی 2009.

¹⁴⁴ دیمانەتی هیومان رایتس و سۆرە نامینە ف، سمود، 1 ی حوزەیرانی 2009.

¹⁴⁵ دیمانەتی هیومان رایتس و سۆرە نامینە ف، هەلەجە، 2 ی حوزەیرانی 2009.

¹⁴⁶ 21.5 لە سەدی وەلامدەرۆتەکان و تیان کە خویان بریارباندناوە کە خەتەرە بکرین، لێکاتیکدا کە 42 لەسەدی دنان و تیان کە لە لایەن "ئەوانیترۆ" ئامۆداری کراون. دەشیت مەبەست لە "ئەوانیتر" ئێندامی مینی دیکە بپیرتەرۆ، وەک ئورۆکان، خۆشکەکان، یان نەنگەکان. لەوانەشە مانای دراوسێکان، هاوئێ، یان ئاینزاکانیش بیت. هیومان رایتس و سۆرە کەمانەتی دیکۆمینتەرۆ کە تیاپاندا کسانێ طەنج بریارباندناوە کە شیواندی ئێندامی زوزی مینی بۆ بکریت، خۆشکەکانیان یان ئورۆکانیان بریوانن بۆ ئەرۆ کەرۆکە ئێندامە، یان طویان لە مەلایک بوو بنطەشە بۆ کوردە کە دەكات.

دامەزراوەی هاریکاری قەیرانەکان و طەشەتیدان، (وادی) "شیواندی ئێندامی زوزی مینیە لە کوردستانی عیراق: لیکۆلینۆتەکی بێرۆرەکار،" ل 10.

تُطهر ختنة نكرايين، بؤية شتمة تقيوةندي بة نابينة هتية، سوننة¹⁴⁷ لة كاتيكدا كة زوربتي نغو ذنانة ديمانةمان كردون، ختنة نكردنيان بستتوة بة خاوينيتتوة، هتديكيان باسي ضتند وزيفتهكي تريان كرد كة بة لايناهة ذدي ياساي ئيسلاميانهي ختنة نكردني مييينن. طولزار س. 55 سالأ، وتي "نايين دهليت كة نططر كضان ختنة نكرايين، نغوا هوسرطيري و نوذكرديان حرامة."¹⁴⁸

بيروكتي نغوةي كة كضان ختنة نكراو "طلأون" نيوسته بة باوترة كومة لايتييه كانغوة دقر باره سيكسايتي ميينة وةك شتيكي مئتر سدار، كة دهشيت لة توي رة وانبيذي نابينة نغمر بكريت. دكتور سامي نغديب نغو سهلية، دانايتي ياساي ئيسلامية، نوسيني زوري دقر باره ختنة نكردني نيرينو ميينة هتية، دهليت كة "كوتنة ناو سنوري قعدة غوة" ديار ترين ناساوة كة بكار هينراييت بو سلماندني ختنة نكردني ميينة. لة كنييه كيتيدا "ناتواو كردن بة ناوي يهوه يان نغلاوة" باسي ثروفييسور عبدولرحمان نغلاوادي لة زانكوي نغهرتي ئيسلامي لة قاعيرة، ميسر، دكات، كة دهليت ختنة نكردني ميينة ياريدتي دن دعات "نا بة شترمني و نكيزيقي بميينة نغوة. لة خور لآت، كة كئشو هغوا طرمة، كض نططر ختنة نكرايت، نغوا بة ناساني دههذيت. نغوش واي ليدكات شترمي نغمينيت و خوي بدانة دهستي رمة كة سيكسيه كاني، نغنها نغوانغيان نغبيت كة خودا بنغزيي نغياندا ديتتوة."¹⁴⁹

لة كوردستان، مةلا محممة نغمين عبدولقاسر، ستروكي دهستتي نايني لة طرميان، هتروه نيمامي مزطوتوي طتورةي كة لار، وتي كة لة كئش هغواي طترمدا، كض زوتر هترزة دهبيت، بؤية ختنة نكردن بو نغوة كة "كضان رةفتاري نغرين نغكن." ¹⁵⁰ طولة نغحممة حمة، كارمئدي كومة لايتي لة قتراي رانية، جةختيكر د كة نغو بوضونة زور بنغلاوة. رونيكردوة كة هتستي طشتي لة كومة لدا نغوة كة "نططر دن ختنة نكرايت، نغوة بة ريطاي هغلاو دغروا نغور سيسي دهبيت. نغمش كيشي بو دروست دكات." ¹⁵¹ شيلان ب. لة كة لاروة بة هيومان رايتس وضي وت "دايك نططر كضة كة ختنة نكراييت، دترسي نغبروي بضي." ¹⁵²

لة كنييه كيتيدا "سيماي شاراوي حغوا: ذنان لة جيهاني عتره بدا" نغيشكي ناسراوي عتره ب، نغوال سه عداوي، كة تودتر يكي فيمينيسته، نغيوايه كة هوي ختنة نكردني ميينة لة كومة لاطا نغريتيه كاني خورة لات ناورة استء باكوري نغفريقيدا، دططرينتوة بو نغو طنر نطبيية دراوة بة كضيي. دهليت "لغشتي ختنة نكردنغوة، نغوة باوترة خوي حغشار داوة كة بة لابردي بنغشيك لة نغندامي دقره كي زاوزي كض، نارغزوة سيكسيه كاني كعمدة نغوتوة." ¹⁵³

قورن خوي نامادة ناكات بو ختنة نكردني نغريان ما، لة طة لة نغوتشدا ضتند قوتابخانهي فيقي ئيسلامي نغرتسيه كاني ختنة نكردنيان دياريكردوة. ¹⁵⁴ بو نمونة، زورينةي كورداني عيراق سوننن و لة فيقي ئيسلامييدا

¹⁴⁷ ديمانتي هيومان رايتس وضي لة طة لاويذ د، نغليطان، مايسي 2009.

¹⁴⁸ ديمانتي هيومان رايتس وضي لة طة لاويذ د، كة لار، 31 مايسي 2009.

¹⁴⁹ Sami A. Abu Sahlieh al-Deeb, *To Mutilate in the Name of Jehovah or Allah: Legitimization of Male and Female Circumcision*, chapter 3, (St. Sulpice: published by the author, July 1994), <http://www.fgmnetwork.org/authors/samialdeeb/Mutilate/Chapter3.html> (رؤدي سقردان 5 ي حوزقيراني 2009).

¹⁵⁰ ديمانتي هيومان رايتس وضي لة طة لاويذ د، نغليطان، مايسي 2009.

¹⁵¹ ديمانتي هيومان رايتس وضي لة طة لاويذ د، نغليطان، مايسي 2009.

Ibrahim Lethome Asmani, Maryam Sheikh Abdi, "Delinking Female Genital Mutilation/Cutting from Islam," http://www.popcouncil.org/pdfs/frontiers/reports/FGM_Islam.pdf, pp. 2, 20, 21.

¹⁵² ديمانتي هيومان رايتس وضي لة طة لاويذ د، نغليطان، مايسي 2009.

¹⁵³ Nawal el-Saadwai, *The Hidden Face of Eve: Women in the Arab World*, (New York: Zed Books, 2007), p. 50.

¹⁵⁴ ياساي ئيسلامي دوو سترضاوةي ستره كي ليكدانغوةي هتية: قورن و سوننن، كة بة نغريتيه كاني نغيامبغري ئيسلام، محممة ناسراوة.

سفر به نیرۆی شافیعین،¹⁵⁵ بەئێتی هەندیک لیکدانەتۆی ئەم قوتابخانەییە، خەتەنەکردن بۆ کوران فەرزەو بۆ کضان سوننەتە. خەتەنەکردنی کوران ضەند رۆژیک داوی لەداکیبونیان ئەنجامدەدریت. خەتەنەکردنی کضانیش بە زۆری لە سەردەمی مندالیاندا ئەنجامدەدریت، بەلام لە ماوەی ساواایاندا نا. ئەو سەرکردە نایینیانە قسەمان لەتەلێ کردن، جەختیان کرد کە خەتەنەکردنی کضان لە قورئاندا باسنەکراوە.¹⁵⁶ لەتەلێ ئەوەشدا باسی حەدیسکیکیان¹⁵⁷ کرد کە نامادە دەکات بۆ ئەوەی کە محەمەدی ئەمامبەر بە دنیك دەلێت کە خەتەنەکردنی کضیک بوو "تەنھا کەمیکی لیبەرە"¹⁵⁸ بۆیە بەئێتی ئەو ناینزیانە، ئەو نیشانەییە بۆ ئەوەی کە ئەمامبەر دزی خەتەنەکردنی کضان نەبوو.

ریکۆتتیک نیا لە نیوان ناینزاکانی کوردستاندا دەبارەوی کردەوێ شێواندنی ئەندامی زوزی مینە. هەندیکیان سەرستەختانە دەلێن کە ئیویستە ئەو کردیە وەک فەرزیک ناینی ئەنجامدەدریت. مەلا تەها عەبدولرحمان جاسم لە کەلار بە هیومان رایتس وەسی وە کە خەتەنەکردنی کضان بۆ خاوینی ئەنجامدەدریت، هاوشێوەی ریش تاشین و نەرتیکانی دیکە ئاکو خاوینی کە ناینی ئیسلام هانیا دەکات.¹⁵⁹ بەلام هەردو مەلا جاسم و مەلا محەمەد ئەمین عەبدولقاسر، کە ئەویش هەر خەلکی کەلارە، وتیان کە ئەوان هانی خەتەنەکردنی مینە نادەن، چونکە سەلمینراوە کە زیانی خەتەرناک بە تەندروستی دنان دەتەنێت.¹⁶⁰ ئەم ناینزیانە بە هیومان رایت وەسیان وە، کە هەر کردیە وەک سوننەت لیکدەریتۆ، بەلام سەلمینرا کە دزانی خەلکی دەخاتە مەترسییۆ، ئەو ئەمرکی ناینزاکانە ئەو کردیە رابووستین. لەتەلێ ئەوەشدا ویرای دانیاانی زیناڵیاندنی بە تەندروستی دنان، ناینزاکان ئەوەشیان وە کە ئەمبەر ئەمامبەر لە سەردەمی خۆیدا خەتەنەکردنی مینە ئەو وەسەل نەکردبیتۆ، ئەو ئەوانیش ئەمرو ناتوانن واکەن.¹⁶¹ لەتەلێ ئەوەشدا هەندیک ناینزا دیکە لەوەش زباتر رۆشتن. لە سالی 2002 دا، طەورە ناینزاکی لیبەرالی، محەمەد ئەحمەد طەز نەیی، لەتەلێ طەورە ناینزاکانی دیکە سلیمانیدا، فەتوایەکیان بۆ کردەوێ. بۆ وەسەلێ کە ضاکرۆی دانیاانی ناینی کورد بوو دزی کردەوێ.¹⁶² فەتوایە داوی لە سەرکردە نایینیکان کرد، بۆ وەسەلێ کە مەزەبێ حەتەلێ دەبارەوی خەتەنەکردن ئەسەند بکەن، کە تەنھا بۆ کوران داوی دەکات، ئەم کردیەدا، دەسبەرداری رآ رەسمی شافیعیی بین کە بۆ کورانی شافیع کزانیش داوی دەکات.¹⁶³

دزانی کوردستان لەتەر کاربەتەری قوولی ئەو نامە تیکەل و ئیکەل ئەندەن کە ئیان دەتات. نایشاً، دزیک تەمەن 54 سالانە لە کەلار، دەلێت کە مەلا لە مزطۆتە تیکەل وەکەی لای خویان بە نامادەبووانی و تۆو کە خەتەنەکردن فەرزیک سەر شانی مینەتیە. مەلاکە، بەئێتی قسە نایشاً و. تویوتی کە " وەک ضۆن مووی قوڵەکانمان

¹⁵⁵ موسولمانانی سوننە تەبەدی ضوار مەزەبەتەکن: شافیعیی، حەتەلێ، حەتەلێ، مالیکیی.

¹⁵⁶ دیمانەیی هیومان رایتس وەس لەتەلێ مەلا محەمەد ئەمین عەبدولقاسر و مەلا عەبدولرحیم جاسم، کەلار، 31 ی مایسی 2009.

¹⁵⁷ حەدیس بریتییە لە کردەوێ یان قسەتیک کە دراوتە تالاً ئەمامبەر محەمەد.

¹⁵⁸ ئەو طیرانەتۆتیی زۆر نامادەیی تیراوە، بریتییە لە طەتوویک لە نیوان ئەمامبەر محەمەد و نۆم عەتییی ئەنسااری. نۆم عەتییی بە پیکیک لە خەتەنەکردنی مەدینە ناسراوە، ضوورە بۆ مەککە کە ئەمامبەر لەو دەنیا. ئەمامبەر کە ئەو بینی، ئر سباری لیکرد یاسا بەردەوام لەسەر کردەوێ یان نا. وەلامی دایۆ: "تا ئەوکاتە قەدە دەکریت و ئۆ فەرمەنم ئیدەتەت کە وازی لیبەنم." ئەمامبەریش وەلامی داوتەوێ: "بەلێ ریطەتیراوە. نزیك ببەرۆ بە فیرت بکەم: ئەمبەر بریت، زۆری مەبەر، چونکە ئەو بۆ روو ئر شندارتۆ بۆ مێردیش خۆشترە."

Sami A. Abu Sahlieh al-Deeb, *To Mutilate in the Name of Jehovah or Allah*, chapter 3

¹⁵⁹ دیمانەیی هیومان رایتس وەس لەتەلێ مەلا تەها عەبدولرحیم جاسم، 31 ی مایسی 2009.

¹⁶⁰ دیمانەیی هیومان رایتس وەس لەتەلێ مەلا محەمەد ئەمین عەبدولقاسر و مەلا محەمەد عەبدولرحیم جاسم، 31 ی مایسی 2009. هەرۆها برۆانە:

Ibrahim Lethome Asmani, Maryam Sheikh Abdi, "Delinking Female Genital Mutilation/Cutting from Islam," http://www.popcouncil.org/pdfs/frontiers/reports/FGM_Islam.pdf, pp. 18, 19.

¹⁶¹ هەمان سەر ضاوە.

¹⁶² عیراق: روومالکر دنیك بەر بلاوی خەتەنەکردن لە باکور دەخاتە روو،

IRINnews, January 6, 2005, <http://www.irinnews.org/report.aspx?reportid=24541> (2009 ی حوزەیرانی)

¹⁶³ Nicholas Birch, "Female Circumcision Surfaces in Iraq," *Christian Science Monitor*, August 10, 2005

<http://www.csmonitor.com/2005/0810/p06s01-woiq.html> (2009 ی حوزەیرانی)

هتدده طرين، ناواش ختتة ناكوخاوييية. ¹⁶⁴ هترو صو نيك بيت، ذناني تريش وتيان كة مة لا ثيووتون ختتة كرتدن فتر زيكي نايني نية، بلكو شتيكة كردني وايران ليدكات بينة موسولمانى باشتتر. هي تريش وتيان كة مة لاي لاي خويان هاني نتجماداني شيواندني نتدادي زاووزي مييية نادات. سوزان م. لة ستركتكان، هترو صوار كصتة كتي خوي لة تهمني شهس سالياندا ختتة كرتدووة. نمو به هيومان رايتس وضي وت "لة قة لأطيت، مة لاة وتي ختتة كرتدي مييية هتلية، به لام من باو تزي تا ناكتم. من لة باو باثيرانم بيستووة، ثياوانيش و ذنانيش، لة باوكم و دايم... نمة (ختتة كرتدي مييية) شتيكي خرات يان ناشرين نية. ¹⁶⁵ ذنان و كضان لة تلة فيزيو نيشووة رينمايي دهكرين، نمة ش نالوزيية كة زياتر دهكات. ¹⁶⁶ دهشنا و. ذنيكي تهمن 23 سالانة لة سمودووة، وتي "مة لة لة تلة فيزيو نيشووة وتي بيكتس (ختتة كرتدي) نمو باشتتر. ¹⁶⁷

و فكو باسكرا، لة رووي نيودو لتييية، ذمار قيتك لة داناياني نيسلام بو صووني خويان روونكر دو تةووة ده رباري نمو لة ختتة كرتدي مييية هيض تيوو ندييكي به نيسلامووة نية، داواكار ييكي ناينيش نية. ¹⁶⁸ لة 24 ي تشريني دوو هتمى 2006 دا، به تشتيواني طتورة داناياني نيسلام لة سترانسري جيهانقوة، كو نفرانسكي نيودو لتيي دو رباري ختتة كرتدي مييية لة ميسر ريكررا. محتمد ستميد تلتاوي وتي "ختتة كرتدي كضان، نتر ييكي كالتوري هتديك ولاتة كة هيض تيوو ندييكيان به نيسلامووة نية. ¹⁶⁹ لة كو تايي كو نفرانسكدا، راطيانديك بلاوكر ايقوة، كة ده لتي:

كو نفرانس بتيي دا بودة ستوري نيسلام، كة ريطة طرتووة لة نازارداني مروظ، تكا لة هتمو موسولمانان دهكات نتجماداني نمو كرتية راطرن.. كو نفرانس داوا لة هتمو مة هتية كانء هتمو دهز طاكاني ميديا دهكات، رولي خويان ببين بو روونكر دنقوة كاريطرية زيانبة خشة كاني نمو نتر يية، بو نمو ريشتكيش بكر ييت... كو نفرانس داوا لة دامز راوة تشر ييية كان دهكات ياسا دابن بو قدة غتكر دن و بتاوانداناني نمو نتر يية... كة لة ضتند كو مة لطاية كدا ستر يهتداو تو هتديك لة موسولمانانك انيش هتليانظر تو تةووة، طتر ضي قورنان و سوننتت فتر مانيان نية داووة. ¹⁷⁰

زريكة ساليك دواتر لة 2007 دا، دواي مردني كضيكي 12 سالان لة ستر ووي ميسر، نتجمو متني بالاي ليكو لينيوة نيسلامية كاني نتر هتر، راطيانديكي بلاوكر دوة كة ده لتي شيواندني نتدادي زاووزي مييية "هيض بنمايية كة لة ياسا نيسلامى يان هيض ييكي لة ريساو دهستور كانيدا نية، نمو كرتووة زيانبة خشة ثيو يسة نتجماندر ييت. ¹⁷¹ لة 12 ي كانونى دوو هتمى 2010 دا، ستر كرتة ناينبيي كاني موريتانيا فتوا ييكيان دذي كرتووة

¹⁶⁴ ديمانتى هيومان رايتس وض لطة لا نيشة و، كة لار، 31 ي مايسى 2009.

¹⁶⁵ ديمانتى هيومان رايتس وض لطة لا سوزان م. ستركتكان، 30 ي مايسى 2009.

¹⁶⁶ تلة فيزيو ن نامريكي ميللي و باوي بلاوكر دنقوة زانباريية لة كوردستانى عيراق، زريكة هتمو نمو مالانتي ستر دانمان كردن، با طويدانة نمو ضتند لاديبين، تلة فيزيو نيكيان لة دورى دانيشتن هتمووة.

¹⁶⁷ ديمانتى هيومان رايتس وض لطة لا دهشنا و، 1 ي حوزيرانى 2009.

¹⁶⁸ Ibrahim Lethome Asmani, Maryam Sheikh Abdi, "Delinking Female Genital Mutilation/Cutting from Islam,"

http://www.popcouncil.org/pdfs/frontiers/reports/FGM_Islam.pdf.

¹⁶⁹ Emad Mekay, "Egypt, Will FGM Fatwa make a difference?," Inter-Press Services, (Johannesburg), November 29, 2006,

http://fgmnetwork.org/news/show_news.php?subaction=showfull&id=1164978388&archive=&template (روذى ستردان 30 كانونى) (دووهتمى 2010).

¹⁷⁰ ثرو طرام و توري نة تةووة يه كتر توو كان (WRURN) شيواندني نتدادي زاووزي مييية، كو نفرانسى قاهيرة، زانكوى نتر هتر، "راسشارده كاني كو نفرانس - كة هتمان به هاي فتوا يان هتية،"

http://www.wunrn.com/news/2007/01_07/01_22_07/012707_female.htm

¹⁷¹ فتندى ناتةو يه كتر توو كان بو مندالان "بتر فتوشوون بتر بو بنجر كردني شيواندني نتدادي زاووزي مييية و برين لة ميسر.

خەتەنەکردنی مێیینە بۆ کوردەقووە کە 33 ئیمام دانا وادۆیان کردبوو.¹⁷² زۆرینیە دانیشتوانی مۆریتانیا سوننەن، ئایەندی مەزھەبی مالیکین لە هەزری ئیسلامیدا،¹⁷³ جۆرەکانی یەكەم و دوو هەمی خەتەنەکردنی مێیینەش لە مۆریتانیا بۆ، بە رێژەی 71.5 لەسەر 100.¹⁷⁴

دەرەنجامە تەندروستیەکانی شیواندنی ئەندامی زاوژی مێیینە لەسەر کچان و ژنانی کورد

وەک لە بەشی ئێشوویدا باسکرا، لیکۆلینەتەکان لە سەرانسەری جیهاندا، ئەوەیان خستۆتە روو کە شیواندنی ئەندامی زاوژی مێیینە، لە سانتریڤینانەتووە بۆ سەختترینیان، کاریپتەری نەرییان لەسەر تەندروست کزان و زنان هەقیە. ئۆریشکە کوردەکان و ئسۆرانی تەندروستی رادەتەقیەتەن کە ئەم کوردەقووەیە لە کوردستانی عێراق هیض جیاوازییەکی نەیت.

دکتۆر فەتاح حەمەرقەحیم فەتاح، ئسۆرە لە بواری خۆناریزی و ئۆریشکی کۆمەڵدا، لە یەكەمی ئۆریشکی خۆناریزی لە بەریۆتەتەری تەندروستی شارەزوری سەر بە سلیمانی کاردەکاتە ضەغەدین جیا و انەمی و تۆتۆتە دەربارەتی مەترسیەکانی شیواندنی ئەندامی زاوژی مێیینە، باسی هەندیک لە کاریپتەرییە جەستەییەکانی شیواندنی ئەندامی زاوژی مێیینە دەکات کە خۆی لە کوردستان بێنیونی، وەک میزطیران، نازاری بەردەوام و توشبوونی نەخۆشی. ئەو جەخت دەکات کە کاریپتەرییە سەختەکانیش بریتین لە زام و ناسۆری با ضارەتسەر، هەروەها نەخۆشی درمی وەک ئایدز (HIV/AIDS).¹⁷⁵ دکتۆر سەنا رەشید، سەرۆکی بەشی نەخۆشییەکانی زنان لە قەزای طەرمیان، کە لە سالی 1995 وە سەرقالی نەخۆشییەکانی زنانە، جەختیکرد کە ئەو زنانەتی لە کوردستانی عێراق برارون، دووضاری خۆنپەربوون، توشبوونی نەخۆشی و شیواندنی ناوضەتی زیدان دەبن، بە تاییەتی کە ریرەقوی میز بېرریت.¹⁷⁶

شیواندنی ئەندامی زاوژی مێیینە، دەشیت مەترسی بۆ سەر دیانیش هەبیت، ئەو حالەتەتەدا کە دەستیان نا ناوێتە خزمەتپۆزازی تەندروستی ناگاو، کە ئیشتر باسکرا، ئەمە رەقوشی طەلیک لە ناوضە توندنشینەکانی کوردستانی عێراق. دمارەتیک لەوانەتی هیومان رایتس و ض دیمانەتی کردوون، باسیان ئافەرەتی خزمی خۆیانیان کردووە، دوای برین بەهۆی نەزەقەتە مردووە. عالیە م. لە سەرکەتکان، ذنیکی تەمەن 40 سالانە، تەنها کۆتە پتۆرەکەتی خەتەنەکردووە، ئەک ئەوانیتر، ضونکە زۆر تر ساوە لە ئاکامەکانی. باسی تراذیدیای خیزانەکەتی خۆی بۆ کردین: "یەكێک لە کۆتە ئۆرەکانم لەکاتی خەتەنەکردندا بەهۆی نەزەقەتە مرد. "177" زنان ئیینانوتووین کە تەنانەت لە دیانی دواتریشیاندا، یادەقووەی برین، نازار، خۆین لەبەر رۆشنتن، بەخراشی بآلی بەسەر یاندا کیشاوە. شیلان ب. ئافەرەتیک تەمەن 26 سالانە لەکەلار، وتی کە بە نەزەقەتەکانی زۆر خراشا ئیئەقووە، بەردەوام بوو: "حەقوت سالان بووم کە خەتەنەتەیان کردم، من و نامۆزاکەم بووین. بەشێوەیەکی نااسایی خۆینم لآ رۆشنت... کاتیک ئەهۆی روویدا دیتۆتە بېرم، دەروم زۆر ماندوو دەبیت."178

(رۆدی سەردان 30 کانونی دوو هەمی 2010) http://www.unicef.org/egypt/media_3875.html, July 2, 2007, (News note).

¹⁷² Laurent Prieur and Abdoulaye Massalatchi, "W. African Genital Cutters Face Fatwa, Jail," Reuters, January 22, 2010, <http://www.reuters.com/article/idUSLDE60L13C> (رۆدی سەردان 30 کانونی دوو هەمی 2010).

(رۆدی سەردان 30 کانونی دوو هەمی 2010) <http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Mauritania#Religion> (New World Encyclopedia, "Mauritania," <http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Mauritania#Religion> (رۆدی سەردان 30 ی)).

¹⁷³ New World Encyclopedia, "Mauritania," <http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Mauritania#Religion> (رۆدی سەردان 30 ی) (کانونی دوو هەمی 2010).

¹⁷⁴ Female Genital Cutting Education and Networking Project, "FGC around the World," <http://www.fgmnetwork.org/intro/world.php>.

¹⁷⁵ دیمانەتی هیومان رایتس و ض لئەتەلأ د. فەتاح حەمەرقەحیم، ئسۆر لە ئۆریشکی خۆناریزی کۆمەڵدا، یەكەمی خۆناریزی، بەریۆتەتەری شارەزوری سەر بە بەریۆتەتەری تەندروستی سلیمانی، 30 ی مایسی 2009..

¹⁷⁶ دیمانەتی هیومان رایتس و ض لئەتەلأ د. سەنا رەشید، 31 ی مایسی 2009.

¹⁷⁷ دیمانەتی هیومان رایتس و ض لئەتەلأ نالاً م.، سەرکەتکان، 30 مایسی 2009.

¹⁷⁸ دیمانەتی هیومان رایتس و ض لئەتەلأ شیلان ب.، 31 ی مایسی 2009.

نەبوونی خزمەتپەرزاری تەندروستی، بەتایبەتی فریاطوزاری ناكو، وادەكەن شێواندنی ئەندامی زاوژی مێیینە - كە ھەمیشە ناسەلامەتە - سزایەکی شاراوەیی بە مەتر سئاردن بێت لە كوردستان. كاتێك كسانی لاو لە ناوێدا توندنشینەكان، كە تێیاندا شێواندنی ئەندامی زاوژی مێیینە زور بڵاوە، دەبرێن بە خراش خۆشیا لێدەرۆات، فریاطوزاری رزطار كەردنی دیان بەھانایان ناوات. لەبەر ئەوەی ھێض داتایەکی قەرمی لەئارادا نە دەربارەیی ئەو مردنەیی ئەو شێواندنی ئەندامی زاوژی مێیینە دەكەوتەو - دمارەیی ئەو كسانی كە بەھۆی ئەو كەردەوێتەو دیایان لەدەستداوە، بە نەزانراوی دەمێنێتەو.

ئەو كاتانی مامانەكان ئامرازی ئیس بەكار دەھێنن بۆ برین، ئەتەری تووشبون بە نەخۆشی دیکە زیاتر دەبێت، كە ئەمەش لە كوردستان زور دووبارە دەبێتەو، ھەر وەھا كاتێك ھەمان ئامراز بۆ برینی دمارەیی كە بەكار دەھێنرێت. لەبەر ئەوەی تووشبون بە ئەنھە دیکۆمێنت دەكرێت كە دناكان دەخۆشخانە، بۆیە خەتەردن لەسەر مەودای بڵاوبوونەو ئەو دەر ھاویشنانە، زەحمەتە. تەنانەت ئەو كاتانی كە دنان و كسان دەخۆشخانە، ھێشتا وەزارەتی تەندروستی ھێض سیاسەتیك یان رێنماییەکی نە بۆ یاریدەدانی نەخۆشخانەكان یان عیادەكان تا بەشێوەیەکی سێستماستیكی زاوژی مێیینەكانی ئەندامی زاوژی مێیینە بكاتە دیکۆمێنتی بكات.

دكتۆر فەتاح ھەمەرەحیم فەتاح رونیكردەو كە دەرنجامە تەندروستیە سێكسیەكانی خەتەنەكەردنی مێیینە، بریتین لە ئازاری كاتی جووتبوون، ئارەزووی كەم بۆ سێكس، كەمیی ضیقەوتەر ترین لەكاتی جووتبووندا.¹⁷⁹ ئەم كاربەتەرێیە دوور مەودایانە كە دوا یەكەمین جووتبوونی سێكسی دەبن، ئەنھە ئەو دناكان دەخۆشخانە كە شوودەكەن، ضونكە ئەو یەكەمین ئەزمونی جووتبوونیان دەبێت. لەئەو كۆمەڵگای موسولمانی نەرتی و ئەك كوردستانی عێراقدا، سێكس كەردن ئیش ھاوسەرطیری كاریكی نەتە ئابرووبەرە.

د. عەتیە ئەلسالھی، ئشتوری نەخۆشیەكانی دنان و مندالبوون لە ھەولێر، تێبێنی كەردووە كە ئەو دناكانی دووشاری خەتەنەكەردن دەبن، لە رووی ساكۆلۆجییە ئازاردەزین. وتی كاتێك شوودەكەن، ئەو سوكا یەتێیان بێر دیتەو كە لە مندالبیاندا بەجەستەیان كراوە، ئەویش كاربەتیری خراش دەبێت لەسەر دیاكە سێكسیە زەنییان.¹⁸⁰ د. سەنا رەشید وتی كە ئەو دناكانی ئەو بێبوونی ساكۆلۆجییە كەردووە ئەو لە كاتی جووتبووندا بێیان و ھێض طەریكەیان بۆ ھاوسەرەكانیان نە. رونیكردەو كە ھۆی ئەمە دەتەریتەو بۆ ئەو ھەستی سێكسی تێیاندا.¹⁸¹ ظیان ت. 29 دنیكی 29 سالانی شوو كەردووە، بە ھومان رایتس و ئی و ئی: "من ئەنھە یەك جار سوورا مانگانەم بۆ ھاتە ئاشان شووم كەرد. ماوەی 11 سالە شووم كەردووە ھێض ئارەزوویەکی سێكسیم نە، ئەمەش ھاوسەرەكەمی بێزار كەردووە. رقی لەمەتە." ¹⁸²

ھەر دنیك خەتەنەكەرا بێت و بۆ ئەم لێكۆلینەو دیمانەیی لەتەلە كرا بێت، طوزار شتی لە نارەحەتیە ئێریشانیەکی سۆزبانیەیی زور كەردووە، كە لەكاتی خەتەنەكەردنەكەدا بەسەریدا ھاتووە، ئەو یادەوێتیە تا ماوەیەکی زور لە زەنی زۆربەیاندا ماوەتەو. بەھار ر. ئیوئین كە ئەزمونی ئەو لە ئەمەنی نۆسالیدا، ئەوئەدە ئۆفێتەر و دانوویی بوو كە لە

¹⁷⁹ دیمانەیی ھومان رایتس و ئی لەتەلە د. فەتاح ھەمەرەحیم فەتاح، 30 ی مایسی 2009. ديسان بروانە:

Khaled, K and Vause, S., "Genital Mutilation—A Continued Abuse," *British Journal of Obstetrics and Gynecology*, (1996), pp. 86 - 87.

¹⁸⁰ دیمانەیی ھومان رایتس و ئی لەتەلە د. عەتیە ئەلسالھی، راونەكاری تەندروستی مندالبوون و نەخۆشیەكانی دنان، لە ئەنجمەتی نوێتەر (حكومەتی ھەرتیمی كوردستان) ھەولێر، 4 ی حوزەیرانی 2009.

¹⁸¹ دیمانەیی ھومان رایتس و ئی لەتەلە د. سەنا رەشید، 31 ی مایسی 2009.

¹⁸² Vyan T., Halabja, June 2, 2009. دیمانەیی ھومان رایتس و ئی لەتەلە

ثقله تئليدا بۇ ئۇقۇمى لى مالى مامانەكە دورى بىكۆيىتقۇمە، ئىلاۋەكانى لى بەجىما، لىنىۋەي رىپادا بىرى كۆتۇقۇمە خۇي بىنى بەئىيى تىتى كانىيىكى تىزىودا دىقروات.¹⁸³

زۇرىك لى ذىنەكان نىئانئوانى ھەستەكانى خۇيان روىنىكەنقۇمە يان لىيان نىبىطقن، ئۇيوش بەھۇي ئىرىشانى ە نارەحتىيىيانقۇمە. شىنوم ج. ذىكى 35 سالانىة، بە ھىومان رايىس ۋىسى وت "لەبىرمة تەمقنم دەسالان بوو. سآ ضوار ھاۋەلم لەطىل مامانەكى رەسمىدا ھاتن بۇ مالى نىمە، بۇ ھەموومانى كرد. بەتقواۋەتى بىرم نەماۋە، بەلام نازارم ھەبوو، نازانم نايا بەھۇي شۇكقۇمە بوو، يان بەھۇي دقنطەدقنطى زۇرقۇمە بوو، بەلام من نەمئوانى ھەست بەھىض بىكەم. نىمە زىاتر شىرمان دەكرد لقۇمە بىرسىن."¹⁸⁴

ئۇقۇم دايكانەي كە كرىدقۇمەكقۇمە بۇ كىزەكانىيان كرىدقۇمە نىمە قىسەمان لەطەلا كرىن، لى قىسەكانىياندا ناكوك بوون. سرۋە لى ئلىنطانقۇمە، وتى "نىستا تۇ نىمە بە جانقۇمە نىدەطەت".¹⁸⁵ زۇرىقى ذىنەكان ئىرىشان خۇيان لەكاتى نازار كىشانى مندالەكانىياندا شار دۇتقۇمە، بەلام ھەندىكىيان راشكاۋانە دانىيان بە زەحمەتقۇمەدا نا. ھانا ي. ذىكى 56 سالانىقۇمە دايكى شەش مندالە، كىزەكەي خۇي بىرد بۇ مالى مامانەكە، بەلام زۇر دقنرسا لقۇمەي خۇي كىزەكەي بىرپىت و بىيىت ضون نازار دىكىشىت، بۇيە لى دقنقۇمە ضاۋەرىيى كرد. وتى:

بە كىزەكەم وت كە دىضىن بۇ مالى خىمىكان، زۇر دقنرسام... لەبىردقۇمە كىزەكەم دايە دەستى كىسىكە خۇم لەدقۇمە مامقۇمە. كىسىكى تر كىزەكەي طرت (بەئالەقۇمەنتقۇمە).¹⁸⁶

تقنانتقۇمە ضەندىن سالىش دواي كرىدقۇمەكە، ھەندىك لى دايكان ھەر بەداخقۇمەن بۇ خقنقۇمەكردى كىزەكانىيان. ھىلمىة ق. ذىكى 28 سالقۇمە دايكى دوو كورويەك كىزە، بەھىومان رايىس ۋىسى وت "كىزەكەم خقنقۇمەكر او منىش نىم ناخۇش بوو. ھەست بەناسور دىكەم بۇي ضونكە بىيىم شوينە براۋەكە خويى لىدەھات."¹⁸⁷ ھاۋشىۋەي ئۇقۇمە دالىا م. كىزىكى 18 سالانىة لى ھەلەبجە، لى نىنجامى خقنقۇمەكراندا دووضارى نازارى جىستىيى ە دلئەنطى دقرونى بوۋە. ئۇقۇمە ھىومان رايىس ۋىسى وت "كانىك دايكم بەمشىۋەيە دەمىيىت، ئىفسوس دىخوات لقۇمەي خقنقۇمەي كرىدوم."¹⁸⁸

ھەندىك لى ذىنەكان، خۇيان نازارى كرىدقۇمەكقۇمە ضەستۋە، دىيانقۇمە كىزەكانىيان لى دووضارى بوونى بشارىزن، بەلام ئىندامانى دىكەي خىزانەكە، خواستەكانىيان لەناۋدەقن. كىدالاً ە. ذىكى تەمقن 25 سالانىة، لى ئلىنطان، وتى:

خوشكە طقۇمەكەم بىردىمى بۇ مالى مامانەكە. دايكم نىمى وتبوو من خقنقۇمەت ناكەم. كانىك دايك زانى ضى روويداۋە، نىقنئوانى ھىض بلىت. قىدانى "تۇ طويت لەمن نەطرت" وتى "من تۇم خۇشەدويىت، تۇ ئاشەبىرەيت... من لەطەلا خوشكەكەم دىذىام و ئۇيوش منى بىرد بۇ ئقۇمە."¹⁸⁹

¹⁸³ دىمانەي ھىومان رايىس ۋىسى لەطەلا بەھار ر.، 30 ي مايسى 2009.

¹⁸⁴ دىمانەي ھىومان رايىس ۋىسى لەطەلا شىنوم ج. 2 ي حوزەيرانى 2009.

¹⁸⁵ دىمانەي ھىومان رايىس ۋىسى لەطەلا سرۋە ر. ئلىنطان، 29 ي مايسى 2009.

¹⁸⁶ دىمانەي ھىومان رايىس ۋىسى لەطەلا ھانا ا. سىركىتكان، 30 ي مايسى 2009.

¹⁸⁷ دىمانەي ھىومان رايىس ۋىسى لەطەلا ھىلمىة ق. ئلىنطان، 29 ي مايسى 2009.

¹⁸⁸ دىمانەي ھىومان رايىس ۋىسى لەطەلا دالىا م. 2 ي حوزەيرانى 2009.

¹⁸⁹ دىمانەي ھىومان رايىس ۋىسى لەطەلا كىدالاً ھ. ئلىنطان، 29 ي مايسى 2009.

VI. شيواندنى ئەندامى زاوژىي ميبينه - پرسىكى مافى مروڧ

دانئبانانى جيهانى بە شيواندنى ئەندامى زاوژىي ميبينهدا وەك ئيشيلكردى مافى مروڧ لى سىرەتاي 1990 ئەكاندا بوو. لى سالى 1993 دا، كۇنفرانسى نيوڧدوئەلەتتى مافەكانى مروڧ لى ظيبننا مافەكانى ذنانى وەك ناويتە مافى مروڧ و جيانەكراو لىي دانا، ھىروەھا توندوتىڧى جىندەرى، ئىقوۋى لىكەلتورەو سىرەھەلەدەتات، خرايە ناو ئىقو توندوتىڧىنەكە دەبىت بنەبىركىن.

لەكەتەو بىشومار بەياننامەو ضارەسەر لى كۇنفرانسى نيوڧدوئەلەتتىيەكانەو ھاتونەتە دەقوۋە، دەزطاكانى نەتەو يەكپىر تەوۋەكان، ئىممانەكانى دەزطاكانى ضاودىر يىكرىن، دامەزراو نيوڧدوئەلەتتىيەكانى تىرى مافەكانى مروڧ، شيواندنى ئەندامى زاوژىي ميبينهيان بە ئيشيلكردى مافەكانى مروڧ ناسىوۋە، ھىروەھا مافى ذنانە كضان بۇ تەندروسىبوون و بەدووربوون لى توندوتىڧى، ذيان و ساغوسەلامەتتى جەستەيى، جياكار بىنەكردن، ھىروەھا بەدووربوون لى مامەلەق رەقە نامرۇطانە و ئابرووبىرانە، لەخوۋدەطرن. ئىقو دەزطاكانە كىرەقەكەيان مەككوم كىرەقە بەرئىسارىيە دىارىكراو ئەكانى كۆمەتەكانىشيان بەرەو رىشەكەشكردى دەستىشيانكر دوۋە.¹⁹⁰

لەسالى 1995 دا، ئىنچەمىن كۇنفرانسى نيوڧدوئەلەتتى دەقبارەى ذنان (كۇنفرانسى بىجىن) داواى لى كۆمەتەكان كىرەقە ياسا دابىنە دى خەتەنەكردنى ميبينه كارىان ئىيىكەن.¹⁹¹ ھىروەھا لى 2002 شىدا، لى راطەياندەكەق قاهىرەدا بۇ رىشەكەشكردى خەتەنەكردنى ميبينه، داواكرا "ئىويستە كۆمەتەكان، بە راوېد لىقەلە كۆمەلطاي مەدەتەيدى، ياساى دىارىكراو لەقبارەى خەتەنەكردنى ميبينه دەبىن بۇ ئىقوۋى تەبەندبوونى خويان بە راوەستەندى كىرەقەكەو بەسەلمىن، ھىروەھا بۇ زامىنكردى مافەكانى ذنان و كضان.¹⁹² لى 2001 دا، ئىنچومەتتى طىشتى نەتەو يەكپىر تەوۋەكان بىرىرى 128/56 لى دەقبارەى ئىقو كىرەقە نەرىبىيىيان باوانەق كىرەقەكە سىر تەندورسى ذنانە كضان، بەرئىخست. كە تىيدا داوا لى دەقبارەى ئەندام دەكات بۇ ئىقوۋى يىكرىن لى ضەتە ئىقوۋە بۇ رىشەكەشكردى كىرەقە شيواندنى ئەندامى ميبينه، وەك دانان و بەركارخستى ياساى نىشتەمانى، بەرنامەكانى ئۇلىس بۇ لەناوېردى كىرەقەكە، ھىروەھا دادطابىكردى ئەنجامدەكەكان.¹⁹³ لى ھەمان سالد، لى لايقە ئىنچومەتتى تەندورسى جيهانىيەو، شيواندنى ئەندامى زاوژىي ميبينه بە ئيشيلكردى مافى مروڧ ناسرا.¹⁹⁴

¹⁹⁰ كۆمەتە نەتەو يەكپىر تەوۋەكان دەقبارەى بنەبىركردنى جياكار يىكرىن دى ذنان (كۆمەتە سىداو)، "كۆمەتە كۇتايەكان دەقبارەى نەھىشتى جياكارىي دى ذنان، كامىرۇن:

CEDAW//C/CMR/CO/3, February 10, 2009,

para. (رۇدى سىردان 1 ئىقوۋى 2009) <http://www.universalhumanrightsindex.org/documents/826/1465/document/en/pdf/text.pdf>

29.

كۆمەتە نەتەو يەكپىر تەوۋەكان بۇ مافەكانى مندالا، كۆمەتتى طىشتى ذمارە 4، تەندورسى ھىزىكارى و طەشەتەيدانى لى بەر رۇشناى

ئىممانى مافەكانى مندالا، (2003), U.N. Doc. CRC/GC/2003/4,

[http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/505f2a64b22940d4c1256e1c0042dd4a/\\$FILE/G0342724.pdf](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/505f2a64b22940d4c1256e1c0042dd4a/$FILE/G0342724.pdf) (رۇدى سىردان 9 لى تەموزى 2009)

U.N. Doc. سوارەمىن كۇنفرانسى جيهانىي نەتەو يەكپىر تەوۋەكان دەقبارەى ذنان، "بەرنامەق دەسبەكاربوون،"¹⁹¹

رۇدى سىردان 10 لى (A/CONF.177/20/REV.1, September 1995, <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/health.htm>)

2009 (ھوز قىرانى).

¹⁹² ئىنچومەتتى نەتەو يەكپىر تەوۋەكانى مندالەق و دابىكەتتى "جىرانامەق قاهىرە بۇ نەھىشتى شيواندنى ئەندامى زاوژىي ميبينه،" 23 لى ھوز قىرانى

2002،

(رۇدى سىردان 10 لى ھوز قىرانى 2009) http://www.chldinfo.org/files/fgmc_Cairodeclaration.pdf

¹⁹³ ئىنچومەتتى طىشتى نەتەو يەكپىر تەوۋەكان (UNGA) "ئىقو كىرەقە نەرىبىيەكانى كارىطەرىيان لەسەر تەندورسى ذنان و كضان ھىقە،"

Resolution 56/128, December 19, 2001, A/RES/56/128,

شەش سالاً دواتر لە 2008 دا، کۆمیسۆنی نەتەوە یەکتەر توووەکان بۆ رەوشی ذنان، داوای لە دەوڵەتەکان کرد شیانە ئێندامی زاوزی مێینە قەدە غەبکەنە نەهیلان بآ سزا بۆ بۆتە ستر.¹⁹⁵ لە ناداری 2009 دا، ئەرلەمانی ئوروتایی بریار یکی دەر کرد بۆ روبرو بوونەو نەوێ شیانە ئێندامی زاوزی مێینە لە یەکتی ئوروتادا. بریارە کە داوا لە دەوڵەتە ئێندامەکان کردن کە هەموو جۆرەکانی شیانە ئێندامی زاوزی مێینە بە تاوان بناسن هەر وها "بەدوادا و دادپایکردن و سزادان بۆ هەر دانیشتوویەک بکەن کە تاوانی شیانە ئێندامی زاوزی مێینە ئێندامەدات."¹⁹⁶

عیراق و ادوی ئیمانە نیو دەوڵەتی سترەکیبەکانی ئاراستنی ذنان کضان و مافەکانی مرۆطی کردووە: لە 1971 دا، هەر دوو ئیمانە نیو دەوڵەتی بۆ مافە مەدەنی و سیاسییەکان (ICCPR)¹⁹⁷ و ئیمانە نیو دەوڵەتی بۆ مافە نابوری و کۆمەلایەتی و کەلتوریەکان (ICESCR) ی تەسدی کرد¹⁹⁸. هەر وها لە سالی 1986 دا تەسدی ئیمانە نەهیشتنی هەموو شیانە جیاکاری دزی ذنان (CEDAW) ی کرد،¹⁹⁹ ئاشان لە سالی 1994 دا تەسدی ئیمانە مافەکانی مندالیش (CRC) ی کرد.²⁰⁰

(رۆدی ستردان 9 ی سێتەمبەر 2009) <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/482/85/PDF/N0148285.pdf?OpenElement> para. 3(d).

¹⁹⁴ کۆمیسۆنی نەتەوە یەکتەر توووەکان دەر بارە ی مافەکانی مرۆط، "رئورتی بریار دەر ی تایبەت دەر بارە ی توندوتی دزی ذنان، هۆ دەر ئێندامەکانی،"

E/CN.4/2002/83, January 31, 2002,

[http://www.unhcr.ch/huridocda/huridoca.nsf/AllSymbols/42E7191FAE543562C1256BA7004E963C/\\$File/G0210428.pdf?OpenElement](http://www.unhcr.ch/huridocda/huridoca.nsf/AllSymbols/42E7191FAE543562C1256BA7004E963C/$File/G0210428.pdf?OpenElement) (رۆدی ستردان 9 ی ئیلولی 2009).

فیدراسیۆنی نیو نەتەوێ نەخۆشیبەکانی ذنان و مندالیبون، "ئێندامەتێ تەندروستی جیهانی سبەرنت بە کردووە ی شیانە ئێندامی زاوزی مێینە،"

(رۆدی ستردان 10 ی حوزقیرانی 2009) http://www.figo.org/news/WHA_FGM.

¹⁹⁵ کۆمیسۆنی نەتەوە یەکتەر توووەکان دەر بارە ی رەوشەکانی ذنان، کۆتاییبێنان بە شیانە ئێندامی زاوزی مێینە،

E/CN.6/2008/L.2/Rev.1, (2008),

http://www.un.org/womenwatch/daw/csw/csw52/AC_resolutions/Final%20L2%20ending%20female%20genital%20mutilation%20-%20advance%20unedited.pdf (رۆدی ستردان 5 ی حوزقیرانی 2009) para. 6.

¹⁹⁶ ئەرلەمانی ئوروتای، بریار ی ئەرلەمانی ئوروتای لە 24 ی ناداری 2009 دا دەر بارە ی بەتددا و نەوێ شیانە ئێندامی زاوزی مێینە لە یەکتی ئوروتای

(2008/2071(INI)) (2009),

(رۆدی) <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2009-0161+0+DOC+XML+V0/EN> (ستردان 1 ی ئیلولی 2009).

¹⁹⁷ ئیمانە نیو دەوڵەتی دەر بارە ی مافە مەدەنی و سیاسییەکان (ICCPR) لە 16 ی کانونی یەکتەمی 1966 دا تەسندکرا.

G.A. Res. 2200A (XXI), 21 U.N. GAOR Supp. (no. 16) at 52, U.N. Doc. A/6316 (1966), 999 U.N.T.S. 171, entered into force March 23, 1976.

¹⁹⁸ ئیمانە نیو دەوڵەتی مافە نابوری، کۆمەلایەتی، کەلتوریەکان (ICESCR) لە 19 ی کانونی یەکتەمی 1966 دا تەسندکرا.

G.A. Res. 2200A (XXI), 21 U.N. GAOR Supp. (No. 16) at 49, U.N. Doc. A/6316 (1966), 993 U.N.T.S. 3, entered into force January 3, 1976, art. 12.

¹⁹⁹ ئیمانە نەتەوە یەکتەر توووەکان بۆ بنەبەر کردنی هەموو شیانە جیاکاری دزی ذنان (CEDAW)، لە 18 ی کانونی یەکتەمی 1979 دا تەسندکرا.

G.A. res. 34/180, 34 U.N. GAOR Supp. (No. 46) at 193, U.N. Doc. A/34/46,

لە 3 ی ئیلولی 1981 دا خرایەتەر-مادە 12(1). عیراق لەتەلأ هەموار کردنی مادە 2(ئیف) و (جی)، 9(1)، مادە 16 و مادە 29(1) دا، تەسند کرد.

²⁰⁰ ئیمانە نەتەوە یەکتەر توووەکان بۆ مافەکانی مندال (CRC) لە 20 ی تشرینی دوو هەمی 1989 دا تەسندکرا

G.A. Res. 44/25, annex, 44 U.N. GOAR Supp. (No. 49) at 167, U.N. Doc. A/44/49 (1989),

لە 2 ی ئیلولی 1990 دا خرایەتەر، عیراق لەتەلأ سکر د نەوێ خۆیدا لە مادە 14(1) دەر بارە ی ئازادی مندال لە ئایندا وەک ئیضاوانە ی شەریعەتی ئیسلام، تەسند کرد.

مافی تەندروستی

مافی تەندروستی لێ ئێمەمانی نیودەوڵەتی مافە نابوری و کۆمەڵایەتی و کەلتورییەکاندا هاتوو. مادە 12 ئێناسە ئێمە مافە دەکات بە "مافی هەموو کەسێک بۆ سوودمەندبوون لێ بالاترین ستانداردی فەراهەمکراو بۆ تەندروستی جەستەیی و زەینی." 201 ئێمەمانی نیودەوڵەتی مافە نابوری و کۆمەڵایەتی و کەلتورییەکان لەوێش زیاتر دەروا و دەلیت کە ئێمە مافانە ئێمە ئێمەماندا زامکران بۆ جیاکاریین و ئیویستە بۆ هەمووان فەراهەم بکریین بۆ طویدانە تەمەن، رەقطر، رەقطر، یان هەر جیاکردنەوێکی تر. 202

لە 2000 دا، کۆمیتە مافی نابوری و کۆمەڵایەتی و کەلتورییەکان، کە دەزگای نەتەو یەکتەر تووکانەو نێرکی ضاودیزیکردنی ئیادەکردنی ئێمەمانی نیودەوڵەتی مافە نابوری و کۆمەڵایەتی و کەلتورییەکان، کۆمیتە دمارە 14 ی دەربارە مافی بالاترین ستانداردی فەراهەمکراوی تەندروستی ئێستەندکرد. کۆمیتە دمارە 14 بەشیوێکی تایبەتی نێرکەکانی دەوڵەتەکان دیاریدەکات بۆ "ریز پترن و ئاراستن و دابینکردنی تەواوێتی" مافی تەندروستی. 203 کۆمیتەکە ضەند نامادەوێکی دیاریکراو دەکات بۆ نێرکەکانی سەرشارنی حکومەتەکان بۆ فەراهەمکردنی تەندروستی دنان و کضان، بە ئیرویکردن لێ ئیوێرە کارا و طونجاوێکانیشتەو بۆ دەسبەردار بوونی خەتەنەکردنی مینی. 204

نێرکەکانی ئاراستن داوا لێ دەوڵەتەکان دەکەن رەوشوینی طونجاو بەکاربەین بۆ زامکردنی ئێوێ کە لایەتی سبەهەم نەتوانی دەستخاتە مافی تەندروستیوێ. نێرکەکان داوا لێ حکومەتەکان دەکەن یاسا دابین یان هۆکاری تریان هەبێت بۆ "رێطە پترن لێ لایەتی سبەهەم لێوێ دنان ناضاریکات کردوێ نێرینییەکان ئێجامبەت، وەک خەتەنەکردنی مینی، هەر و هەر ئاریز پترایی بکە لێ هەموو ئێو طرووانە کە قاییلی ئێوێ نەلامار بدرین، بە تایبەتی دنان، مندالان، نەوجوانان. بێر مەبنای توندوتیژی جیندەری. 205 ئێرە طرفای 51 بەشیوێکی تایبەتی باس لێوێ دەکات کە ئێو جۆرە توندوتیژیانە "نوشوستیھینان لێ ئاراستنی دنان لێ توندوتیژی یان دادپاییکردنی ئێجامدەرەکانیان، نوشوستیھینان لێ بێر دەوامیدان بە کردوێ نێرینییە زینبەخەشەکان یان کەلتورییەکاندا. 206

نێرکی ئێجامدان، وەک لێ کۆمیتەکاندا هاتوو، داوا لێ دەوڵەتەکان دەکات ئیروێ لێ ئیوێری یاسایی طونجاو بکەن بێر و ضەستەندنی تەواوێتی مافی تەندروستی. 207 ئێرە طرفای 36 باس لێوێ دەکات کە نێرکەکان ئێرە ئیادنی. ئێرە و ئێرە تەندروستی، هەر و هەر هەلمەتەکانی زانیاری، بە شیوێکی تایبەتی دەربارە. تەندروستی سیکسی زوزا، کردوێ نێرینییەکان، توندوتیژی ناوما. 208 ئێرە طرفای 21 باس لێوێ دەکات کە "هەر و هەر ئێوێش طرنطە کە کردوێ رێطە پترانە، ئیسخرانە، ضارە سازانە بطیریئە بێر بۆ ئاراستنی دنان لێ کاری پترایی زینبەخەشە ئێرە کردوێ نێرینییە کەلتورییەکان و ئێو نۆرمانە ئێرە نێرکە لێ تەواوی مافە زوزینییەکانیان. 209

201 ICESCR ، مادە 12.

202 هەمان سترضاوێ مادە 2(2).

203 کۆمیتە نەتەو یەکتەر تووکان دەربارە مافی نابوری، کۆمەڵایەتی، کەلتورییەکان (CESCR)، "ئێو ئرە جەو هەر بیانە لێ ئیادەکردنی ئێمەمانی نیودەوڵەتی مافی نابوری و کۆمەڵایەتی و کەلتورییەکانەو سەرانیھەلداوێ." کۆمیتە طشتی دمارە 14، مافی بەهەر مەندبوون لێ بێر زترین ستانداردی تەندروستی،

رۆدی (E/C.12/2000/4 (2000), [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)40d009901358b0e2c1256915005090be?Opendocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)40d009901358b0e2c1256915005090be?Opendocument)) (ستردان 8 ی حوزە ئێرانی 2009

204 هەمان سترضاوێ، ئێرە طرفای 22.

205 هەمان سترضاوێ، ئێرە طرفای 35.

206 هەمان سترضاوێ، ئێرە طرفای 51.

207 هەمان سترضاوێ.

208 هەمان سترضاوێ، ئێرە طرفای 36.

209 هەمان سترضاوێ، ئێرە طرفای 21.

ضماند تقيماننامه تيكي نيودولتي ديكي و وكي تقيمانى هه هيشتنى هه موو شيوه كانى جياكارى ددى ذنان (سي داو) دولتت لايه تان ناصار دهكات بو نه هيشتنى جياكارى ددى ذنان له بواري خزمه تپوزارى تندر و ستي داو زامنكر دى ده ستر اطيشتنيان به خزمه تپوزارى تندر و ستي. ²¹⁰ له راستارده طشنييه كانيدا دهر باره دى ذنان و تندر و ستي كه له 1999 دا ته سندر ان، كوميتي سي داو، دهر طاي بتر ترس له ضاودير بكر دى جيه جيكردى تقيمانى سي داو، راستارده كه حكومه تان ياسا و هه دا بنين كه شيواندى نغدامى زوزي ميينه قده غده كتن و ثياده شيان بكن. ²¹¹ راستارده طشني كوميتي سي داو ذماره 14 دهر باره ختته كردى ميينه، كه له 1990 دا ته سندر ان، ده ليت كه ثيوسته دولتت لايه تان له سياسه نيشتامانياندا له مخر تندر و ستي، ستر ايدي طونجاو بطر نه بتر به نامانجى ريشه كيشكر دى كردوه شيواندى نغدامى زوزي ميينه له خزمه تپوزاري تندر و ستي طشني دا. ²¹² راستارده كه داو له دولتتان دهكات كه له رانور ته كانياندا بو كوميتت، داواي يارمته له دامتر و افكانى نه توه يه كطر توه كان بكن بو كو تايه ينان به ختته كردى ميينه. ²¹³

مافى ده سگه يشتن به زانيارى راست دهر باره تندر و ستي

كوميتي مافه نابورى و كومه لايه تي و كلتورييه كان (CESCR)، "مافى داوا كردن، وهر طرن، طويزانوه دى زانيارى و بيوه كتي ثيوه نديدار به تندر و ستييه" ²¹⁴ و هه راء شويينيكي طرنط ده ناسيت بو به ده سته ينانى مافى تندر و ستي. مافى ده ستر اطيشتن به زانيارى ثيوه نديدار به تندر و ستييه، وهر ده طير دريت بو هه دوو مافى نورا و نهرا له ديوى دولتتوه. له لايه كه وه، مافى سهر شانى دولتت دولتت خوى بنار يزيه له ته سكر دنوه دى بواري طيشتن به زانيارى و خوشى بنار يزيه له دانى زانيارى هه له نو نادر و ستي. له لايه كه تريشه وه، ثيوسته زامنى ده سته يشتنى ته واوه تي به زانيارى دروست بكات.

نعم نكر كانه، نه وه نده ي ثيوه نديدار به ختته كردى ميينه وه هه بيت، له ضه ندين ديكومينندا له لايه ن ده ز طاكاني ضاودير بكر دنه برياردهر انى تاييه تتيه وه رونكر اونته وه. كوميتي طشني راستارده كانى سي داو دهر باره دى شيواندى نغدامى زوزي ميينه، زانيارى به نامرازكي سهره كه دادته يت بو نه هيشتنى كردوه شيواندى نغدامى زوزي ميينه. باس له وه دهكات كه ثيوسته هه له كانى كوكر دنوه و بلاوكر دنوه دى دانا دهر باره دى ختته كردى ذنان له لايه ن زانوكان، دامتر واره تزيشكييه كان و ريكخراوه ناحكوميه كانه وه بيت. ²¹⁵

²¹⁰ سي داو، ماده ي. 12(1)

²¹¹ كوميتي سي داو، راستارده طشني ذماره 24، ذنان و تندر و ستي،

روذى سقر دان (A/54/38/Rev.1, chap. I (1999), <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm#recom19>) (11 ي حوز فيرانى 2009), para. 15(d).

²¹² ده شيت نهو ستر انديانه بتر سياريتي تاييه تي كه ساني بواري تندر و ستي و هاريكاراني سوننه تي مندالبون بطر يته وه، بو رونكر دنوه دى كار بطرى زيانبه خشي ختته كردى ميينه. راستارده طشني ذماره 14 ي سي داو، ختته كردى ميينه،

روذى سقر دان (U.N. Doc. A/45/38 (1990), <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm>) (11 ي)، paras a, b, and d. (حوز فيرانى 2009)

²¹³ هه مان سقر ضاوه، نقره طرفه كانى (c) and (b) iv.

²¹⁴ CESCR، "نهو نرسه جه هه ريانه له ثياده كردى تقيمانى نيودولتي مافه نابورى و كومه لايه تي و كلتورييه كانه وه سهر يانه لداوه"، كوميتي طشني ذماره 14، مافى به هه مخر مقديبون له بتر ترين ستانداردى تندر و ستي،

E/C.12/2000/4 (2000), para. 12(b).

²¹⁵ راستارده طشني كوميتي سي داو دهر باره دى ختته كردى ميينه، هاني سهر كرده ناينى و كومه لايه تتيه كان و ميدياش ده دات هاو كاري بكن له كار كردنه سهر طوشه غيظاكاندا بتر وه ده ستر دار بوني شيواندى نغدامى زوزي ميينه.

راستارده طشني ذماره 14 ي كوميتي سي داو، نقره طرفي (iii).

كؤميتى مافة نابورى و كؤمة لآيتى و كالتوريبيكان طرفى دستطقيشتن به زانبارى له دركردندا به مافة تندر و ستيبيكانى ننادا، دهسليمينيت: "در كردن به مافة تندر و ستيبيكان ثيوستى به لابردنى هتمو و نؤو له مفر انهيه كه دينه ريطاي خزمهتپوزار بيه تندر و ستيبيكان و نؤو و رده و زانبارى."²¹⁶

كؤميتى مافةكانى مندالا، دفر طايكه نؤوكى ضاودير كردنى ثياد كردنى ثيماى مافةكانى مندالي نيشير دراوه، نؤويش داوا له دقولهتاتان دهكات هلمهتتكانى نؤو و رده و قطر بخشن به مفيستى طويرنى تيرواينهكان له كرده و نؤو انش كه به ضاويكى تفر زيانه دفر و اننه جيندفر و به شدارن له كرده و زيانه خشهكانى ختت كردنى ميبينه. ²¹⁷ كؤميتى ده ليت كه ثيوستى ناو نده فريديستيلينكانى زانبارى و راويد كردن دابمزريرين بؤ ناسان كردنى دهسكوتنى زانبارى دفر باره و كرده و زيانه خشهكان و شيواندى نندامى زاويزي ميبينه.²¹⁸

مافى به دووربون له توندوتيزى

جارنامه تى نه هيشتنى توندوتيزى ددى ذنان (ديطاو) له 1993 دا نئسندكرا، ثيناسى توندوتيزى ددى ذنان دهكات به "هفر كرده و تيبكى توندوتيزى جيندري كه بيبته هوى، بان نؤطرى نؤوى ههبيت بيبته هوى، زيانى جهستهي، سيكس، يان سايكولوجى، ياخود نازار ضهشتنى ذنان، هفر شه كردن به كرده و له نؤوجوره، بيبيرى كردنى زوره ملاما يان ناضار كترانه له نازادى، ض نؤطر له ذيانى طشتيدا بيت يان ذيانى تايبتى."²¹⁹ ماده 2 راشكاوانه شيواندى نندامى زاويزي ميبينه به يهكيك له شيوهكانى توندوتيزى ددى ذنان دادعت.²²⁰

جارنامه دهكات توندوتيزى ددى ذنان مهكوم بكن و خؤب و وور بطرن له تشبتهستن به ليكدانوه نؤويتى يان ثابتيهكان به مفيستى خؤباردن لهو ثابندوبونانته كه ياساى مافةكانى مروظ دهياخاته نؤستويان.²²¹ له راشاردى طشتى ذماره 19 دا دفر باره و توندوتيزى ددى ذنان، كؤميتى سيداو دقولهتتكان و بفر نؤسيار بيتيهكان تا بهتتي توانايان كار بكن نك تنها بؤ ريططرتن له توندوتيزى، بهلكو بؤ ليكولينه و سزادانى نؤوجوره كرده و انه. راشاردكه نؤو كرده و انش كه به شيوه تيبكى تايبتى دفرين و نك شيواندى نندامى زاويزي ميبينه، به توندوتيزى له قله مدهدات.²²²

مافى ثيان و سه لامه تى جهستهي

مافى ذيان به ضهتدين ديكؤميتنى نيوده و له تى مافةكانى مروظ ناريز راوه، و نك جارنامه تى طردونى مافى مروظ، ثيماى نيوده و له تى بؤ مافة مدهتنى و سياسيهكان، هفر و هها ثيماى مافةكانى مندالا. كؤميتى مافةكانى مروظ، دفر طايكه نؤو كره و دفر باره و توندوتيزى ثيماى مافة مدهتنى و سياسيهكان دهكات، مافى ذيان و هها

²¹⁶ CESCR، كؤميتى طشتى ذماره 14، مافى به هره متمدوبون له بفر ترين ستانداردى تندر و ستي.

E/C.12/2000/4 (2000), para. 12(b), para. 21.

²¹⁷ كؤميتى نؤتوه بئكطر توهكان بؤ مافةكانى مندالا، كؤميتى طشتى ذماره 4، تندر و ستي هفر زكاربي و طشهتيدان له بفر روشنايي ثيماى مافةكانى مندالا

U.N. Doc. CRC/GC/2003/4, (2003), para. 20.

²¹⁸ هتمان سترضاوه.

²¹⁹ جارنامه تى نؤتوه بئكطر توهكان بؤ بنفر كردنى هتمو شيوهكانى توندوتيزى ددى ذنان (UN DEVAW) 20 ي كانونى يهكهمى 1993.

G.A. res. 48/104, 48 U.N. GAOR Supp. (No. 49) at 217, U.N. Doc. A/48/49 (1993), art. 1.

²²⁰ هتمان سترضاوه، ماده 2.

²²¹ هتمان سترضاوه، ماده 4c.

²²² كؤميتى سيداو، راشاردى طشتى ذماره 19، توندوتيزى ددى ذنان،

UN GAOR, 1992, Doc. No. A/47/38, (1992), <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm#recomm19>, para. 9.

ليكدەداتقۇمە كە ئىيوسىتە حكومەتتەكان ئىرەتۇى لە "ئىيوتۇرى واقىيىيانمۇ كىردەبىيانە" بكتەن بۇ ئاراستىنى دىيان.²²³ لەكتاتىكدا كە هىيىز دىمارەتەك نىيە كە نىشاندىرى ئىيوتەبىتت ضەتدىن ئىيوتۇ كىز و دىنانەتە لە ئىنجامى شىواندىنى ئىنجامى زوزىيى مېيىنەتۇ طىيانىان لىدەستىداو، بەلام ئەم راتۇرتقۇ ضەتدىن لىكولۇيىنەتۇى تىرىش نىشانى دىدەن كە بە روىنى مەترسى مردن لىقۇ كىردەتۇيەدا هەتە.²²⁴ لىتالۇ ئىقۇ دىن و كىزانەتە كە وەك ئاكامى راستىقۇ شىواندىنى ئىندامى زوزىيى مېيىنە دەمرن، كىردەتۇەكە بىككىشە لە هۇيەكانى مردن لىكاتى مىداللىبوندا.²²⁵ ئىيوسىتە دەولەتتەكان هەتتاوبىنن بۇ قەدەغەكردىنى ئەمجۇرە لىدەستىدانەتە دىيان.

مافى سەلامەتتە جەستەتتە لىسەتتە ICCPR دا مافى سەرتەستى و ئاسايشى كەسەكە دەطرىتتە شىواندىنى ئىندامى زوزىيى مېيىنە هەتەشە لە ئاسايشى جەستەتتە كىز دىكات، كاتىك كىزان و دىنان بە زۇر دىدرىن بە زقۇيدا، قاضەكانىان ئاۋەلە دىكرىت و بەشەك لە جەستەتتە دىبىرىت.²²⁶

مافى جىياكارى ئەگەل نەكران

مافى جىياكارى لىتەلە نەكران و يەكسانىتتە لە دىمارەتەك لە ئىيماننامە نىودەولەتتەبىيەكانى مافەكانى مرۇدان هەن، وەك UDHR و ICCPR و ICESCR و CEDAW و CRC.²²⁷ نامانجى بىرىارەكان ئىيوتە يەكسانىيەكى جەتۇ هەتتە بىدەبىيەتتە نەك تەنە يەكسانىيەكى روىكەشى، بىقۇ اتاى ئىيوتە كە ئىيوسىتە ئىيوتە يەكسانى بىرتى بىتتە لە كارىطىرىي سىياسەتتەكان و ياساكان لىسەرت دىنان و ئىيوان، نەك تەنە بىلەيەتتەكى جىندەرتتە روىكەشى سىياسەتتە يان ياسا.

كۆمىتەتتە سىداو، كۆمىتەتتە مافەكانى مرۇظ، كۆمىتەتتە مافەكانى مىدالۇ، هەتۇرەها كۆمىتەتتە مافە ئابورى و كۆمەلەيەتتە و كەلتورىيەكان شىواندىنى ئىندامى زوزىيى مېيىنەتتە وەك كىردەتۇيەك داناۋە كە راستىقۇ كارەكاتتە سەرت تىوانى كىزان لە سوودمەندىبون لە مافە مرۇببەكانىاندا بە هاتىي لىتەلە ئىيواندا، هەت بۇيەشە مافەكانىان بۇ جىياكارى لىتەلە نەكران و يەكسانىتتە ئىشلىدەكات،²²⁸ بىرىاردەرتتە ئىشوى تىبەتتە بە مەسەلەتتە توندىتتە دى دىنان،

²²³ كۆمىتەتتە نەتتەقەتتەكەرتتەكان بۇ مافەكانى مرۇظ راستىدەتتە تىشى دىمارە 6، مافى دىيان (مادە 6)، (دانىشتى شازدەتتە، 1982) 9 ى نىسانى 1982.

رۇدى سەردان 9 ى تىرىنى ([http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/84ab9690cccd81fc7c12563ed0046fae3?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/84ab9690cccd81fc7c12563ed0046fae3?Opendocument))، para. 5. (دوۋهەتتە 2009

²²⁴ قەتتە نەتتەقەتتە يەكەرتتەكان بۇ مىدالۇن، سەتتەرتتە ئىيوسىتتە، "طورىنى ئىيماننىكى كۆمەلەيەتتە زىانبەخش". http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/fgm_eng.pdf, p. 16.

²²⁵ هەمان سەرتتە.

²²⁶ كۆمىتەتتە مافەكانى مرۇظى نەتتەقەتتە يەكەرتتەكان، كۆمىتەتتە تىشى دىمارە 20، جىطەتتە كۆمىتەتتە تىشى دىمارە 7 ى طرىتتە، دىبارەتتە قەدەغەكردىنى ئىشكەتتەكان و مامەل ى رەق يان سزادان (مادە 7)، (دانىشتى ضلەتتە، 1992)، 10 ى نادارى 1992. [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/6924291970754969c12563ed004c8ae5?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/6924291970754969c12563ed004c8ae5?Opendocument) (November 9, 2009), para. 2.

²²⁷ سىداو داۋا لە حكومەتتەكان دىكات، هۇكارى طونجاو بىكاربەتتە بۇ بىبەرتتە كىردى جىياكارى دى دىنان. ئىقۇ هۇكارانەش دانانى ياسا بۇ هەموركردىن يان هەلۋەشاندىنەتتە ياسا بىركارەكان، دابونەرتتەكان، يان كىردەتتەكان، ئىقۇنەتتە جىياكارى جىندەرتتە بىيان تىدايە. سىداو، مادەكانى 2 و 2(ئىف).

²²⁸ كۆمىتەتتە سىداو لە راتۇرتتە بۇ كىنيا راپتەكانى كە هەمور شىۋەكانى توندىتتە دى دىنان، بە شىواندىنى ئىندامى زوزىيى مېيىنە، شىۋە جىياكارى دى دىنان، بۇيە ئىشلىكردىنى ئىيماننەكەن.

كۆمىتەتتە سىداو، "كۆمىتەتتە كۆتايەكانى كۆمىتەتتە دىبارەتتە نەھىشتتە جىياكارى دى دىنان: كىنيا،"

CEDAWC/KEN/CO/6, August 10, 2007,

(رۇدى سەردان 1 ى سىتتەبەرتتە 2009) <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N07/459/89/PDF/N0745989.pdf?OpenElement> para. 24.

كۆمىتەتتە سىداو لە راتۇرتتە بۇ تۇطۇ، و تىشى كە "تەرتتە دى طونجاو و بىرنامەكانى هوشباركردىنەتتە، بۇ دىنان و ئىيوان، لە هەمور ئاستەكانى كۆمەلەدا، كە سەرتتە كىنەش بىرتتە، بە دىدى طورىنى دابونەرتتە كۆمەلەيەتتە و كەلتورىيە جىياكارەكان، بۇ خولقاندنى دىبىتتەكى لىبارو ئىشوىان بۇ دىنان تا مومارەسەتتە مافە مرۇببەكانىان بكتەن."

رادھیکا کوماراسوامی، لہ رائور تہکتیدا لہمتر کردوہ کتلتوریہکان لہ ناو خیزاندا، رابطہاندوہ کتہ "شیواندنی ناندانی زاوزی مینیہ بریتیشہ لہ ناکی بونیادکانی دہسہ لاتی باوکسالاری کتہ شتر عیبہتدہدن بے ٹیویستی کونترولکردنی زانی ذنکان. لہ طوشتہنیطایمکی دوفاقانہوہ بقرہ ذنان ستر ہمدادہات وکو ٹاسوانی بنقرہتی ناکاری سیسی، بلام ٹالٹری سیکسیشن جلتو طیرا و نیہ." 229

مافی بہدوربوون لہ مامہ لہی رھق و نامرؤبیانہو بہچاوی سووک سہیرکران

کومیتہی مافی مروظ و 230 کومیتہی دذہ نیشکتہنجہدان 231 ہمدوکیان ٹیوہستیان بینیوہ لہنیوان شیواندنی ناندانی زاوزی مینیہو مافی بہدوربوون لہ مامہ لہی رھق و نامرؤبیانہو بہچاوی سووک سہیرکران، کومیتہی مافی مروظی ننتوہ یکتورتوہکان، رابطہاندوہ کتہ مادہی 7 کتہ مامہ لہی رھق و نامرؤبیانہو بہچاوی سووک سہیرکران قہدہغہ دکات، بے تنہا ہمد مامہ لہی جہستہی ناطریتوہ، بٹکو کردنی دہبتہ ہوی نٹوہی "قوربانیکتہ نازاری زہینیہ بھیت." 232

کومیتہی دذہ نیشکتہنجہدان نیطرانہی خوی رابطہاندوہ ہمدوکیان کردوہ نرہبتیہکان کتہ سہلامتہی جہستہی و کتہ مامہ لہی مروظی ذنان و کضان ٹیشیلدہکن، نٹوہ شیواندنی ناندانی زاوزی مینیہو دہطریتوہ. 233 کومیتہی داوا لہ دھولتانیہ کردوہ کتہ یاسا دابنن بؤ قہدہغہکردنی شیواندنی ناندانی زاوزی مینیہ، ہمدوہا سزای نٹہجمدہرکانی شیواندنی ناندانی زاوزی مینیہ ہمد. 234 کومیتہی ہانی دھولتانیہ داوا رآشوی نیویست

کومیتہی سیدو، "کومیتہ کتایہکانی کومیتہ دہر بارہی نہہستنی جاکاری ذی ذنان: توطو، 2 ی شوباتی 2006، نقرہطرافی 15. 229 کومیسونی ننتوہ یکتورتوہکان دہر بارہی مافہکانی مروظ "رائورٹی ہریردہری تاییہت لہستر توندوتی ذنان، ہو دہر قہجماہکانی." E/CN.4/2002/83, January 31, 2002, para. 14.

230 کومیتہی مافہکانی مروظی ننتوہ یکتورتوہکان رابطہاند کتہ شیواندنی ناندانی زاوزی مینیہ مادہی 7 ی ICCPR ٹیشیلدہکات، کتہ دہلت "نابیت کتہ نیشکتہنجہدہریت، مامہ لہی رھق و نامرؤبانہ یان نابرووہراتہی لہطہ لہ بطریت، یان بہچاوی سووک سہیر بکریٹ یا سزابدہریت."

کومیتہی مافہکانی مروظی ننتوہ یکتورتوہکان، "وردبوونہو لہو رائور تانہی ہمتی مادہی ذمارہ 40 ی نٹہمانہک، لہ لایقن دھولتانی ناندانہوہ ٹیشکتہشکران، سترنجہ کتایہکانی کومیتہی مافی مروظ: طامبا،"

رؤدی (CCPR/CO/75/GMB, August 12, 2004, [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/CCPR.CO.75.GMB.En?OpenDocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CCPR.CO.75.GMB.En?OpenDocument)) (ستردان 1 ی نٹیلولی 2009 para. 10).

231 کومیتہی ننتوہ یکتورتوہکان ذی نیشکتہنجہدان (CAT) دہزطای نشتوری ضاودیرکردنہ کتہ ضاودیری ٹیادکردنی نٹہمانی ذی نیشکتہنجہدان و مامہ لہی رھق و نابرووہرہو بہچاوی سووککٹرو سزادہرکانی تر، دکات (نٹہمانی ذی نیشکتہنجہدان) 232 کومیتہی مافہکانی مروظی ننتوہ یکتورتوہکان، کومیتہی طشتی ذمارہ 20، مادہی 7 (دانیشتنی ضوارہم، 1992).

U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 at 30 (1994).

233 "وردبوونہوہی CAT لہو رائور تانہی لہ لایقنی دھولتانی ناندانہوہ ہمتی مادہی 19 ی نٹہمانہک ٹیشکتہشکران، سترنجہ کتایہکانی کومیتہی ذی نیشکتہنجہدان: ضاد"

CAT/C/TCD/CO/1, June 4, 2009, <http://www.unhcr.org/refworld/category,COI,CAT,CONCOBSERVATIONS,TCD,4a645fc02,0.html>

(ستردان 1 ی نٹیلولی 2009 para. 30).

234 "وردبوونہوہی CAT لہو رائور تانہی لہ لایقنی دھولتانی ناندانہوہ ہمتی مادہی 19 ی نٹہمانہک ٹیشکتہشکران، سترنجہ کتایہکانی کومیتہی ذی نیشکتہنجہدان: کامیرؤن،"

CAT/C/CR/31/6, February 11, 2004,

(رؤدی ستردان 1 ی نٹیلولی <http://www.unhcr.org/refworld/category,COI,CAT,CONCOBSERVATIONS,CMR,4117402a4,0.html>) (ستردان 1 ی نٹیلولی 2009 para. 11 c. 2009 (وردبوونہوہی CAT لہو رائور تانہی لہ لایقنی دھولتانی ناندانہوہ ہمتی مادہی 19 ی نٹہمانہک ٹیشکتہشکران، سترنجہ کتایہکانی کومیتہی ذی نیشکتہنجہدان: کینیا،"

CAT/C/KEN/CO/1, January 19, 2009,

(رؤدی ستردان 1 ی نٹیلولی <http://www.unhcr.org/refworld/category,COI,CAT,CONCOBSERVATIONS,KEN,4986bc0bd,0.html>) (ستردان 1 ی نٹیلولی 2009), para. 27.

بظرفه بفر بؤ ريشه كيشكر دنى كردهوه شيواندنى ئىندامى زاوزىي ميبينه، وەك هەلمەتەكانى بفر زكر دىنەوهى ئاستى
هوشيارى بەهاوكارى ريكخرا وەكانى كۆمەلپاى مەدەنى.²³⁵

لە راتئورتەكيدا دەر بارەى ئىشخستن و ئاراستنى هەموو مافەكانى مرؤظ، برىاردەرى تايبەت لەسەر ئىشكەنجەدان
جۆرەكانى ترى مامەلەى رەقە نامرؤبىيانەو بەضاوى سووك سەپر كران يان سزادران، مانفريد نؤواك، دەلەيت كە
"ئەوه روونە كە تەننەت ئەقەر ياساىەكيش ئەو كردهوهى سەرئىشك بكات، ئەوه هەر كردهوهى ئەكى شيواندنى
ئىندامى زاوزىي ميبينه بە ئىشكەنجەدان دادەنرەيت و بوونى ياساكة خوى لەخويدا ماناى رەزامەندى يان
ئەسەندكر دىنە لە لايقنى دەولەتەوه... هەر وەها لەو حالەتەندا كە كە شيواندنى ئىندامى زاوزىي ميبينه لە عەبادەى
تايبەت ئەجمەدەرىت و ئریشكان دەيكەن و دووضارى ليئرسينەوهوش نابن، ئەوه حالەتى رەزامەندى دىفاكتو بە
كردهوهكە لەنارادايەو بە بفر ئرسيارەيتى دادەنرەيت.²³⁶

بەبەر كرىن شيواندنى ئەندامى زاوزىي ميبينه

برىارى 128/56 ى ئەنجومەنى طشتى نەتەوه بەكطر توهەكان و كۆمەيت و راستار دە ئەوه نەدىدارەكانى دەز طاكانى
ئەيماننامەكان و برىاردەرىكان، بەشيوەيهكى كارا زنجيرەيهكى حالەتى ئابەندوبونيان ديارىكر دووه لە ئەيوەتەيدا بە
ریشه كيشكر دنى شيواندنى ئىندامى زاوزىي ميبينهوه، كە بەسەر يەكەوه توخمة سەرئىشكە ئيوستەكان بو ئلانكى
كردارىي ديارىدەكەن. زياد لەوهش، ليكۆلینەوهيهكى ئەمدواییە تەركيزى كردهوتە سەرئەوهى ضون سترانئيدى كارا
ئەتەبەيدەن بو ئەوهى و لە كۆمەلەكان بەكەين بە يەكەوه دەسبەر دارى شيواندنى ئىندامى زاوزىي ميبينه ببن.²³⁷
ناسينى شيواندنى ئىندامى زاوزىي ميبينه وەك ئىشيلكر دنى مافەكانى مرؤظ، بەشدار بيكر دووه لە ئىشخستن، ضەند
سترانئيدىي جيهانى بفر مەبنای مافەكان بو بەطدداضوونەوهى كردهوهكە. ضوار ضيوە نيودەولەتئيهكانى مافەكانى
مرؤظ شيواندنى ئىندامى ميبينهيان بە ئرسىكى تەندروسيتيش و وەك شيوەيهكى توندوتيدى ددى مندالان و ذنان داناو.
ئەوانە ياريدەى حكومەتەكان و دامودەز طاكانيشيان داوه بو طرنتەبەرى رآءشوينى كردهارى، ض ياسادانان بييت يان
بفر نامە، كە ئيوست دەكات لەسەر ئاستى نەتەوهيهى و ناوخوييش جيهەجأ بكرين.

"وردبوونەوهى CAT لەو راتئورتانەى لە لايقنى دەولەتەنى ئىندامەوه بەئىي مادەى 19 ى ئەيمانەكە ئىشكەشكر اون، سەرئە كۆتاييهكانى
كۆمىتەكە ددى ئىشكەنجەدان: توطو،"

CAT/C/TGO/CO/1, July 28, 2006, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/434/74/PDF/G0643474.pdf?OpenElement>
(رؤدى سەردان 26 ى نيسانى 2010), para. 27.

²³⁵ وردبوونەوهى CAT لەو راتئورتانەى لە لايقنى دەولەتەنى ئىندامەوه بەئىي مادەى 19 ى ئەيمانەكە ئىشكەشكر اون، سەرئە
كۆتاييهكانى كۆمىتەكە ددى ئىشكەنجەدان: نيندونييا،"

CAT/C/IDN/CO/2, July 2, 2008, <http://www.unhcr.org/refworld/category,COI,CAT,CONCOBSERVATIONS,IDN,4885cf822,0.html>
(رؤدى سەردان 1 ى ئەيلولى 2009), para. 16.

وردبوونەوهى CAT لەو راتئورتانەى لە لايقنى دەولەتەنى ئىندامەوه بەئىي مادەى 19 ى ئەيمانەكە ئىشكەشكر اون، سەرئە كۆتاييهكانى
كۆمىتەكە ددى ئىشكەنجەدان: توطو، " 28 ى ئەموزى 2006.

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/434/74/PDF/G0643474.pdf?OpenElement>, para. 27.

وردبوونەوهى CAT لەو راتئورتانەى لە لايقنى دەولەتەنى ئىندامەوه بەئىي مادەى 19 ى ئەيمانەكە ئىشكەشكر اون، سەرئە كۆتاييهكانى
كۆمىتەكە ددى ئىشكەنجەدان: كينيا، " 19 ى كانونى دووهى 2009.

<http://www.unhcr.org/refworld/category,COI,CAT,CONCOBSERVATIONS,KEN,4986bc0bd,0.html>, para. 27.

²³⁶ ئەنجومەنى مافى مرؤظى نەتەوه بەكطر توهەكان " راتئورتى برىاردەرى تايبەت دەر بارەى ئىشكەنجەدا و شيوەكانى ترى مامەلەى
رەقە ئابرووبەرانەو سوکايەتئىشكرانە يان سزادان،"

A/HRC/7/3, 15 January 2008, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G08/101/61/PDF/G0810161.pdf?OpenElement>, paras 44
and 53.

²³⁷ فەندى نەتەوه بەكطر توهەكان بو مندالان، سينتەرى ئيئوسيننى، "طورينى ئەيمانىكى كۆمەلايقنى زيانبەخش"
http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/fgm_eng.pdf.

دەز طاكاني صاوديربي نەتەو بەكەرتووەكان داوايان لە ذماریەتیکی زۆری دەوڵەتەکان کردووە یاسا دا بنین بۆ قەدەغەکردنی شیواندنی ئەندامی زوزی مێینە. کۆمیتە سیدو و کۆمیتە مافەکانی منداڵا فشاریان خستۆتە سەر ضەند حکومەتیک، لەوانە کامیرۆن، تامبیا، مالمی، تۆطو، نایجەر، بۆ ئەوێ رەشوی نی یاسایی و تەروەردەیی بپرنە بێر بۆ بەتەدوا و نەوێ کردووە. ²³⁸ کۆمیتە مافەکانی مرۆطی سەربەنەتەو بەکەرتووەکانیش نیطەراتی حۆی دەربارەى خۆراطری شیواندنی ئەندامی زوزی مێینە لە ناوێ طوندنشینەکاندا راطەیان دوو و هانی حکومەتەکانی داوای بۆ زیادکردنی هەوڵەکانیان بۆ قەدەغەکردنی شیواندنی ئەندامی زوزی مێینە لە منداڵانیش و نەرزەکانیشدا. ²³⁹ کۆمیتە سیدو و کۆمیتە مافەکانی منداڵا فشاریان خستۆتە سەر حکومەتەکان بۆ وەطەرخستنی رەشوی یاسایی بەرنامە یێدراو بۆ نەهشیشتنی شیواندنی ئەندامی زوزی مێینە و یاریدەدان بۆ دۆزینەوێ سەرزواوێ داهاى دیکە بۆ ئەوانەى ئەجماعی دەدەن. ²⁴⁰ کۆمیتە مافە نابوری و کۆمەلایەتی و کەلتوریەکان، ضەند دەوڵەتیکى و ئە ميسرى مەحکوم کردووە بە ریطەدان بە لایەنى سېهەم تا ذنان و کضان

²³⁸ کۆمیتە سیدو، "کۆمیتە کۆتاییەکانی کۆمیتە دەربارەى نەهیشتنی جیاکاری دذی ذنان: کامیرۆن، 10 ی شوباتی 2009"، <http://www.universalhumanrightsindex.org/documents/826/1465/document/en/pdf/text.pdf, para. 29>.

کۆمیتە سیدو، "کۆمیتە کۆتاییەکانی کۆمیتە دەربارەى نەهیشتنی جیاکاری دذی ذنان: مالمی"، CEDAW/C/MLI/CO/5, February 3, 2006, [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/0/5bce0bc7753d19a8c12572450040621b/\\$FILE/N0623810.pdf](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/0/5bce0bc7753d19a8c12572450040621b/$FILE/N0623810.pdf) (2009 ی ئیلوولی 1 ی سەردان 1 ی ئیلوولی 2009), para. 24.

کۆمیتە سیدو، "کۆمیتە کۆتاییەکانی کۆمیتە دەربارەى نەهیشتنی جیاکاری دذی ذنان: تامبیا"، CEDAW/C/TGO/CO/5, July 22, 2005, http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/CEDAW.C.GMB.CO.1-3_en.pdf (رۆدی 1 ی ئیلوولی 2009), para. 26.

کۆمیتە سیدو، "کۆمیتە کۆتاییەکانی کۆمیتە دەربارەى نەهیشتنی جیاکاری دذی ذنان: تۆطو"، CEDAW/C/TGO/CO/5, February 3, 2006, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/237/92/PDF/N0623792.pdf?OpenElement, para. 15>.

کۆمیتە نەتەو بەکەرتووەکان بۆ مافەکانی منداڵا، "وردیو نەوێ لێو راتورتانەى بەئیی مادەى 40 ی ئەیمانەکە لە لایەن دەوڵەتانی ئەندامەوێ ئیشکەشکراون، کۆمیتە کۆتاییەکان: مالمی" رۆدی سەردان 9 ی 9 ی 2007, <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/co/CRC.C.MLI.CO.2.pdf> (تشرینی دوو هەمی 2009), paras 53(a) and (b).

کۆمیتە نەتەو بەکەرتووەکان بۆ مافەکانی منداڵا، "وردیو نەوێ لێو راتورتانەى بەئیی مادەى 40 ی ئەیمانەکە لە لایەن دەوڵەتانی ئەندامەوێ ئیشکەشکراون، کۆمیتە کۆتاییەکان: تۆطو"، RCD/C/15/Add.255, March 31, 2005, [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/CRC.C.15.Add.255.En?OpenDocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CRC.C.15.Add.255.En?OpenDocument) (رۆدی 1 ی ئیلوولی 2009), para. 57(c).

کۆمیتە نەتەو بەکەرتووەکان بۆ مافەکانی منداڵا، "وردیو نەوێ لێو راتورتانەى بەئیی مادەى 40 ی ئەیمانەکە لە لایەن دەوڵەتانی ئەندامەوێ ئیشکەشکراون، کۆمیتە کۆتاییەکان: نایجەر"، CRC/C/NER/CO/2, June 12, 2009,

(رۆدی سەردان 9 ی تشرینی دوو هەمی 2009), <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/co/CRC-C-NER-CO-2.pdf>, paras 60(a) and (b).

²³⁹ کۆمیتە مافی مرۆطی نەتەو بەکەرتووەکان، "وردیو نەوێ لێو راتورتانەى بەئیی مادەى 40 ی ئەیمانەکە لە لایەن دەوڵەتانی ئەندامەوێ ئیشکەشکراون، کۆمیتە کۆتاییەکان: کینیا"،

(رۆدی 1 ی ئیلوولی 2009), [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/CCPR.CO.83.KEN.En?OpenDocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CCPR.CO.83.KEN.En?OpenDocument) (رۆدی 1 ی ئیلوولی 2009), para. 12.

²⁴⁰ ئوطفەندا، "راتورتی کۆمیتە نەتەو بەکەرتووەکانی نەهیشتنی جیاکاری دذی ذنان"، (دانیشتنی ئاز دەهەم) U.N. Doc. A/51/38, May 9, 1996, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N96/119/34/PDF/N9611934.pdf?OpenElement> (رۆدی 1 ی ئیلوولی 2009), para. 155.

کۆمیتە نەتەو بەکەرتووەکان بۆ مافەکانی منداڵا، "وردیو نەوێ لێو راتورتانەى بەئیی مادەى 40 ی ئەیمانەکە لە لایەن دەوڵەتانی ئەندامەوێ ئیشکەشکراون، کۆمیتە کۆتاییەکان: مالمی"، 3 ی مایسی 2007. <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/co/CRC.C.MLI.CO.2.pdf>, para. 53(c).

دوو ضاری شیواندنی ئه‌ندامی زاوژییانی بکهن، ضه‌ندینجار ره‌خنه‌یان‌ترتووه‌ له‌و حکومه‌تانه‌ی هه‌تطاویانناوه‌ که‌ ته‌نها نه‌و شیواندنی ئه‌ندامی زاوژییانی دنان به‌تاوان بناسین که‌ له‌ ده‌رتووه‌ی نه‌خوشخانه‌کان و له‌لایهن که‌سانی با‌ توانستی تزیشکییه‌وه‌ نه‌نجام‌ده‌درین.²⁴¹ ده‌رتاوی ضاودیریکردنی ته‌یماننامه‌ هانی میسری داوه‌ که‌ شیواندنی ئه‌ندامی زاوژییانی مینه‌ به‌ ده‌ستدریدی تاوانکارانه‌ دابنیت، ته‌نانت ته‌طر له‌ لایهن ته‌شورانی تزیشکییه‌وه‌ نه‌نجام‌ده‌دریت.²⁴²

هه‌ر ضوونیک بیته‌، دانانی یاسا، ناکه‌ ره‌طره‌ به‌ نه‌نجامدانی به‌رنامه‌ی کرداری، که‌ به‌توانیت کاریطه‌ریته‌. به‌تاوان دانانی شیواندنی ئه‌ندامی زاوژییانی مینه‌، به‌ ته‌نها ناتوانیت بیته‌ به‌ ستراتیژیک کاریطه‌ریته‌ و تویسته‌کات به‌ ره‌شوییه‌ دیکه‌ ته‌سه‌ت به‌دریته‌وه‌.²⁴³ به‌ نمونه‌، ده‌ستبردن به‌ مه‌سه‌له‌ی شیواندنی ئه‌ندامی زاوژییانی مینه‌، ته‌نها له‌ توییه‌ کردی سه‌ره‌تاییه‌وه‌ ده‌ی نه‌نجام‌ده‌رانی نه‌ندامی خیزان که‌ کاره‌که‌ ده‌کهن، به‌ی هه‌یه‌ کرده‌وه‌که‌ به‌ره‌وه‌ شه‌ردنه‌وه‌ بیات و دیانی کضان و دنان به‌خاته‌ مه‌ترسیه‌کی ته‌وه‌ترتووه‌.²⁴⁴ لیکولینه‌وه‌کان له‌و له‌تانه‌وه‌ که‌ شیواندنی ئه‌ندامی زاوژییانی مینه‌ ته‌یاندا باوه‌، ته‌شانی ده‌ده‌ن که‌ شیوازی ضاره‌سه‌ر کردنی نه‌و فاکته‌ره‌ به‌نصینه‌یه‌یه‌وه‌ که‌ ته‌له‌تری نه‌نجامدانی کرده‌وه‌که‌و ته‌شیلکاریه‌یه‌کانی دیکه‌ی مافه‌کانی دن، کاریکی ته‌رته‌ به‌ته‌یه‌.²⁴⁵ وه‌ک باسکره‌، ده‌رتاوانی ضاودیریکردنی ته‌یماننامه‌کان ته‌رته‌ی به‌رته‌رته‌وه‌ی ته‌ستی هوشیاری و ره‌شوبه‌ر کردنی کومه‌له‌کانیان ده‌ره‌ری کرده‌وه‌ زیانه‌خه‌سه‌کان، خه‌سه‌ته‌ به‌ر ضاوه‌. له‌تاوه‌ شه‌ته‌ جیا جیاکاندا، یه‌کیکیان به‌ریته‌یه‌ له‌ هه‌یه‌کانی کوه‌رته‌وه‌وه‌ به‌لوه‌رته‌وه‌ی زانیاری ته‌مانه‌ته‌یکرداو ده‌ره‌ری به‌لوه‌وه‌وه‌وه‌وه‌ ته‌مینه‌ی کومه‌له‌یه‌ته‌ی. زیاده‌ته‌وه‌ش، به‌رنامه‌کانی ره‌سه‌کیشه‌کردن له‌ سه‌رته‌سه‌ری جیهاندا، جه‌خه‌ده‌که‌هن له‌سه‌ر به‌لوه‌رته‌وه‌ی زانیاری نه‌نجامدانی ته‌فوتووه‌ی نه‌شتمانی ناوه‌یه‌ی که‌ دنان و ته‌یاوان ته‌یاندا به‌شه‌دارین، به‌ مه‌به‌ستی ته‌وه‌ی هه‌موو

کومپته‌ی نه‌ته‌وه‌ به‌کته‌رته‌وه‌کان به‌ مافه‌کانی منداله‌، "وردیوه‌وه‌ له‌و ره‌توانته‌ی به‌ته‌ی ماده‌ی 40 ی ته‌یماننه‌که‌ له‌ لایهن ده‌وله‌تانه‌ی نه‌ندامه‌وه‌ ته‌شکه‌شکران، کومپته‌ کوه‌تاییه‌کان: ته‌طوه‌، " 31 ی ناداری 2005.

[http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/CRC.C.15.Add.255.En?Opendocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CRC.C.15.Add.255.En?Opendocument), para. 57(d).

کومپته‌ی نه‌ته‌وه‌ به‌کته‌رته‌وه‌کان به‌ مافه‌کانی منداله‌، "وردیوه‌وه‌ له‌و ره‌توانته‌ی به‌ته‌ی ماده‌ی 40 ی ته‌یماننه‌که‌ له‌ لایهن ده‌وله‌تانه‌ی نه‌ندامه‌وه‌ ته‌شکه‌شکران، کومپته‌ کوه‌تاییه‌کان: نه‌جه‌ر، " 12 ی هوزه‌یرانی 2009.

<http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/co/CRC-C-NER-CO-2.pdf>, para. 60(c).

²⁴¹ کومپته‌ی نه‌ته‌وه‌ به‌کته‌رته‌وه‌کان ده‌ره‌ری مافه‌ نابوری، کومه‌له‌یه‌ته‌ی، که‌ته‌ریه‌یه‌کان (CESCR)، "وردیوه‌وه‌ له‌و ره‌توانته‌ی به‌ ته‌ی ماده‌کانی 16 و 17 ی ته‌یماننه‌که‌ له‌ لایهن ده‌وله‌تانه‌ی نه‌ندامه‌وه‌ ته‌شکه‌شکران، سه‌رته‌ کوه‌تاییه‌کانی کومپته‌ی مافه‌ نابوری و کومه‌له‌یه‌ته‌ی و که‌ته‌ریه‌یه‌کان: میسه‌ر، "

روه‌ی سه‌ردان 1 (E/C.12/1/Add.44, May 23, 2000, [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/E.C.12.1.Add.44.En?Opendocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/E.C.12.1.Add.44.En?Opendocument)) (ی ته‌یلوه‌ی 2009 para. 16.

²⁴² هه‌مان سه‌ر ضاوه‌.

²⁴³ Angela Wasunna, "Towards Redirecting the Female Circumcision Debate: Legal, Ethical and Cultural Considerations," McGill Journal of Medicine, vol.5, no. 2, (2000), pp.104-110.

هه‌روه‌ها به‌روانه‌:

Chisholm Health Ethics Bulletin, Female Genital Mutilation, vol. 14, no. 1, (Spring 2008), R.J. Cook et al. "Female Genital Cutting, "International Journal of Gynecology and Obstetrics, p. 286.

²⁴⁴ ره‌کخرای ته‌ندروستی جیهانی، به‌ته‌ی ته‌ندروستی دنان، سه‌سته‌مه‌کانی ته‌ندروستی و ته‌ندروستی کومه‌له‌، "شیواندنی ئه‌ندامی زاوژییانی مینه‌، " ته‌رته‌مه‌کان ته‌مه‌روه‌: ضی به‌کار ده‌ته‌ و ضی به‌کار نه‌ته‌ته‌، " 1999.

p. 14. روه‌ی سه‌ردان 5 ی هوزه‌یرانی 2009 (<http://www.giga-hamburg.de/content/iaa/archiv/fgm/FGM-Projektuebersicht.pdf>)

²⁴⁵ ره‌کخرای ته‌ندروستی جیهانی "به‌به‌ر کردنی کرده‌وه‌ی شیواندنی ئه‌ندامی زاوژییانی مینه‌، "

http://whqlibdoc.who.int/publications/2008/9789241596442_eng.pdf, p.13.

فه‌ندی نه‌ته‌وه‌ به‌کته‌رته‌وه‌کان به‌ منداله‌، "ستراتیژیک هه‌مه‌هه‌ته‌ به‌ به‌به‌ر کردنی شیواندنی ئه‌ندامی زاوژییانی مینه‌/به‌رین له‌ نه‌وه‌یه‌که‌دا: شه‌وازیی به‌رته‌بنای مافه‌کانی مه‌روه‌ دامه‌زه‌راره‌ به‌ به‌رته‌رته‌کردن، " هوزه‌یرانی 2007،

روه‌ی سه‌ردان 30 (http://www.childinfo.org/files/fgmc_Coordinated_Strategy_to_Abandon_FGMC_in_One_Generation_eng.pdf)

(کانونی دووه‌مه‌ی 2010 p. 28.

کۆمەلگای ئیکۆمۆ تیۆست بەئیکۆمۆ دەسبەردارى شىواندى ئىندامى زاوزى مېئىنە بىن، کە زۇر جار ئىم
ئابەندبونە لە تويى ضەشنىك لە کردەى جەماوەر بېقۆ برپارى لەسەر دەدقرىت.²⁴⁶

لايەنە طرنبەکانى ھەولەکانى بنەبرکردن، ئىندامە کارىبطرەکانى کۆمەلە دەطرىتۆ، وەک سەرکردە ئايئىبەکان،
ئىئورانى تەندروستى و مامۇستايان، ھەر وھا مامانە سوننەتيبەکانىش. لە راستىدا، ئىويستە زانىارى دەربارەى
دەرەنجامە زيانبەخشەکانى شىواندى ئىندامى زاوزى مېئىنەيان ئىبىرىت دەرفەتيان بۇ برەخسىرئىت شارەزاى
دىکەى کارکردن ئىدا بکەن، سەرزاوەى بەدلى داھاتيان بۇ داىبىبکرىت. ئىم مامانە سوننەتيبەکانى کە دەسبەردارى
شىواندى ئىندامى زاوزى مېئىنە دەبن، رۇلئىكى طرنبى بىناکترىان ھەيە لە ھەولەکانى بنەبرکردن.

ھەر ضۇنئىک بېت، ئۆمۆ حکومەتە - لە کوردستانى عىراق حکومەتى ھەرىمى کوردستان - کە رۇلئى سەرکەى ھەيە
لە زانکردنى ئىشخستى و ئىبەرکردنى ئلانى کردارى طشطرىدا، کە دامەزراوە حکومىبەکان، کۆمەلگای مەدەتى و
کۆمەلەکان لەخۇبترىت. لەکاتىدا کە تىوەطلاندنى کۆمەلگای مەدەتى و کۆمەلەکان وەک ھاوکار و بەشدار، شتىكى
بنەرتەبىيە، ئۆمۆ بەرتر سيارىتى حکومەتە سەرکردايەتيبەکانى سىاسىي و جەھەزىيە بەرنامەکانى رىشەکئىشکردنى
شىواندى ئىندامى زاوزى مېئىنە بەکاتە زامنى ئىبەرکردن لە دامودەز طاکانى ھەمو و ئاستەکاندا بکات: نىشتمانى،
ھەرىمى، ھەر وھا ناوخۇيى. ئىويستە ئابەندبونئىكى تئە و بەرزاوە بە نەھىشنى شىواندى ئىندامى زاوزى مېئىنە،
ئىبەرکردنى، ئىويستە حکومەتى ھەرىمى کوردستان ضوارضىويەتيكى ياساي و سىياسەتيک بخولفئىت و وەطەرى
بخات بۇ رىشەکئىشکردن.

ھاوکارى نىوان دەزطا حکومى و ناحكومىبەکان زۇر طرنبە سترانىدىكى کارا ئىويستە سەرکەبى بۇ ئۆمۆ
قەدەرکردنى شىواندى ئىندامى زاوزى مېئىنە بخرىتە ناو ئۆ سىياسەت و بەرنامانۆ کە مامەلە لەطەلە
تەندروستى زوزا، ئەر وەرەدە، ئىشخستنى خويندەوارىدا، دەکەن. ئىويستە کۆمەلە تزشكى رۇلئى سەرکەبى بىبىت
کە بلأوکردنۆوى زانىارى دروست دەربارەى کارىبطرىيە تەندروستىبەکانى کردەو کە، ھەربۇيە ئىويستە بە
تقاوتى ئاطادارى دەرەنجامەکانى شىواندى ئىندامى زاوزى مېئىنە بېت. ئىويستە بتوان ئىدارەى ئۆ نالوزبىيانە
بەن کە لىقۆمۆ دەکۆنۆمۆ.²⁴⁷

وەک لە شوىئىكى دىکەى ئىم بەشئەدا وترا، بەررکردنۆوى ھوشيارى و ھاندانى طفتوتوى طشتى بەشى سەرکەى
ھەلمەتى کارا بەھىشنى شىواندى ئىندامى زاوزى مېئىنە. ئلانى وەخۆکتەتن بۇ نەھىشنى کردەو نەرتىبە
زيانبەخشەکان کە کارىبطرىيان لەسەر تەندروستى ذنان و مندالان ھەيە، کە لە سالى 1994 دا لە لايتن دوو ھەمىن
سىمىنارى ھەرىمى نەتۆمۆ بىکترتوو کەنۆمۆ نامادەکر او، ئلانىكى کردەيى نمونەيى نامادەکر دوو، کە ئەمانەى
خوارۆمۆ دەطرىتۆ.²⁴⁸

²⁴⁶ فەئدى نەتۆمۆ بىکترتوو دەکان بۇ مندالان، سىنتەرى ئىئوسىنى، "طورىنى ئىمانئىكى کۆمەلەلەيتى زيانبەخش"

http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/fgm_eng.pdf, pp. 13-14.

²⁴⁷ رىکخراوى تەندروستى جىھانى، بەشى تەندروستى ذنان، سىستەمەکانى تەندروستى و تەندروستى کۆمەلە، "شىواندى ئىندامى زاوزى مېئىنە"،
: Programmes to Date: What Works and What Doesn't," 1999, <http://www.giga-hamburg.de/content/iaa/archiv/fgm/FGM-Projektuebersicht.pdf>, p. 8.

دىسان برىوانە رىکخراوى تەندروستى جىھانى، بنەبرکردنى شىواندى ئىندامى زاوزى مېئىنە بەيانئىكى نىو ئانانسى (جەنقا): ضائەتمەنى
رىکخراوى تەندروستى جىھانى، 2008.

(رۇدى سەردان 10 مىيسى 2010) http://whqlibdoc.who.int/publications/2008/9789241596442_eng.pdf

²⁴⁸ کۆمىسۆنى مافى مروطى نەتۆمۆ بىکترتوو دەکان، "ئلانئىک بۇ بەکر دەو بەنەبرکردنى کردەو نەرتىبە زيانبەخشەکان کە کارىبطرىيان
لەسەر تەندروستى ذنان و مندالان ھەيە."

U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/1994/10/Add1, July 22, 1994,

[http://www.unhcr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/\(Symbol\)/E.CN.4.Sub.2.1994.10.Add.1En?Opendocument](http://www.unhcr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/(Symbol)/E.CN.4.Sub.2.1994.10.Add.1En?Opendocument)

(رۇدى سەردان 10 حوزەيرانى 2009), paras 9-12.

- ناساندنی کاریطه‌رییه زیانبه‌خشه‌کانی ئه‌و کرده‌وانه بو ئه‌وه‌ی بخرینه‌ ناو به‌نامه‌کانی ته‌ندروستی و رۆشنیری سیکسیه‌وه.
 - ئه‌و بابه‌تانه‌ی ته‌وه‌ندبیان هه‌یه به‌و کرده‌وه نه‌ریته‌یه‌وه که کاریطه‌رییان له‌سه‌ر ته‌ندروستی دنان و مندالان هه‌یه، بخرینه‌ ناو هه‌لمه‌ته‌کانی فیرکردنی خوینده‌واریه‌وه.
 - به‌نامه‌ی بیستر او و بینراو و وتاری باوکراوه له‌ میدیادا ده‌باره‌ی ئه‌و کرده‌وه نه‌ریته‌یه‌وه کاریطه‌ریی ئیضا‌وانه‌یان له‌سه‌ر ته‌ندروستی کسان‌ی لاو و مندالان هه‌یه، به‌ تایه‌ته‌ی خه‌ته‌نه‌کردنی مینه‌یه.
- ئیه‌سته‌ حکومه‌تان بیده‌نطی ده‌وری شیواندنی نه‌ندامی زوزی مینه‌یه بشکینه‌ بکه‌ره‌ سه‌ره‌کیه‌کانه‌ سه‌ر کرده‌کانی را بخاته‌ ناو طفنوطو طشنیه‌کانه‌وه ده‌باره‌ی.

VII. كردهی فهرمی ده‌بارهی شیواندنی نه‌ندامی زاوژی مبیننه

وفاک ئیشتەر لقم راتوخته‌دا باسکرا، حکومتهی هه‌رمی کوردستان، ناره‌زووی خووی بۆ ئیشتخستنی مافه‌کانی دنان له کوردستانی عیراق ئیسانداوه، ئه‌ویش به هه‌وله‌کانی بۆ ضاره‌سه‌رکردنی توندوتیژی ددی دنان. رآوشوینی سزایی داناوه بۆ ئه‌وهی ئیپه‌وت‌تریت کوشتن له‌سه‌ر شه‌رفه‌، هه‌روه‌ها ضه‌ند به‌ریوه‌به‌ریه‌تیکی له‌ناو و قه‌راتی ناوخوی حکومتهی هه‌رمی کوردستاندا دامه‌زراندوه بۆ لیکۆلینه‌وه له که‌یسه‌کانی توندوتیژی ددی دنان.²⁴⁹

به‌لام هه‌یشتا، حکومتهی هه‌رمی کوردستان ئیشتخستنی هه‌وشیوه‌ی له ئه‌به‌وه‌ندیدا به ضاره‌سه‌رکردنی شیواندنی نه‌ندامی زاوژی مبیننه‌وه ئیسان نهداوه. طه‌رضی به ته‌واوه‌تیشت سست نه‌بووه، به‌لام هه‌وله‌کانی ته‌رتوبلاو بوون، که‌موکورت و با ئیشتیوان بوون. بۆ نمونه، به‌ئێه‌ی دناوه‌یه‌ک له ریکخراوه‌ نا‌حکومییه‌کان، و قه‌راتی دادی حکومتهی هه‌رمی کوردستان، له سالی 2007 دا فه‌رمانیکی بلاوه‌کرده‌وه که شیواندنی نه‌ندامی زاوژی مبیننه قه‌ده‌غه ده‌کات.²⁵⁰ هه‌زه‌کانی ئه‌ویش به جیه‌یه‌که‌ر دنی ئه‌به‌نده‌کات، به‌ئێه‌ی راتوخته‌کان، فه‌رمانه‌که‌ک له‌سه‌ر ده‌کات که ده‌بیته جله‌ده‌کانی ده‌ستپه‌رکه‌ری و به‌درین به دادپا.²⁵¹ له‌طه‌له‌لا ئه‌وه‌شه‌دا، ئه‌وه فه‌رمانه‌وه ناوه‌رۆکه‌که‌ی به‌باشی له کوردستانی عیراقدا زانراوه. هیومان رایتس و نغیتوانی کۆئیه‌یه‌کی ده‌ستپه‌رکه‌ری و نغیتوانی دله‌یا به‌یته له‌وه‌ی ئایا هه‌رطه‌ری ئیپه‌وت‌کراره‌ی یان نا. له 2008 دا ئه‌به‌نده‌بوونی حکومه‌ت ئیشتووه به‌ روه‌به‌ر و بوونه‌وه‌ی شیواندنی خه‌ته‌یه‌که‌ر دنی مبیننه، خاوه‌بووه. له ئاداری 2007 دا، کۆمه‌له‌ی هاریکاری قه‌یران و ئیشتخستنی هاریکاری (وادێ)، به هه‌واکاري 14 ریکخراوی نا‌حکومی، ره‌شنوسی یاسایه‌کیان ده‌باره‌ی شیواندنی نه‌ندامی زاوژی مبیننه ئامده‌کردو خسته‌یانه به‌ر ده‌می کۆمیه‌تی تاییه‌تی دنان له ئه‌رله‌مان.²⁵² وفاک ئیشتەر باسکرا، له شوباتی 2008 دا 60 ته‌رله‌مانتاره‌ له کۆی 111 ئیشتیوانییه‌کان له ره‌شنوسی یاسا‌که‌ کرد. دماره‌وه به‌ر واریشی لیدرا، به‌لام هیض طفه‌طو‌کر دنیکی فه‌رمی ده‌باره‌ی نه‌که‌را، ضونه‌که هه‌ندیک له ته‌رله‌مانتاره‌کان نه‌یاندوه‌یست و هه‌ر ده‌وه‌یه‌که‌ به‌هه‌شیوه‌یه‌کی جه‌ماوه‌ریی کفه‌طو‌ی ده‌باره‌ به‌کریت.²⁵³

له ئه‌یلوولی 2008 دا ته‌رۆده‌یاسایه‌که‌ ده‌باره‌ی توندوتیژی ناوما‌له‌ له لایهن 10 ته‌رله‌مانتاره‌وه خرایه به‌ر ده‌می ته‌رله‌مانی کوردستان.²⁵⁴ ماده‌ی 23 تا 26 باس له ضه‌ند رآوشوینه‌یه‌که‌ ده‌کهن ددی شیواندنی نه‌ندامی زاوژی مبیننه‌وه باس له سزای نه‌تجامده‌ر ته‌کانی ئه‌وه‌کرده‌وه‌یه‌که ئیشتخه‌ر دنی یارمه‌تی به‌وانه‌ی له کرده‌وه‌ی شیواندنی نه‌ندامی زاوژی مبیننه قوتار بوون. به‌ئێه‌ی قسه‌ی ئه‌خشان زه‌نه‌تانه‌، کۆمیه‌ته‌کانی ته‌رله‌مان به‌ کۆمیه‌تی تاییه‌تی دنانیشتوه‌،

²⁴⁹ See section III for more information on violence against women in Iraqi Kurdistan.

²⁵⁰ دیمانه‌ی هیومان رایتس و نغیتوانی هه‌رمی کوردستان، 29 ی مایسی 2009. دیمانه‌ی هیومان رایتس و نغیتوانی هه‌رمی کوردستان، 29 ی مایسی 2009.

²⁵¹ هه‌مان سه‌ر‌ضاوه.

²⁵² 14 ریکخراوه‌ نا‌حکومییه‌که‌ نه‌مانه‌ن: وادی، سه‌نته‌ری طه‌شه‌ته‌یدانی مافه‌ مرۆیه‌یه‌کان و دیموکراسی (DHRD)، هارتلاند نه‌لاپه‌نس، ئه‌یمانطای کوردی بۆ هه‌لبه‌زاردن (KIE)، ده‌سه‌نیشخه‌ری کۆمه‌له‌ی مده‌نه‌ی (CSI)، به‌کێه‌ی دنانی زه‌حه‌مه‌ت‌کێش، ریکخراوی راسان، هه‌ولانه‌ی، ریکخراوی طه‌شه‌ته‌یدانی یاسا‌و شارنه‌نی (LCDO)، ریکخراوی طه‌شه‌ته‌یدانی مده‌نه‌ی، هاریکاری طفلی نه‌رویه‌ی (NPA)، خانزاد، سه‌نته‌ری رۆشنه‌ری و کۆمه‌له‌یه‌تی، رادیوی ده‌نه‌ی نو‌ا، ناوه‌ندی کله‌توری به‌دلیسی.

²⁵³ ته‌رۆده‌یاسایه‌که‌ له ئه‌نجومه‌تی نه‌شته‌مانی کوردستان (ته‌رله‌مان) ئیپه‌سنی به ئیشتیوانی لایه‌که‌ ده‌ ته‌رله‌مانتاره‌ هه‌یه‌ بۆ ئه‌وه‌ی به‌خه‌ریته نه‌جینه‌داوه. هه‌ر یاسایه‌که‌ ئیپه‌سنی به زیاتر له 61 ده‌نه‌ هه‌یه‌ بۆ ئه‌وه‌ی به‌ریبه‌خه‌ریته. نه‌وکاته ره‌شنوسه‌که‌ یان وفاک یاسایه‌که‌ به‌ریبه‌خه‌ریته یاخود وفاک فه‌رمانییه‌که. سه‌رۆک به هه‌موو یاسا‌کاندا ده‌سه‌نیه‌ته‌وه‌وه ده‌ رۆدی هه‌یه‌ بۆ ئه‌وه‌ی واده‌ی بکات یان له‌سه‌ر هه‌ر به‌شیه‌کی نارازی به‌یته‌ی میسه‌نه‌ر توماس زۆن دهر ئه‌سه‌ن - ساکین، ته‌رله‌مانتاره‌کان "له ئه‌سه‌نی ده‌رطای داخراوه‌وه" ده‌نه‌یانه‌دا بۆ ته‌رۆده‌یاسا‌که، "به‌لام سه‌لیانه‌کرده‌وه له‌وه‌ی به‌خه‌ریته به‌ر ده‌می رای طه‌شتی. ریکخراوه‌کانی کۆمه‌له‌ی مده‌نه‌ی ده‌یانه‌یسه‌ت ته‌رۆسه‌ی ته‌سه‌ندکردنی یاسا‌که شه‌فاف به‌یته و له ته‌رله‌مان به‌ نا‌شکرا طفه‌طو‌ی له‌سه‌ر به‌کریت.

²⁵⁴ ته‌کیا به‌روانه‌ ته‌رله‌مانی ده‌ماره‌ 61.

دوو راتورت و کۆمیتەکانی خۆیان دەربارەى سەرئەنجامیان بەرامبەر ئۆزەياساکە ئامادەکرد. راتورتەکانیان رادەستى ئۆزەياساکە و زەيران کرد. بەلام ئۆزەياساکە نوێ دابنیت. لە نیسانی 2009 دا حکومەت ئۆزەياساکە نوێ رەوانەى ئەرلەمان کرد. کۆمیتەى تايبەتى ذنان ئۆزەياساکە ئیشیار کراوەکە لە لایەن ئۆزەياساکە و زەيرانە ئامادەکرا، رەتکردووە بە هاوکارى ریکخراوەکانى کۆمیتەى کۆمیتەى هەولان بۆ هیزبەتەر داگردنە ئۆزەياساکە ئۆزەياساکەى لۆمەر توندوتیژی خیزانى. بەئێتى طەشە حەفید، سەرۆکى کۆمیتەى تايبەتى ذنان، ئۆزەياساکە توندوتیژی خیزانى دەرئۆزەياساکە بەردەمى سەرۆکى ئەرلەمانى کوردستان بۆ ئۆزەياساکە ناو ئۆزەياساکەى مایس / حوزەيرانى 2010 وە.²⁵⁵

هاوکات لە 2009 دا، وەزارەتى تەندروستى بە هاریکاری وادى ئالانیکى سترانیتى ئینج سالتى دانا کە هیلة درشتەکانى سترانیتى درێخایەتى دەستێوەرادانى دیاریدەکرد. ئالانیکە ضەند سترانیتى ئیدابوو بۆ شکاندى تايۆکانى دەورى شیواندى ئۆزەياساکەى زوزی ميبینە، بەرزدەتەر ئۆزەياساکەى هوشيارى دەربارەى دەرئۆزەياساکە تەندروستى ميبینەکانى، کۆرندەتەر دانا، هەر وەها یاساری بۆ قەدەغەکردنى کردووەکە. لە بنەرەتدا، وەزارەتى تەندروستى ضەند کۆبونەتەر لۆزەياساکە لۆزەياساکەى وادى کرد بۆ ئیشخینى ئالانیکە. بەلام لە مایس 2009 دا، ئیش ئیادەکردنى ئالانیکە، وەزارەتى تەندروستى ئاشەکشەى کردو هەنطوى زیاترى نەتو ئالانیکە هەرطیز ئیادەتەکرا. هیومان رایتس وەس هەولیدا بزائیت بۆسى وەزارەت لۆسەر ئالانیکە بەردەوام نەبوو، ئیوترا کە ریزەکانى شیواندى ئۆزەياساکەى زوزی ميبینە ئۆزەياساکە بەرزدەتەر نین ئەو ریکخراوانەى کار بۆ بەتەدداضوونەتەر کردووەکە دۆکتەر "بەردۆتەندى" تریان هەتەر، وەک لۆزەياساکەى نابرۆوى کوردستان. وەزیری تەندروستى بە هیومان رایتس وەس وە کە رۆزنامەکانى ئەمریکى هاتووە بۆ کوردستان و وینەتى کۆمیتەى لۆزەياساکەى خەتەتەر کردندا طرئۆزەياساکەى حکومەتى هەریمى کوردستان شکاتى لە رۆزنامەتەر ریتۆرتەر کردووە لۆسەر ئۆزەياساکەى بە نادرۆستى ئۆزەياساکە لۆزەياساکەى رۆزەياساکەى، وئیشى کە ئەو وتارە "ئیلان" ئیک بوو و ئیشۆخت ئامادەکرا. ²⁵⁶ فەلاح مۆردەخان، ریکخەتەر ئۆزەياساکەى وادى، بە هیومان رایتس وەس وە کە وەزارەتى تەندروستى بە وادى وتووە کە "ئامارەکانیان زیدەتەر ئیداکرا و کارەکیان نابرۆوى کوردستان نابوت دۆکتەر." ²⁵⁷

لە شوباتى 2010 دان نوینەتەر وادى لۆزەياساکەى طەشە حەفید، سەرۆکى ئیستای کۆمیتەى مافەکانى ذناندا کۆبوو. خۆشالابوون بەتەر کە حەفید ئیشوانى لە هەولەکانیان بۆ بەتەدداضوونەتەر شیواندى ئۆزەياساکەى زوزی ميبینە دۆکتەر و طرئۆزەياساکەى بە طەیاندى ئۆزەياساکەى بۆ ئەرلەمان دەربری. ²⁵⁸

داتاكانى بۆلۆبونەتەر شیواندى ئۆزەياساکەى زوزی ذنان لە هەریمى کوردستان لە رومالە کەى تەندروستى خیزانە عیراقیەکاندا، بە ئیشوانى ریکخراوى تەندروستى جیهانى (WHO) لە 2006 دا، یان لە سیهەمى رومالى هیشووی فرەئیشاندەتەر 2006 دا کە بە ئیشوانى یونیسەف ئۆزەياساکەى، نەبوون. بەئێتى دۆکتەر فایزە مەجید، بەرئۆزەياساکەى ئیشوانى ئۆزەياساکەى عیراق ریکخراوى تەندروستى جیهانى (WHO)، لە عەمان، لە 2005 دا حکومەتى عیراق شیواندى ئۆزەياساکەى زوزی ميبینەتەر بە طرئۆزەياساکەى، هەر بۆیە دانا دەربارەى بۆلۆبونەتەر لە رومالەکاندا نیه. ²⁵⁹ فاتم ئیبراهیم، سەرۆکى ئراستنى مندالە سەننەتەر یونیسەف ئیشوانى عیراق، لە عەمان، سەرئۆزەياساکە ئامادەکاریەکان بۆ رومالى (MICS3) لە 2004 دابوون و رومالەکش لە 2005 دا کرا. لۆزەياساکەى، زانبارى کۆنکریتى دەربارەى شیواندى ئۆزەياساکەى زوزی ميبینە لۆزەياساکەى نەبوون، ئەو ریکخراوى ناکۆمیتەش کە هاوکارىیان بوو نیتەرانى شیوەکانى دیکەى ئراستنى مندالان بوو لە عیراق. وئیشى کە ئۆزەياساکەى ئۆزەياساکەى

²⁵⁵ دیمانەتى تەلەفونى هیومان رایتس وەس لۆزەياساکەى حەفید، 6 ی مایس 2010.

²⁵⁶ دیمانەتى هیومان رایتس وەس لۆزەياساکەى. عەبدولرحمان عوسمان یونس، 3 ی حوزەيرانى 2009.

²⁵⁷ دیمانەتى هیومان رایتس وەس لۆزەياساکەى بەرئۆزەياساکەى مۆردەخان، ریکخەتەر ئۆزەياساکەى وادى، سلیمانى، 29 ی مایس 2009.

²⁵⁸ طفتووى تەلەفونى هیومان رایتس وەس لۆزەياساکەى تۆماس طان دیر ئۆستین – ساکین، 22 ی شوباتى 2010.

²⁵⁹ نامتۆزەياساکەى هیومان رایتس وەس لۆزەياساکەى. فایزە مەجید، بەرئۆزەياساکەى ئیشوانى WHO 2 ی نیسانی 2010 هەر وەها طفتووى تەلەفونى لۆزەياساکەى، 4 ی مایس 2010.

روومالەكە، ئەولمەيەتتى نەدا بەتو ئرسە. بەلام روومالەي MICS4 كە بەرئويەتە زانبارى دەربارەى بلبوبونەوى شىواندى ئىندامى زاوزىي ميبىنە لەخو دەتريت.²⁶⁰ ھەر وھا نامارى سەلامەتتى كۆمەلەيەتتى و تەندروستى ذنانى عىراق (I-WISH) كە يونيسيف سەرۆكايەتتى كرد بە ھاوكارى WHO و يونيسيف ووزارتى ئلاننانى عىراقە زانبارى دەربارەى رەوشى كۆمەلەيەتتى و تەندروستى ذنان لە ماوەى ذباندا تا دەتاتە 80 سالى، كۆدەكاتەو. ئەو روومالە داتا دەربارەى ديمۇطرافيا كۆمەلەيەتتىكان، تەندروستى زاوزا وەك سكتىرى و مندالبون، ئەر وەرە، ھەر وھا توندوتىذى ذنى ذنان بە ضەند ئرسيار يەكشەو دەربارەى شىواندى ئىندامى زاوزىي ميبىنە، كۆدەكاتەو. دەبىت روومالەي I-WISH لە تشرىنى دوو ھەمى 2010 دا نامادەكرابىت.²⁶¹

لە حوزەيرانى 2009 دا، ضەند بەرئرسىكى ووزارتى مافى مرۇظ لە ھەولير بە ھيومان رايئس وۇضيان وت كە ھەلمەتتىكى ئىكەتەوي راطەياندن دەربارەى شىواندى ئىندامى زاوزىي ميبىنە لەطەلا ووزارتى ئوقاف و كاروبارى ئاينىدا، بۇ درەتوختىكى ئەو سالىە دانراو. لەو ھەلمەتەدا ئوسترو نوسراو و شتى تر دەربارەى مەترسيەكانى شىواندى ئىندامى زاوزىي ميبىنە بلبو دەكرىتەو. ھەر ضونىك بىت، بەرئرسەكان نەيانتوانى بەرورايكى ديارىكراو بۇ دەستىكردى ھەلمەتەكە ديارى بكن، ھەتا حوزەيرانى 2010 ش ھەلمەتەكە بەرئانەكرابو.

ئىويستە حكومەتتى عىراق و حكومەتتى ھەرىمى كوردستان ھەموو ھەتتاويكى ئىويست بەرەو ريشەكيشكردى شىواندى ئىندامى زاوزىي ميبىنە بنين، بە ئيشخستنى ضوارضيوەتەكى سىياسىي ياسايى بۇ ضارەسەكردى شىواندى ئىندامى زاوزىي ميبىنە بلبو كوردنەوى زانبارى دروست بۇ كۆمەلەكان، ددوستانەوى كوردەكە.

واديارە حكومەتتى نو، لە حوزەيرانى 2009 دا ھەلبىزدر، ھەر و تابەندە بە ددوستانەوى توندوتىذى ذنى ذنان لە ھەرىمى كوردستان. لە 25 تشرىنى دوو ھەمى 2009 دا لە سالىادى رۇدى جىھانى ددوستانەوى توندوتىذى ذنى ذناندا، بەر ھەم سالى سەرەكوزەيرانى نو، تابەندىونى حكومەتتى ھەرىمى كوردستانى بە مافەكانى ذنانەو دووئاتكر دەو راطەياندن كە توندوتىذى ذنى ذنان يەككە لە ئەولمەيەتەكانى حكومەتتى ھەرىمى كوردستان. سەرەكوزەيران وتى كە حكومەتتى ھەرىمى كوردستان بەنيازە ووزارتىك دابمەزرىنەت بەرئرس بىت لە ئيشخستنى ميكانيزمىك بۇ ھەماھەتلىكردىن لەطەلا ھەلمەتەكانى حكومەتتا بۇ رىطەطرن لە جياكارى و توندوتىذىكان ذنى ذنان.²⁶²

دانانى چوارچيويەكى ياسايى و سىياسى

ئىويستە حكومەتتى ھەرىمى كوردستان ھەر دوو وەلامدانەوى ياسايى و سىياسىي لەيەك كاتدا بۇ شىواندى ئىندامى زاوزىي ذنان ھەبىت. ئىويستە نەمە بە ناسىنى شىواندى ئىندامى زاوزىي ميبىنە بە طرفتىك، دەستىبىكات، ھاوشان لەطەلا تابەندىونى تەو و بنىاتنەر لە ديوى ھەر دوو دەسەلاتداران و ئوئوزىسيونىشەو بۇ ضارەسەكردى. بوونى ضوارضيوەتەكى بەھىزى ياسايىي سىياسىي شنىكى بەنەرەتتە بۇ دانانى ستراندىكى كارا. ئىويستە نەم ضوارضيوەتە كۆكردەوى داتا، ستراندىكى ئىقوئەندىكردىن بەرمەنباى طفتوئوى جەماوئەيى لەطەلا كۆمەلا و لەناو كۆمەلدا دامەزرابىت، خزمەتتوزارى كۆمەلەيەتتى و ئزىشكى بۇ ذنان كضان، ميكانيزمەكانى ئاراستن، خزمەتتوزارىي

²⁶⁰ طفتوئوى تەلەفونىي ھيومان رايئس وۇض لەطەلا فاتم ئىبراھىم، سەرۆكى ئاراستنى مندالان لە سەنتەرى ئشتىوانى عىراقى سەر بە يونيسيف لە عەمان، 3 تشرىنى 2010.

²⁶¹ نامەتتوزىنەوى ھيومان رايئس وۇض لەطەلا د. فايزە مەجىد، بەرئرسى ئزىشكى WHO 2 تشرىنى 2010 ھەر وھا طفتوئوى تەلەفونى لەطەلدا، 4 تشرىنى 2010.

²⁶² "وتە سەرەكوزەيران، بەر ھەم سالى دەربارەى رۇدى جىھانىي نەھىشتنى توندوتىذى ذنى ذنان"، بەيانى رۇنامەيىي حكومەتتى ھەرىمى كوردستان، 25 تشرىنى دوو ھەمى 2009.

<http://www.krg.org/articles/detail.asp?rnr=223&lngnr=12&smmap=02010100&anr=32647>

(رۇدى سەردان 6 تشرىنى 2010)

بەھانە ئۆزۈم كۇزىنى رۇم لىمىتىسى، ئۇ ياسايدىكى كە شىۋاندنى ئىندامى زوزىي مېيىنە قەدە غەدەكتەن، ستاندنى سزا نەپەر قەدە غەكەرنەكە تىستۇپخرا.

ضارۇر ضىۋەتەكى سىياسى كارا ئىۋىستى بە ھاۋكارىي سېكتەركان ھەيۋە ئىۋىستى بۆۋەتە ۋەزارەتكە كىلى تەقدروستى، داد، ئۆلىس ۋ تىرۋەر دەۋ كۆمىلەتەي مەقدەتى بەشدارىي تىدابكەن. دەپتەت ھۆكۈمەتى ھەرىم شىۋازى فرەلايەن ئىشېخات كە بەشۋەتەكى تايىتەي ضارەستەرى ئۇ ھۆيانە بىكات كە ۋالە خەلك دەكات كەدەۋەكە ئىنجامدەن، لىتۋىي ضەند بەر نامەتەكەۋە لىپەلە خىزەنەكەن، سەركردە ئايىبەكەن، ھەرۋەھا مامانەمەكەنەۋە.

جار نامەي نەتەۋە يەكپەرتۋەتەكان بۇ نەھىشتەنى توندىتەندى ددى ذنان (DEVAW) ھانى دەۋلەتەن دەدات "بەئىي تۋانا ھەۋلىدەن توندىتەندى ددى ذنان قەدە غەكەن، لىتەرسىنەۋە لىبەكەن، ھەرۋەھا بەشۋەتەكى سزاۋ لىپەلە لىياسى نەتەۋەتەي، سزاۋ كەدەۋەكەنى توندىتەندى ددى ذنان بەدەن، ض نەپەر ئۇ كەدەۋەتە لىپەن دەۋلەتەۋە پان كەسى تايىتەۋە نەنجامدەن. "263 مادەي 24(3) ى CRC بەشۋەتەكى تايىتەي داۋالە ھۆكۈمەتەكەن دەكات رۋوشىنى كارا بىر نە بۇ نەھىشتەنى ئۇ كەدەۋە نەرىتەيەنەي زىاندەتەيەن بە مندالان. 264

CRC دەلەت كە ئىۋىستە ھۆكۈمەتەكەن رۋوشىنى ياساي، ئىدارىي، كۆمەلەتەي ۋ تەپۋەردەيى تونجاۋ بىر نە بۇ ئاراستى مندالان لە توندىتەندى، جەستەيى بىتە يان زەينى، تەنەتەت كاتەك لىتەرسىنەۋە خىزەنەكەنەشەن. 265 مادەي 19(2) دەلەت كە ئىۋىستە ئۇ رۋوشىنە ئارىزەتەنە، نەك تەنەھا ھەر خىزمەتۋازىي تىستۋانى بۇ مندالان بىر نەتەۋە، بەلكۈ رۋوشىنى قەدە غەكارىش بۇ دەستەنەشەنەكەن، رۋوشەن، لىتۋەسىنەۋە ئۇ جۇرە رۋوداۋانە، بىر نەتەۋە. 266

ياساي تايىتە بۇ قەدە غەكەرنە شىۋاندنى ئىندامى زوزىي مېيىنە شىۋەتە بىر نەتەۋە تىستۋەرنە تايىتەۋەنى ھۆكۈمەتى ھەرىمى كوردستان بە مەفەكەنى ذنان ۋ كۇزەنەۋە. ئىۋىستە ياساكان نەم ناۋەرۋەكەنى خوارەۋە بىر نەتەۋە:

- ئىنسانەي ياساي شىۋاندنى ئىندامى زوزىي مېيىنە كە ھەمۋە جۇرەكەنى بىر نەتەۋە، بەئىي ئۇ زاراۋەسازىيەكى كە WHO دايرەشۋە.
- ئىۋىستە ياساكا بەشۋەتەكى تايىتەي بىلەنكە ھەمۋە جۇرەكەنى شىۋاندنى ئىندامى زوزىي مېيىنە بىكات ددى كۇزەن ۋ ئۇ دىنە نەرزەنەي ئىي نارازىن، قەدە غەتە.
- ئىۋىستە ياسا ئۇ كەسەنە دەستەنەشەنە بىكات كە دەشەت بەر تىسارى بىن لىتەردەمى ياساداۋ لىپەلە جۇرە ماۋەي سزاكانىشەن. 267

ئىۋىستە ياسا قەدە غەكەرنە شىۋاندنى ئىندامى زوزىي مېيىنە، ناۋەرۋەكى تىرۋەردەيشە تىدابىت. دەپتەت كۆمىلەكەن بە برىارە نۆيەكەن تۇش بەرىن بەتايىتەي نەپەر بىتە ۋ سزاۋ تۋان بىنەتەۋە.

²⁶³ يوئىن دىپاۋ، مادەكەنى 1 ۋ 4(سى).

²⁶⁴ CRC مادەي 24 (3).

²⁶⁵ CRC مادەي 19(1).

²⁶⁶ كۆمىتەي مەفەكەنى مندالان، مادەي ذمارە 19(2).

²⁶⁷ Center for Reproductive Rights, "Female Genital Mutilation: An Advocate's Guide to Action, A Matter of Human Rights," 2006, pp. 24-25. (رۋدى سەردان 17 ى ئابى 2009) http://reproductiverights.org/sites/crr.civicactions.net/files/documents/FGM_final.pdf

دىسان بروانە نەجمەنى نەتەۋەيى مندالەيى ۋ دايكەيى "جار نامەي قاھىرە بۇ نەھىشتەنى شىۋاندنى ئىندامى زوزىي مېيىنە." 23 ى حوزەيرانى 2002،

http://www.chldinfo.org/files/fgmc_Cairodeclaration.pdf.

نقطه‌ی قدغه‌کردنی یاسایی شیواندنی نغدامی زاوزی مبینة، ذنه نقره‌زکان بطریقه‌ی بان نا، ده‌بیت حکومتی هتریمی کوردستان له رووی ریزطرتتی مافه‌کانی ذنانه‌وه، ضغند بریاریک دهربارهی جهسته‌کانیان بدات، ئیوسته زامنی نه‌وه بکات که مترجه‌کان خراونته‌وه روو بو نه‌وه‌ی ذنان ناطاداریان بین و ره‌زامندیان له‌سهر دهربرن. ره‌زامندی ناطادارانه مانای نه‌وه‌یه که ره‌زامندی دراوه به ده‌ستبوره‌دانی نژیکی که نه‌وه‌یه بریتیه له "به‌ده‌سته‌پانی نازادانه، با هتره‌شه‌یه بان ئالنه‌ری ناشیسته‌وه." ئیویسته ره‌زامندی ناطادارانه کاپتریی فشاره کومه‌لایه‌تی، کهلتوری و ناینبیه‌کان له‌سهر توانای ذنان بو هه‌لباردنی نازادانه‌ی نه‌وه‌ی کرده‌وه‌که نه‌تجامده‌ن، له‌ئیشضاو بطریقه.²⁶⁸

بلاوکردنه‌وه‌ی زانیاری دروست

لیکولینه‌وه‌ی هیومان رایتس و وض ضغند که موکورتیه‌کی مترسیداری له‌مه‌سه‌له‌ی ئیشتکه‌شکردنی زانیاری دروست و زانیاری ته‌واو دا به ذنان و کضان له‌مه‌تر شیواندنی نغدامی زاوزی مبینة ناشکر کرد. ذنان زانیاری زورکه‌م و هتره‌طرن، زوریک له‌وه‌ی ئیپاندیسات نادروستن نامتیکی نیکه‌لو ئیکه‌له له بکته‌ره جیا جیاکانه‌وه ئیپاندیسات.

زوربه‌ی دیمانته‌کراوه‌کانمان، زانیاری زور سهره‌تاییان دهربارهی شیواندنی نغدامی زاوزی مبینة هتبه‌وه (جیا له نه‌زمونی نازاروی خو‌یان)، دهره‌تجامه‌کانی کرده‌وه‌که، هتره‌وه‌ها نه‌طه‌ری ئالوژییه ته‌ندروستییه‌کان. ذنان و کضان به‌شیه‌یه‌کی تاییه‌تی نامتیکی سهر شیه‌یه‌تیریان دهربارهی نه‌وه ئیده‌سات که نایا شیواندنی نغدامی زاوزی مبینة، ئیویسته‌یه‌کی ناینبیه. ئیسلام رولیکی طرف له کومه‌له‌طای کوردواریا ده‌طیریته. له زور بوته‌دا، نه‌وه‌ی ذنانه‌ی قسه‌مان له‌تلا کرد، بای ته‌تبه‌وه‌ی خو‌یان به ئیسلامه‌وه بو کردین، زویکیشیان نامذه‌تییان دا به وتاره‌کانی هتینی وه که فاکته‌ریکی سهره‌کی له‌وه‌ی بریارانه‌تیا دا که ته‌به‌وه‌تدییان به دینانیته‌وه هتیه، جا بریاری طه‌وره بن بان بضووک.

ده‌سه‌لاندان، ناطاداری نه‌وه ته‌مومده‌ن که له ده‌وری کرده‌وه‌که‌یه، هیض هتولیکیشیان نه‌داوه بو رووبه‌وه‌وه‌ی مه‌سجه به‌طه‌یه‌که‌داضووه‌کانی ناو کایه‌ی طه‌تی. ئیویسته حکومت زامنی روونی و توکمه‌یی مه‌سجنارده‌کان بکات له هه‌موو به‌شه ئیکه‌یه‌تیه‌کانیدا، وه‌زاره‌ته‌کانی ته‌ندروستی، ته‌روه‌ده، هتره‌وه‌ها ته‌وقاف و کاروباری ناینی، رولیک سهره‌کی ته‌دا بطیرن.

وه‌زاره‌تی ته‌وقاف و کاروباری ناینی که به‌تر سیه‌ریته سهر ته‌رشته‌یکردنی کاروباری زیاتر له 4000 مزطه‌وتی له‌ته‌سته‌ویه، هتره‌وه‌ها به‌تر سیه‌ری له دامه‌زراندنی مه‌لاکان و نایزاکانی ناینبیه‌کانی تر به ناونیشانی جیا جیا بو نه‌تجامدانی نویدو سه‌روه‌ته‌کان له شار و ضقه‌وه‌طونده‌کاندا، به ریکوئیک، رولیکی تاییه‌ت و به‌رضای هتیه. وه‌زیری ئیشووی ته‌ندروستی د. عه‌بدوله‌رحمان عوسمان یونس له دیمانته‌یه‌کی ره‌ذنامه‌ییدا، ته‌ی "ئیوسته وه‌زاره‌تی کاروباری ناینی به ئیمامه‌کان بلیت له وتاری نویدی هتینیاندا ددی خه‌ته‌نه‌کردنی مبینة بدوین، تا جه‌ماوه‌ته‌کانیان له‌وه‌ی کرده‌وه‌یه دوور بکه‌نه‌وه." ²⁶⁹ وه‌زیری ته‌وقاف و کاروباری ناینی نکولیکرد له‌وه‌ی که مه‌لاکان بلین شیواندنی نغدامی زاوزی مبینة فه‌زیک ناینبیه و ئیویسته بو کضان بکریته. مه‌مه‌د نه‌حه‌مه‌د سه‌عه‌ید شاکه‌لی، وه‌زیری کاروباری ناینی حکومتی ئیشو، له حوزه‌تیرانی 2009 دا به هیومان رایتس و ضی وت که وه‌زاره‌ته‌که‌ی هیض سه‌کاله‌یه‌کی ئیپه‌تیشنه‌وه دهربارهی نه‌وه‌ی که مه‌لاکان ره‌واج ده‌ده‌ن به شیواندنی نغدامی زاوزی مبینة. ²⁷⁰ هتره‌ضوئیک بیت، نه‌به‌وه‌ی سه‌کاله شته‌کی سه‌رسامه‌تر نیه، له‌کاته‌یکدا زوربه‌ی خه‌که‌ی خه‌ته‌نه‌کردنی مبینة به سه‌ونه‌ت داده‌نین و به‌شیه‌یه‌یه‌کی طه‌تی طومان ناخه‌نه بهر قسه‌یکه له لایه‌ن سه‌رکرده ناینبیه‌کانه‌وه کرایته. ته‌رکی

²⁶⁸ Center for Reproductive Rights, "Female Genital Mutilation: An Advocate's Guide to Action," 2006, http://reproductiverights.org/sites/crr.civicactions.net/files/documents/FGM_final.pdf, p.25.

²⁶⁹ نواضه‌کانی کوردستانی عیراق له ناماده‌کاریدان بو قدغه‌کردنی خه‌ته‌نه‌کردن.

روژی سه‌ردان (Agence France Presse, November 23, 2008, <http://www.stopfgmkurdistan.org/html/english/articles/article003e.htm> June 5, 2009).

²⁷⁰ دیمانته‌ی هیومان رایتس و ض له‌تله‌له‌ به‌تر سه‌ره‌مه‌د نه‌حه‌مه‌د سه‌عه‌ید شاکه‌لی. 3 لا حوزه‌تیرانی 2009.

سفرشانی و وزارت تہکتہ کیہ کہ رؤلیکی ضاودیریکتر بیبیت بؤ ریشہ کیشکردنی شیواندنی نئندامی زاوزی مینیہ، بہ ہماہتہنطی لہطہ لہ باقی حکومت و ستر کردہ ناینیہکانی ہموو تیر قوہ کندا کار بکات. بہ ہماہمانشیوہ، تیویستہ حکومتی ہتریمی کوردستانیش زامنی نئوہتیکان کہ ہمولہکانی قہدہ غہکردنی شیواندنی نئندامی زاوزی مینیہ تیویستی بہ ثابتدبوون و ہاریکاریہ لہطہ لہ ہموو کوملہکانی ناو کوردستانی عیراقد، با کویدانہ رضہ لہک و شوناسہ ناینیہکان و وابستہتیہ سیاسیہکان.

حکومت رؤلیکی ستر کی ہتیہ کہ بیبیت لہ زامنکردنی نئوہی ذنان دہستیان دہطات بہ زانیاری دروست ء نوآ دہر بارہی شیواندنی نئندامی زاوزی مینیہن کہ زامنی نئوہ بکات کہ نئری خوی نئنجامدہدات لہ راستکردنہوی خورافیانہ ستر سترختہکان و بتدحالیبوونہکان دہر بارہی شیواندنی نئندامی زاوزی مینیہدا لہکایہی طشتیدا، بریار دہری تایہتی مافی تندرستی وتی کہ "تیویستہ ذنان و نئک یاساو و نئک راستہقینہش دہستہتیشتی یہکسانیان ہتہبت بہ زانیاریہکان دہر بارہی نرسہ سیکسی و زاوزیہکان." ²⁷¹

کوکردنہوی نامارہکان و نییشاندہرہکان دہر بارہی بلاوبوونہوو دہرہ نجامہکان

حکومت ناماری سترانسٹری ہتریمہکہ دہر بارہی شیواندنی نئندامی زاوزی مینیہ کوناکاتہوہ، ہتروہا دہستوریشی نئداوہ ناوہندہکانی تندرستی طشتی بؤ ضاودیریکردنی بلاوبوونہوہ یان دہرہ نجامہکانی کردہوہکہ و نئک باسکرا، حکومت شیواندنی نئندامی زاوزی مینیہ نئخستہ ناو رومالہ ہیشوویہ فرہتیشاندہرہکایہ بہ نئستوانی یونیسف نئجامدرا، یان رومالہکایہ تندرستی خیزانہ عیراقیہکان کہ بہتشتوانی WHO نئجامدرا. نئمہ ویرای دہرہ نجامہ سترنجر اکیشہکانی رومالہ تاقانہکایہ و وزارتی مافی مرؤظ دہر بارہی شیواندنی نئندامی زاوزی مینیہ لہ قزای ضہضہمالاً.

حکومتی ہتریمی کوردستان، بہ ہاوکاری ریکخراوہ ناحکومیہکان، دامتر اوہ نیودہو لہتہتیکان، نئخوشخانہکان، ہتروہا عیادہکان، تیویستی بہوہیہ کہ دہسبہجآ سیستمیکی ستر تاتاطیری ہتریمہکہ دابنیت بؤ کوکردنہوی داتا دہر بارہی بلاوبوونہوی شیواندنی نئندامی زاوزی مینیہ. ہمولہکانی دہر طاو دامتر اوہ جیاجیکان بہشیوہکی بہتر ضاو یاریدہی کوکردنہوی زانیاری جور اوچور دہدن تا ویتہکی روون دہر بارہی کردہوہکہ نئشکہشیکش. تیویستہ لہ کوکردنہوی داتا جہختہکریتہ ستر نئو جورہی شیواندنی نئندامی زاوزی مینیہ کہ لہ کوردستانی عیراق ہتیہ. زانیاری تریش تیویستن و دہبت ریدہکانی کضان و ذنانی بہتر کتوتو بدوزریتہوہ بؤ نامادہکردنی نیشاندہرہکان لہمتر تہشہنہکردنی، بہکار ہینانی نئو نیشاندہرہکانی لہ جیہاندا لہستری ریکتوتون، نئوانہی نئستا تیوہری کارکردنن لہ ستر شیواندنی نئندامی زاوزی مینیہ. تیویستہ شیواندنی نئندامی زاوزی مینیہ بہشیوہکی رؤننی بہر دہوام بخریتہ ناو MICS و IFHS لہ نئندہیہکانہوہ. تہرزی زانیاریہکہ پارمہتی تیوانہکردنی بلاوبوونہوی یان کتوبوونہوی ریدہکانی شیواندنی نئندامی زاوزی مینیہ دہدات. لہ ہمووی طرنظر، زانیاری دہر بارہی ناساوہکانی نئجامدانی شیواندنی نئندامی زاوزی مینیہ پارمہتیدہر بؤ بہطدداضوونہوی بتدحالیبوونہکان دہر بارہی تیویستی نئجامدانی کردہوہی لہو جورہ.

نہرہکانی پسرپورانی خزمہ تگوزاری تہندروستی

تیویستہ نئسورانی تندرستی و نئک ستر ضاوہکی بہترہتی زانیاری متمانہتیکراوہ رقتار بکتن و بہتر سیرایتی ناکار بیان ہتہبت بؤ زامنکردنی نئوہی کہ ذنان و کضان دہستیانہدہطات بہ زانیاری دروست دہر بارہی دہرہ نجامہ تندرستیہکانی شیواندنی نئندامی زاوزی مینیہ. ہتروہا بہتر سیرایش لہ دابینکردنی ضارہستری نئیشکی

²⁷¹ کومیسیون نئتہوہ بہکرتوہکان بؤ مافہکانی مرؤظ، "مافی ہموو کستیک بؤ بہرہمندیبوون لہ بہترترین ستاناردی دابینکاروی تندرستی جہستہتی و زہنی،"

Paul Hunt, U.N. Doc. E/CN.4/2004/29, February 16, 2004,

June 8, 2009, رؤدی ستردان) [http://www.unhcr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/8585ee19e6cf8b99c1256e5a003524d7/\\$FILE/G0410933.pdf](http://www.unhcr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/8585ee19e6cf8b99c1256e5a003524d7/$FILE/G0410933.pdf), para. 28.

لەبار بۆ ئەر کۆز و دنانە شێواندنی ئەندامی زۆری مێینەیان بۆ کراوە، رۆژێک ئێشکەشکەن، یان ئەر قوربانیاوە دووکاری ئەریشانی زەینی بوون، رۆوانە شۆینی ئیویست بکەن. هەرۆهە دەبیت ئەر مردنەش تۆمار بکەن کە لەئەنجامی شێواندنی ئەندامی زۆری مێینەو رۆودەن.

ئێشکەشکەن خزمەتپۆزێ تەندروستی لە کوردستانی عێراق تێروانین و تێپەشتنێکی هاتایان دەربارە جیاکاری نیوان شێواندنی ئەندامی زۆری مێینەو خەتەتەکردنی مێینە لا نێ. د. عەتیبة ئەلسالھی، رۆیدکاری ئێشکەشکەن دەرکۆتو لای حکومەتی هەریمی کوردستان، جیاکاری دەکات لە نیوان شێواندنی ئەندامی زۆری مێینەو خەتەتەکردنی مێینە، دەلیت ئەرەتی کورد خەتەتەکردنی، ئەک شێواندنی ئەندامی زۆری مێینە. بەئێ ئەر، شێواندنی ئەندامی زۆری مێینە لە بەشیکێ ئەرێقیو ولاتانی کەنداو لە خۆرەلاتی ناوێراست، دەکریت، هەرۆهە هەم برین و هەم تەسکەر دەرۆهە یان داخستنی دەرۆهە زیدان دەرپێتەر، کە ئەمەش لە کوردستان ناکریت.²⁷² هەرۆهە ئێشکەشکەن بێت ئێناسە سنوردەرۆهە ئەر بۆ شێواندنی ئەندامی زۆری مێینە، لەتەرۆهە ئێناسەکە WHO و رۆوتی شۆتی کۆمەڵی ئێشکەشکەن ئێودەرۆهە ئێناسە.

د. ئەلسالھی و ئێشکەشکەن کە کاتێک کۆمەڵە لای سکاڵا دەکەن لەدەرۆهە ئێناسەت ضێودەرۆهە ئێناسەت لە سیکس، ئەرۆهە هەرۆهە دەرپێتەر بۆ ئەرۆهە کە مێردەکان باوەخی تاپێتی نادرۆهە بە دەرۆهە ئێناسەت لێکاتێ جوتبووندا، ئەک بۆ لێکردنەرۆهە فێتەرۆهە لێکاتێ شێواندنی ئەندامی زۆری مێینە: "خەتەتەکردنی مێینە هیض نێ، کارناکاتە سەر دێان، ضونکە دێن لە هەرۆهە بەشکەن لێشکەشکەن. "273 لە قەسەکانیدا بۆ هیومان رایتس و ئەر، خاتونە ئێشکەشکەن کرد کە ئەر جۆرە شێواندنی ئەندامی زۆری مێینە کە بەزۆری لە کوردستان دەکریت "هیض کارپێتەرۆهە لێسەر دێانی سیکسی نێ. "274 بە نێپتەرانییەتەرۆهە لێسەرۆهە رۆیشکە خەتەتەکردنی مێینە هیض کارپێتەرۆهە لێسەر تەندروستی جەستەیی نێ، طەرۆهە دەرۆهە دەرۆهە کە دەشیت کارپێتەرۆهە دەرۆهە هەرۆهە. "275 ئەر دەرۆهە تێپەشتنێ ئێشکەشکەن لێسەرۆهە لێسەرۆهە جیهاندا، لە تەرۆهە ئێناسەتەرۆهە طوزارشتی لێم تێروانینا کرد. طەرۆهە. باسی ئەر زانیارییەتەرۆهە کرد کە لە مێدیوا و قەرۆهە طرتوون: "دکتۆرێک لە تەرۆهە ئێناسەتەرۆهە رۆونیکەرۆهە کە شێواندنی ئەندامی زۆری مێینە شۆتی ناسایی... دکتۆرۆهە وتی "ئەرۆهە ئێشکەشکەن هەرۆهە شۆتەرۆهە. "276 هیومان رایتس و ئەرۆهە ئێشکەشکەن لێسەرۆهە و تەرۆهە دکتۆرۆهە لێسەرۆهە.

ئێشکەشکەن حکومەت ضێودەرۆهە هەرۆهە بێت بۆ زانکردنی ئەرۆهە کارمەندانی خزمەتپۆزێ تەندروستی، زانیاری ئێشکەشکەن طونجاو و دەرۆهە لایبیت. بەئێ فیدراسۆنی ئێودەرۆهەتەرۆهە بۆ ئێشکەشکەن دێان و مامانی (FIGO).²⁷⁷

رۆشپێرکردنی جەماوەرۆهە ئەندامانی بۆری تەندروستی و مومارۆهەتەرۆهە خزمەتپۆزێ تەندروستی، سەرکردەکانی کۆمەڵە، ئەرۆهەتەرۆهە، زانا کۆمەڵە لایبیتەکان، ضالاکانانی مافەکانی مەرۆهە و ئەرۆهەتەرۆهە تەرۆهە ئەم سێاسەتەرۆهە جێبەجێدەرۆهە، بۆ بەزکردنەرۆهە هۆشپێر

²⁷² دیمانی هیومان رایتس و ئەرۆهە لێسەرۆهە. د. عەتیبة ئەلسالھی، 4 ی حوزەیرانی 2009.

²⁷³ هەرۆهە سەرۆهە.

²⁷⁴ هەرۆهە سەرۆهە.

²⁷⁵ هەرۆهە سەرۆهە.

²⁷⁶ دیمانی هیومان رایتس و ئەرۆهە لێسەرۆهە کەندالۆهە. 29 ی مایسی 2009.

²⁷⁷ فیدراسۆنی ئێودەرۆهەتەرۆهە نەخۆشپێتەرۆهە دێان و مندالۆون لە سالی 1996 دابریاری ئێشکەشکەن شێواندنی ئەندامی زۆری مێینە ئێشکەشکەن، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانەرۆهە:

(رۆدی سەردان 8 ی ئیلۆلی 2009) http://www.who.org/projects/general_assembly_resolution_FGM

دەربارەى بەرپىيەى طرفتەكەم مەترسىيەكانى برىن FGC / شىواندىنى ئەندامى زاوژىي مېيىنە
FGM باشتىرىن رىطايە بۇ رىشەكېشكردى نەم كردەۋەتە.²⁷⁸

رەتتە ۋەك دەرنەجامىكى نامەى ناروون دەربارەى شىواندىنى ئەندامى زاوژىي مېيىنە لە ئانتايى كۇمەلايەتتە،
كارمەندانى بوارى تەندروستى لە كوردستانى عىراق، دوولن لىقەى باسى مەترسىيەكانى بۇ نەخۇشپىيەكانى بكتن.
د. سەنارەشيد وتى "طرفتى (شىواندىنى ئەندامى زاوژىي مېيىنە) برىيىنە لە كۇمەلا نەك من.²⁷⁹" وتىشى كە "دواكتوتن
لە ناۋىزەكەدا ھەپتە، خەلك بەنازادى طرفتە تىشىكى و كۇمەلايەتتەكانى ۋەك خەتتەنەكردىن ئەسەندەكەن.²⁸⁰
ھەزىۋىنىك بېت، لە تىروانىنى د. سەنارە، كارمەندانى خزمەتتوزارى تەندروستى، رۇلىكى سنوردارىان ھەپتە
بېيىن، دەتوانن لە عىيادەكانىيان ئامۇدپارى نەخۇشەكان بكتن، ئەمەش بە ھاۋكارى رىكخراۋە ناھكومىيەكان.²⁸¹ لە
لايەكى تىرىشەۋە، د. فەتاح ھەمەرەھىم فەتاح، كە وانەى مەترسىيەكانى شىواندىنى ئەندامى زاوژىي مېيىنە دەلىتەۋە،
ئىمانى ۋت كە ۋا ھەست دەكات بەرئىسپارىتتى بەتتۇدازۋونەنەۋەى كردەۋەى شىواندىنى ئەندامى زاوژىي مېيىنە،
ئىۋىستە لانىكەم بەشىكى لىقەستۋى كۇمەلى تىشىكىدا بېت و بە تايىتتى ۋەزارەتى تەندروستى. ئەۋ وتى كە ئىۋىستە
ۋەزارەتى تەندروستى رىتمايى نەخۇشەكان بكات بۇ داينكردى تىشوانىيى طونجاۋ بۇ ئەۋ نەخۇشەۋەى
دوۋضارى شىواندىنى ئەندامى زاوژىي مېيىنە بوون.²⁸²

شىنكى بىقەرتتە بۇ ھۆكۈمەتى ھەرىمى كوردستان جەختىكەتە سەر نەركەكانى ئىشۋرانى تەندروستى بۇ
بلاۋكردەۋەى زانىارى دروست دەربارەى دەرنەجامە تەندروستىيەكانى شىواندىنى ئەندامى زاوژىي مېيىنە، ھەۋەھا
سىياسەتى لىقار لە نەخۇشەۋەى عىيادەكاندا تىشىخت. ھەۋەھا طرنطىشە كە ئىشۋرانى بوارى تەندروستى ۋەك
كارمەندانى طۇرانكارى بخاتە طەر، لىقارلۇ مامانە سوننەتتەكاندا، بۇ ھارىكارىكردىن لە نەھىشنتى ئەم دىاردەيتەدا.

بلاۋكردەۋەى زانىارى تەندروستى لە قوتابخانەكان

خويندكارانى كوردستان برىكى كەمى زانىارىيان دەربارەى تەندروستى زاۋزا و سىكىس تىدەطتە ھىيىشپان
دەربارەى شىواندىنى ئەندامى زاوژىي مېيىنە ئىناۋترىت. لىقار بىقەرنامەى خويندنىاندا، تەنھا يەك لاۋتەرە بۇ تەندروستى
زاۋزا تەرخانراۋە.

ئەۋ كۈسە لاۋانەى ھىومان رايىس ۋض دىمانەى كرىن، وتيان كە ھوشپار كرىدەۋەى بەرامبەر شىواندىنى ئەندامى
زاوژىي مېيىنە لە قوتابخانەكانىياندا ئەنجامندارىت. شىواندىنى ئەندامى زاوژىي مېيىنەيان بە بابەتتىكى شەرمەزار كەرو
نەنط دانا كە لە قوتابخانە يان لىقارلۇ مامۇستاكاندا ياخود لىقارلۇ ھاۋتەمەنەكاندا ياسناكرىت. كۈسەكان وتيان
قوتابخانەكانىيان تىكەلاۋن، بۇيە زەھمەتە ئەمچۈرە طفتۇطۇيانە بكرىن. نەسرىن ك. 14 سالانە، قوتابپىيە لە تلىنطان،
ۋتى "كۈسانى ھاۋتەمەنى من، باسى ئەۋە ناكەتىن. قوتابخانە بۇ خويندەنە، ئەك بۇ باسكردى بابەتتى ھەستپارى ۋەك
خەتتەنەكردى مېيىنە.²⁸³

²⁷⁸ فېدراسىۋنى نىۋونەتەۋەى نەخۇشپىيەكانى ذنان و مندالبوون، "ضامەن تىسىكى ئاكارىي لە نەخۇشپىيەكانى ذنان و مندالبووندا،" تىشرىنى
يەكەمى 2006،

<http://www.figo.org/files/figo-corp/docs/Ethics%20Guidelines%20-%20-%20English%20version%202006%20-2009.pdf>, p. 23.

²⁷⁹ دىمانەى ھىومان رايىس ۋض لىقارلۇ د. سەنارەشيد، 31 ى مايسى 2009.

²⁸⁰ ھەمان سەرخاۋە.

²⁸¹ ھەمان سەرخاۋە.

²⁸² دىمانەى ھىومان رايىس ۋض لىقارلۇ د. فەتاح ھەمەرەھىم فەتاح، 29 ى مايسى 2009.

²⁸³ دىمانەى ھىومان رايىس ۋض لىقارلۇ نەسرىن ك، تلىنطان، 29 ى مايسى 2009.

مامؤستايك لة كەلار، شەنطە ج. بە هیومان رایتس وۇسی وت كە هەر دوومانط جاریك، مامؤستاكان كۆبونئۆ لئطەلأ قوتابییه مینیئەكاندا دەكتەن بۇ باسكردنی مەسئەلئەلئیکى وەك لئبئەردنی جلی طونجاو تا دەطاتە ئئیۆفەندیان لئطەلأ كوراندا. لة قوتابخانەكەئى ئۆ، شیواندنی ئئەدامی زوزی مینیئە یەككە نیه لئو بابئەتانی باسدەكرین. شەنطە ج. دەلئت "مامؤستایان و قوتابییان ئیویستییان بە زانیارییه (دەربارەئى شیواندنی ئئەدامی زوزی مینیئە) بەلام كات نیه." ئئۆشئى وت كە "مامؤستاكان هەست بە بئەرتساریئى دەكتەن بۇ بئەرزكردنئۆئى ئاستى هوشیاری دەربارەئى شیواندنی ئئەدامی زوزی مینیئە ئرسطەلئیکى دیکە." و نیشی كە مامؤستایان حئەدەكتەن بۇ مالى قوتابییهكانیان، بەلام لئئیستادا توانای ئئۆقیان نیه، ضونكە لة رووی سەرضاوئى زانیاری و كەسى ئیویستئۆ بۇ ئئۆكارە كەموكورتییان هئیه.²⁸⁴ هئۆلی وەها ئیویستی بە سەرضاوئى زیاترو راهینانی مامؤستایان هئیه.

فئەدی نەئۆئە یەكطرتووەكان بۇ دانیشتونەكان (UNFPA) بانطەشە دەكات بۇ دانانی بابئەتەكانی ئئۆرەردئى هەستیاری جیئەدی بەئشئۆئەكە طونجاو لئطەلأ تەمەندا، هئۆرەها تەندروستی زوزأ بهینرئینه كایئۆ.²⁸⁵ لة 2003 دا دەزطاکانی نەئۆئە یەكطرتووەكان، وەك WHO و UNFPA و UNICEF ئشئویانیان كرد لة شیوازیکى شارەزاییەكانی دیان كرد، بۇ بەدەستەهینانی تەندروستیەكە باشتەر. كە برینین لة شارەزایی كۆمەلایئەئى، بیركردنئۆ، دانوسانکردن، بۇ قوتابییان بەئشئۆكە لة شیوازی شارەزاییەكانی دیان تەندروستی سیکسش دەطرتئۆ.²⁸⁶ طفتوئۆکردن دەربارەئى تەندروستی زوزیش ئیویستە زانیاری و طفتوئۆی فراوانتر دەربارەئى شیواندنی ئئەدامی زوزی مینیئە دەرتەجمەكانی بطرنئۆ.

بئەرنامەئى ئئۆرەردئەئى كوردستانی عیراق، ضەند دەرفەتئیکى ئیدایە بۇ روشبیرکردنی قوتابییان دەربارەئى شیواندنی ئئەدامی زوزی مینیئە. مافەكانی مؤظ لة ئوناعە ئینج و حەوت و ئۆ دەخوینرئیت. وزارەئى ئئۆرەردە تلالی هئیه بۇ ئئۆئە بابئەتئى توندوتئیدی ددی دنان بکات بە یەككە لئو بابئەتانی لة ئرؤطرامی مافەكانی مرؤظدا دەخوینرئیت و راهینان بە مامؤستاكان بکات دەربارەئى مافەكانی مرؤظ و ناتوندوتئیدی.²⁸⁷ دەبیت ئرسی شیواندنی ئئەدامی زوزی مینیئەش بخرئینه ناو ئۆ بەئشئۆ.

ئقیمانی مافەكانی مندالاً تەندروستی دەبەستئۆئە بە دەستطەئیشتنی با قەیدوشئەرت بە زانیاری، مئرجی ئئۆ دادةئیت كە مندالان مافیان هئیه بۇ بەدەستەهینانی زانیاری بە ئاماندی ئیشخستنی تەندروستی و خؤشطوزەرائیان.²⁸⁸ مادەئى 24 (2) ی CRC داوا لة دەولە لایئەتەكان دەكات كە "زانی ئئۆ بکەن كە هەموو بەئشەكانی كۆمەلایئەئى، بە تاییەئى دایكوباوكان و ندالان، زانیارییان ئیدرئیت، دەستیانبطات بە ئئۆرەردئۆ ئشئویانیان لئیکرئیت لة بەكارهینانی زانیاری بنئۆرەئى دەربارەئى تەندروستی مندالاً."²⁸⁹ لة لیکدانئۆئى ئهم مافەدا، لة 2003 دا، كۆمیتەئى مافەكانی مندالاً كۆمیتئى طشئى ذمارە 4 ی دەربارەئى تەندروستی نەوجتوانان بلاوکردهئۆ. ئهم كۆمیتە طشئییه، باس لئۆ دەكات كە ئیویستە دەولەت زانی ئئۆ بکات كە نەوجتوانان مافی بەدەستەهینانی زانیارییان هئیه:

²⁸⁴ دیمانی هیومان رایتس وۇسی لئطەلأضەنطە ج، كەلار، 30 ی مایسی 2009.

²⁸⁵ فئەدی نەئۆئە یەكطرتووەكان بۇ دانیشتون، "ئئۆرەردئۆ بەهیزکردن: ئشئویانیکردن لة هئەرزەكارى و لاوبی،"

(رؤدی سقردان 30 کانونی دووهئمی 2010) <http://www.unfpa.org/adolescents/education.htm#rh>

²⁸⁶ هەمان سەرضاو.

²⁸⁷ ئیمطیئۆرئۆئەئى هیومان رایتس وۇسی لئطەلأ سامان سوعاد، 29 ی ئئیلولی 2009.

²⁸⁸ كۆمیتەئى مافەكانی مندالاً، مادەئى 17.

²⁸⁹ كۆمیتەئى مافەكانی مندالاً، مادەئى 24(2).

مافی نھوجوانان بۇ بەدەستھینانی زانیاری دروست و طونجاو شتیکی طنرنة... به (زانیاری
ثقیو ھندیار به) تازیان له کردقو نھریبئییکان، وەك ھاوسقراطیری ئیشوقخت و شیواندنی
نھندامی زوزی مبیینه.²⁹⁰

ودگه ركهوتن بۇ راگرتنی شیواندنی نھندامی زوزی مبیینه

وەك ئیشتەر باسكرا، بەشدار بوونە سقراقالبوونی كۆمەلا شتیکی طنرنة بۇ بقرنامەتی ریشەكیشکردنی شیواندنی
نھندامی زوزی مبیینه، حكومەتیش رۆلیکی سقراکی ھقیە لە وروندان و ئشنیوانیكردنی دەسئیشخەریبئییکانی
كۆمەلا. لەئیسنادا تەنھا ذمارەتیکی كەمی ریکخراوە ناکومبییکان لەسەر ئرسی شیواندنی نھندامی زوزی مبیینه
له كوردستانی عیراق كاردەكەن، زۆركەش لەوان بنگەیان له ناونە طوندنشینەكانە.²⁹¹ ویرای ئەم
سنوردارییانەش، بەلام بریک وەطەر خستن و جولاندنی كۆمەلاكان رویداو. تەحداكە نھوقیە كە بەھیز بكرین و
بقربنكرینەقو قوولبكرینەقو.

له 2007 دا یەكیتی ذنانی كوردستان، كە ریکخراویکی ناکومبییه، نیطەرائی خوی جەربارەتی شیواندنی نھندامی
زوزی مبیینه بۇ سقرا كۆزیران نوسی. نامەكە داواي له حكومەتی ھقیمی كوردستان كرد، ددی شیواندنی
نھندامی زوزی ذنان بییتەقو:

تا ئیستاش ئیمة وەھا سقیری ئەم دیاردقیە ناکفین كە تاوان بییت، طقراضی بقیی یاسای سزادانی
عیراقی، مادەتی 412 به تاوان لەقەلمی دەدات و سزای 15 سالاً زیندانیکردنی بۇ داناو. كەضی
لەقەلا نھوقەشدا كەس سزا نەدراو و كەس بەتاوان سقیری نەكر دوو.²⁹²

له 2007 دا ھەلمەتیکی كۆمەلای مەدەنی دەربارەتی شیواندنی نھندامی زوزی ذنان بقراكار. داواي ئشنیوانی بۇ
قەدە عەفکردنی تقواوتی کردقو كە لە لایەن 14.000 كەسقو و ادوكر، كە ضەند ئقرا لمانتار یكیشی تیدابوو. له
ناداری 2007 داواكە وەك نامەتیکی كراوە بلاوكرایقو. له نیسانی 2007 یشدا رادەستی ئقرا لمانی كوردستان و
خاتوو ئەخشان زەنقەتی سقروکی كۆمبیتهی تایبەتی ذنان له ئقرا لمان كرا.²⁹³

له نیسانی 2009 دا، ھاوآتی، كە رۆذنامەتیکی كوردییە، لەتالا ضەند میدیایەتی دیکەدا، ھەلمەتیکی داواکردن بۇ
رووبقروبوونەقو شیواندنی نھندامی زوزی ذنانیان بقراكار. به ھاوکاری وادی و دەقراكانی میدیا،

²⁹⁰ كۆمبیتهی نھوقە یكطر تووكان بۇ مافەكانی مندالا، كۆمبیتهی طشنی ذمارە 4، تەندروستی ھەرزەكاری و طەشەئیدان له بقرا روشنایی
ئقیمانی مافەكانی مندالا. U.N. Doc. CRC/GC/2003/4, (2003), para. 6.

²⁹¹ ئقوانە یاریدەدەدانی یاسایی ذنانی وادی (WOLA)، ریکخراوی ناسودە بۇ رووبقروبوونەقو توندوتیذی ددی ذنان، ریکخراوی ئاشتی
و دادئقروتری له كقراوك PANA، ھقروەها یكیتی ذنانی سقرا به یكیتی نیشتمانی كوردستان.

²⁹² نامەكە بۇ سقرا كۆزیرانی كورد، له لایەن یكیتی ذنانی كوردستانقو دەربارەتی تاوانی ختەنەکردنی مبیینه، 17 ی تەموزی 2007.
نامەكە به كوردی دەستی ھیومان رایتس ووض كقوتوو و وقراطیر دراو بۇ ھقردوو زمانی عقربی و ئبیطلیزی.

²⁹³ داواكە ناراستەتی سقروکی ئقرا لمانی كوردستان و سقروکی ھقیمی كوردستان و ئنجومەتی وقزیران كرابوو.

هەلمەتییکی 10 رۆژی بەرزکردنەوەی هوشیاری بەرئاگان. 294 لە مایسی 2009 دا پروتیکی نوێ بەناو ئزیشکان ددی شیواندنی ئەندامی زوزی مێینە لە سلیمانی دامەزرێنەر. 295

ئەم هەولانە بۆ وەطەر خستنی هەولیک ددی شیواندنی ئەندامی زوزی مێینە ئیویستی بە ئشتیوانی حکومەتی هەرمی کوردستان و بەشداریکردنی خیزانەکان، نایزاکان، مامۆستایان، ئشتورانی تەندروستی، کارمەندانی کۆمەڵایەتی، سیاسەتمەداران و ئەندامانی تری کۆمەڵە هەقیە. هەلمەتییکی سەرئەسەری هەرمی بۆ بەرزکردنەوەی ئاستی هوشیاری لە لایەن حکومەت و بکەرە سەرەکییەکانی تری کۆمەڵەکانی تری کۆمەڵە هەقیە، مێدیای ضائەر و تەندروستی ئیادەبەریت بۆ زامکردنی ئەو بپاتە هەموو کۆمەڵەکانی ناو کوردستانی عیراق. ئیویستی لە هەلمەتەکاندا زانیاری دەربارە ی کاربەرێی زینبەخەشەکان لە سەر تەندروستی زان و کزان، بلۆبەریتەتو هانی تفتوتوو دەمەتتەقا بەریت دەربارە ی ئەو ضوئ کۆمەڵەکان دەتوانن ئەم کردووتیە رابرن. یەکیک لە ئەجمانە ی لیکۆلینەتووتیەکی ئەم دواییانە ئیپتەشتوو، ئیشتیاری ئەو داکات کە بۆ کۆمەڵە شتیکی زور کاربەرە ئەتەر بەشتووتیەکی جەماتری جار بەریت، کە ئیتر هەموو ئیکۆتە شیواندنی ئەندامی زوزی مێینە دەبیرین. طویرانەتووتی ئەم ئابەدبوونە بۆ دەرەو ی خیزان کاربەرێی خوی هەقیە لە دەرەو سەرەتاکانی ئەمانیکی کۆمەڵایەتی نوێ – ئەمانی ئەو کضەکان نەشتووتین – دزەکان و خیزانەکانیش دایا داکاتووتە ئەو کە بە تەنها نین و هەموو ئیکۆتە رەفتار داکتن.

ئیویستی حکومەت و بکەرە سەرەکییەکانی دیکە، یاریە و جۆلەتووتن لە نیوان کۆمەڵی ئاینشدا بەن بۆ ئەو ئیکۆتە هەلووتیکی بەکرتوو ددی شیواندنی ئەندامی زوزی مێینە و تەبیرن. دەبیت ئشتورانی تەندروستی بین بە بەشتیک لە هەولەکانی بنەبیرکردنی شیواندنی ئەندامی زوزی مێینە. زانین شارەزاییەکانیان زور ئیویستن بۆ بلۆکردنەوە ی زانیاری تەبیر دەربارە ی کردووتە بۆ خیزانەکان، مامانەکان و ئوانیتریش. هاریکتری ئەوان دیسان ئیویستی بۆ یاریەدانی دیکۆمیتنکردنی ئامادە تەندروستیەکان لە نیوان کزان و زانی کورددا بۆ ضارەسەرکردنی ئەوانە ی لە شیواندنی ئەندامی زوزی مێینە قوتار بوون. هەرەها ئیویستی ئشتورانی تەندروستی کارکەتە سەر سیاسەتەکانی خزمەتتووزاری تروطرامەکانی تەندروستی بۆ ریشەکیشکردنی شیواندنی ئەندامی زوزی مێینە هەرەها بۆ زیادکردنی ئشتیوانی بۆ تەندروستی مندال و دایکایەتی. مامانە سوننەتیەکان کە ئەجمانەتەری سەرەکی شیواندنی ئەندامی زوزی مێینە، ئیویستی رۆشنبیربیرین بۆ ئەو بین بە بکرتیکی سەرەکی لە هەولەکانی بنەبیرکردنی شیواندنی ئەندامی زوزی مێینەدا.

ئیویستی زان و کزان بزانی کە تەوای کۆمەڵە نامادتیە بۆ دەسبەر داربوونی کردووتیک کە مایە ی زانیکی زورەو مافەکانی ئەوان بۆ دیان، تەندروستی، هەرەها بەتووربوون لە توندوتیژی ئیشتیلدەکات.

294 دامەزراوە مێدیاییەکان بریتیبوون لە هەردوو رۆدنامە ی هاولاتی و رۆدنامە، هەرەها طووزاری لظین و ئاوتیەکان، رادیوی نەوا و یارمەتی یاسایی زان. هەلمەتیکە باج و سالنامۆ برۆشیریان دەربارە ی دەرەو تەجمەکانی شیواندنی ئەندامی زوزی مێینە دابەشتکرد. 17 کلپتی دەرەو ی شیواندنی ئەندامی زوزی مێینە لە ضاەن بەرنامەتیکی رادیوییدا بلۆکرانەو.

295 ئزیشکان ددی شیواندنی ئەندامی زوزی مێینە، بە سەرۆکایەتی دکتور طوران عەبد ئەللا سابیل و ضاەن دکتوریک تری لە سلیمانی، مالتو و بلوطیان دانا بۆ بەرزکردنەوە ی هوشیاری دەربارە ی شیواندنی ئەندامی زوزی مێینە لە کوردستانی عیراق. بۆ زانیاری زیاتر سەردانی. www.stopfgmkurdistan.wordpress.com بکە.

VIII. بيزانين

نعم راتورتة لة لايمن ناديه خليفه، تودتري خورة لاتي ناوهر استء باكوري نفريقيا لة بهشي مافهكاني ذناندا نوسراوة، لة لايمن ناديه خليفه ماريبان مؤلمان، بهريوتبترى كوركردنقوة توشتيوانيينقوة لة بهشي مافهكاني ذنان، تودينقوة لة ستر كراوة. ليسيل طير نتولز، بهريوتبترى بهشي مافهكاني ذنان، جانيت والش، جيطري بهريوتبترى بهشي مافهكاني ذنان، ماريان مؤلمان، بهريوتبترى كوركردنقوة توشتيوانى لة بهشي مافهكاني ذنان، سارة لي ويتسون، بهريوتبترى بهشي خورة لاتي ناوهر استء باكوري نفريقيا، جوى سنورك، جيطري بهريوتبترى خورة لاتي ناوهر استء باكوري نفريقيا، زامكوسين – نيف، جيطري بهريوتبترى بهشي مافهكاني مندالان و جوزيف نامون، بهريوتبترى بهشي تندرستى مافهكاني مرؤظ تيداضونقوة تويدتيان كردوة. كليظ بلادوين، طقورة راويدكارى ياسايي، هقروها نكندرا ماوسون، جيطري بهريوتبترى ثرؤطرام، تيداضونقوة ياسايي و ثرؤطراميان بؤ كردوة.

عتمر ختيرى هاوكارى مالتتري عتريبي و وترطيران، باريدى داوين لة وترطيرانى راتورتككدا بؤ عتريبي. ناوات نكمتد سولتان راتورتككدى كردوة به كوردى. دانيالا راميريز و ضلوى فوسيلأ، هاوكارانى بهشي مافهكاني ذنان، نعم راتورتيمان بؤ بلاوكردنقوة نامادكردوة. باريدى زياترى بهرهمهتيان لة لايمن طرقيس ضوى، بهريوتبترى بلاوكردنقوة، نانا لاثروير، بهريوتبترى بهرهمهتيان، هقروها فيتزرؤى هيكتينز، بهريوتبترى توستقوة تيشككشكراوة.

هيومان رايتس ووض تبيخوشة سوئاسى نكندامانى كؤمالتى هاريكاري قعيرانككان و هاوكارى نكنديدان (WADI) (بهريز توماس طون نوسين – ساكين، بهريز فلاح موردهخان، خاتوو نانا مؤلينهاوير، خاتوو سوعاد عتدولرحمان، خاتوو، شلير كمال، خاتوو نكسرين نيبراهيم خليفه، خاتوو طولة نكمتد حمة، خاتو سنجريية فتاح عتد نكلا و بهريز عاسي فريد عتريز) بكات بؤ هاريكاريان لة ناسانكاربيدا بؤ نعم ليكؤلينقوة لة قعزاكاني رانييتو طترمبان و هكككجة، هقروها بؤ توشتيوانى بهردقواميان. هقروها سوتاسطوزارى توشتيوانى و هاوكارى خاتوو داليا سةلاحدينين لة نكيمانطاي نيودقؤلتى مافهكاني مرؤظ / سليمانى. هيومان رايتس ووض ديسان دقيقت تيزانينى خوى بؤ هقردوو وترطير خاتوو شنؤ عتد نكلا و خاتوو نامينة طويان دعبريت كة هاوريينتيان كردين بؤ مالهكاني ذنككان و مامانككان.

دوچار، هيومان رايتس ووض حقردككات لئناخقوة سوئاسى نكؤ كض و ذنانة بكات كة لة مالهكاني خويان تيشواز بيان ليكردين، دلخوشبون بقوة ضيروك و نكؤمونهكاني خويانمان بؤ باسبكتن. با توشتيوانى و باريدى نكوان بؤ ديكؤ مينتكردى ضيروكككانيان، نامادكردنى نعم راتورتة شياو نكندبوو.

بوسوتاسقوة تيزانينى خومان بؤ توشتيوانى دارايى نكركادياو بهخشقوةكاني تر دقردقبرين، نكوانقوة كة توشتيوانيان كردوة لة كاركاني بهشي مافهكاني ذنان لة هيومان رايتس ووض.

"برديانم و هيضيان ثا نوتوم"

شيواندني نئندامي زاويزي مييينة لة كوردستاني عيراق

بة نيسبقتي هتزاران لئو كضانوة كة لة كوردستاني عيراق (باكوري عيراق) دةذين، شيواندني نئندامي زاويزي مييينة (FGM)، واة لئكر دنقوةي ضئند بئشيك لة نئندامي زاويزي نافرته لئبئر هؤي غئيري تزيشكي، واقيعيكي دبانة. شيواندني نئندامي زاويزي مييينة، نئرينتيكي كؤمة لايةئيبئو زؤركئس وها سئيري دكئن كة بة هؤيقوة كض دةبيت بة نافرته تئواو و ئبئر بة كئلكي هاوسئر طيري ديت، نئم كردقوةية وئك داواكاربيئكي نابني و وئك بئشيك لة شوناسي خؤيان وئكو كورد، دهبينن. شيواندني نئندامي زاويزي مييينة، نئشئر طريبيئكي ئر نازاروق بة طئشئي ئيرة ذنيك نئنجامي دئدات، وبراى نئقوش دقرا نئجامي دةسبئجأ و دريخايئتي جئستئقي، زهيني، هئروها تئندروستي سيكسي ليذة كئويئقوة.

برديانم و هيضيان ثا نوتوم نئرموني شيوينراني نئندامي زاويزي كضان و ذناني كوردستاني عيراق ديكؤمينت دكات. خيزانئكان لة لايئن ناينزاكان و كارمئندانى خزمئتطوراري تئندروستيئقوة، نامئى ناكؤكيان دقربارةي شيواندني نئندامي زاويزي مييينة، هئروها دقربارةي دقرا نئجامة تئندروستيئكانئشي، ئبئدئطت.

لئكائيكدا كة حكومئتي هئريمي كوردستان (KRG) خوازيارة ضئند شيوئيقويئكي ديكي توندوتبذى لئسئر بناغئى جيندئر دامئزراو، وئك "كوشئن لئسئر شئرف" ضارئسئر بكات، بة لام دوودلة لئقوةي شيواندني نئندامي زاويزي مييينة وئك شيوئيقويئكي توندوتبذى دذى ذنان لئقئلم بدات، هئشئا ماويئتي نئم ئرسة بة جدى وئر بئرئت. حكومئتي هئريمي كوردستان هيض ناماريك دقربارةي تئشئنة كردني كؤناكائقوة، هئشئا نطئيشئوة نئقوةي ياسا دابئيت بو قئدغئ كردني كردقوة كئو تا ئيسئاش هئلمئتيكي ئلان بؤدانراوى بئر زكردنقوةي ناستي هوشيارى جئماوقر، دوادئخات.

ياساي نيودقولئتي مافئكاني مرؤظ، شيواندني نئندامي زاويزي مييينة بة ئيشيلكردني مافئ مروبيئكاني كضان و ذنان دادئنيئت. ئبويستة حكومئتي عيراق و حكومئتي هئريمي كوردستان، كة واؤوى ئئيماننامة سقرا كبيئكاني مافئكاني مرؤظيان كردووة، دةسبئجأ بكةونة خؤيان بو قئدغئ كردني شيواندني نئندامي زاويزي مييينة، هئروها لئطئلا كؤمئلطاي مئدئنيدا كار بكئن، سئرائيديكي دريخايئن دابئين بو ئاراستني ذنان و كضان لئو كردقوةية.

مامانيكي ميلى لة كوردستان خولئمئشي ئبئة،
كئ دقبيئر بئقو ئاشان دقريت لة بريئى نئو كضئى
دووضارى شيواندني نئندامي

زاويزي دهبئت © 2009 سامير مئسئقئتي / هيو مان رائئس وئض

